

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

Новітні кримінально-правові дослідження – 2019

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Миколаїв
СПД Румянцева Г. В.
2019

Редакційна колегія:

Завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор **Козаченко О. В.** (гол. ред.);

Викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» **Мусиченко О. М.** (відп. ред.)

*Схвалено та рекомендовано до видання кафедрою кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол засідання кафедри № 08/19 від 25 квітня 2019 року)*

Н73 **Новітні кримінально-правові дослідження – 2019 : альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. – Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. – 278 с.**

До альманаху наукових досліджень увійшли матеріали, які присвячені проблематиці сучасного кримінального права. Автори наукових досліджень, якими виступили як відомі дослідники кримінально-правових реалій, так і молоді науковці, що роблять перші кроки у формуванні власної наукової правосвідомості, досліджують актуальні питання становлення, сучасного стану і перспектив подальшого розвитку кримінального права України, пропонуючи власні концепти вирішення нагальних проблем, сформованих соціальним викликом сьогодення.

Видання може викликати зацікавленість вчених, аспірантів і студентів, співробітників судових та правоохоронних органів, державних службовців, а також всіх тих, хто замислюється над проблемами кримінального права та практики його застосування в сучасних умовах мінливого світу і шукає відповіді на питання, поставлені необхідністю підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

УДК 343.2/.7

Шановний читачу!

Кафедра кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» разом з Миколаївським осередком Громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» представляє Вашій увазі щорічне електронне видання – Альманах наукових досліджень «Новітні кримінально-правові дослідження – 2019», яке присвячене проблематиці сучасного українського кримінального права.

Видання, з яким Ви, шановний читачу, маєте можливість ознайомитися, умовно складається з двох частин. До першої частини включені результати наукових досліджень вже визнаних і відомих фахівців в галузі кримінального права, наукові здобутки яких відомі не тільки в Україні, але й на теренах країн близького та дальнього зарубіжжя. Другу частину збірника утворюють праці молодих науковців – тих, хто робить перші і, слід визнати, достатньо впевнені кроки на шляху формування власних наукових напрацювань. Однак, обидві групи авторів об'єднує те, що вони є небайдужими до проблем і перспектив розвитку кримінального права в умовах розбудови соціальної і правової держави, яка повинна функціонувати виключно на засадах верховенства права. Безумовно, деякі з наукових праць молодих дослідників ще вимагають методологічного доопрацювання, їх структура не завжди бездоганна, а деякі висновки потребують додаткової аргументації, однак, всі вони містять загальну ідею – пошук шляхів підвищення ефективності застосування кримінального права в умовах протидії негативним проявам постмодернізму і визнання за верховенством права того абсолюту, який здатний забезпечити поступальний розвиток сучасного суспільства.

Окремо слід підкреслити, що час формування Альманаху наукових досліджень «Новітні кримінально-правові дослідження – 2019» обрано не випадково, оскільки саме 20 квітня 2000 року Указом Президента України за значний внесок Одеської державної юридичної академії у розвиток національної вищої освіти і юридичної науки, а також, приймаючи до уваги загальнодержавне визнання результатів її діяльності, постановлено надати Одеській державній юридичній академії статус національного навчального закладу. А в нашому Університеті його Президентом, академіком КІВАЛОВИМ Сергієм Васильовичем, започаткована і постійно підтримується традиція – найбільш визначальні події святкувати проведенням наукових заходів, оскільки сучасний юридичний вищий навчальний заклад покликаний виступати центром розвитку сучасної юриспруденції.

Від редакційної колегії

Завідувач кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
Голова Миколаївського осередку
ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
доктор юридичних наук, професор
Олександр Козаченко

Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 340; 343.2

Стрельцов Євген

ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ (ГАЛУЗЕВИЙ ПОГЛЯД)

Розглядаються умови та встановлений порядок надання «звичайним» суспільним відносинам правової форми, тобто «переведення» їх до категорії правовідносин. Наводяться критерії, які можливо використовувати при класифікації правовідносин, звертається увага на особливості цих критеріїв. Деталізуються достатньо нові, не «традиційні» критерії. Просліджується зв'язок між правовідносинами та предметом правового регулювання. Загальні міркування отримують галузеве підтвердження.

Ключові слова: правовідносини, класифікація правовідносин, предмет правової регламентації, кримінальне право, «ultima ratio» (останній засіб).

The article considers conditions and the established procedure for giving legal form to “ordinary” public relations, that is, their “transfer” to the category of legal relations. Attention is drawn to the features of the criteria behind the classification of legal relations. Emphasis is placed on the relatively new, not “traditional” criteria. A connection between legal relations and the subject of legal regulation is under analysis. General findings are validated at a separate branch of law level.

Key words: legal relations, classification of legal relations, subject of legal regulation, criminal law, “ultima ratio” (the last resort).

Рассматриваются условия и установленный порядок предоставления «обычным» общественным отношениям правовой формы, то есть «перевода» их в категорию правоотношений. Приводятся критерии, которые можно использовать при классификации правоотношений, обращается внимание на особенности этих критериев. Детализируются достаточно новые, еще не очень «традиционные» критерии. Прослеживается связь между правоотношениями и предметом правового регулирования. Общие рассуждения получают отраслевое подтверждение.

Ключевые слова: правоотношения, классификация правоотношений, предмет правовой регламентации, уголовное право, “ultima ratio” (последнее средство).

Правовідносини – це, як відомо, суспільні відносини, які врегульовані нормами права, в зв'язку з чим вони стають суспільними відносинами особливого роду, тобто набувають правову форму. Саме правова норма «створює» відповідне правовідношення, передбачаючи своїм змістом умови виникнення, зміни та припинення правовідносин. Правовідносини мають відповідний об'єкт і встановлюють юридичний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин. Правовідносини визначають предмет правової регламентації, що дає змогу визначитися із галуззю права, у сфері якої знаходиться конкретний предмет правової регламентації, і дозволяє встановити основний метод та функцію конкретної галузі права. Ці традиційні положення, при більш предметному аналізі, з урахуванням особливостей конкретної галузі права, достатньо часто стають не такими зрозумілими. З урахуванням цього, в цій публікації робиться спроба проаналізувати положення, які скоріше відносяться до проблем загальної теорії права, з точки зору їх можливого переломлення в окремій галузі права.

Право, у своєму загальному розумінні, виступає засобом державно-нормативного упорядкування суспільних відносин, надання таким відносинам правової форми та створення тим самим необхідних умов для державного «втручання» у такі відносини, в тому числі і примусово-карального «втручання». Право повинно бути заснованим на уявленні про справедливість, про міру свободи і рівності кожної особи та відображати потреби суспільного розвитку [1, с. 148].

При цьому характер такого упорядкування має (повинен мати) так званий взаємно погоджений вплив. З одного боку, «звичайні» суспільні відносини за своєї сутністю, характером, особливостями, соціальною природою та іншими важливими ознаками повинні об'єктивно вимагати правового упорядкування. До цього потрібно додати, що саме соціальна значущість «звичайних» суспільних відносин та неможливість регламентування [2] їх протікання нормами інших соціальних правил (мораль, релігія та ін.) і породжує необхідність застосування для цього норм

державно-нормативного характеру, що особливо важливо враховувати при використанні для цього положень галузей публічного права. З іншого боку, і це вже багато в чому може мати більш суб'єктивний характер, потрібно обрати, який саме напрямок права, або кажучи інакше, норми якої галузі права будуть найбільш придатні для упорядкування конкретних суспільних відносин, які, повторимо, цього дійсно потребують.

При цьому, не варто змішувати суть певного соціального явища і ті суспільні відносини, які виникають (можуть виникнути) «навколо» цього явища. Наприклад, власність як соціальний феномен завжди потребує свого вивчення, тому що будь-який аналіз процесів суспільного життя завжди буде неповний без розгляду виробничих відносин, основною складовою яких виступає власність. Саме тому проблема власності завжди була, з одного боку, цікавою, а, з іншого – непростою проблемою для дослідження. Так, в більш практичному плані, власність знаходить реалізацію у володінні, розпорядженні, використанні та інших діях, які напряму пов'язані з певними фінансово-матеріальними ресурсами. Але складність цих процесів практично неможливо пускати так би мовити напризволяще. Тому державно-правове упорядкування потребує максимально точного визнання, зокрема, які саме правові норми, якого змісту, якої галузі права повинні «прийняти на себе» упорядкування в цілому та/або тієї чи іншої групи суспільних відносин, пов'язаних з відносинами власності. Також при здійсненні таких процесів потрібно реально оцінювати положення законодавчої техніки та якісно їх використовувати, тому що наявність об'єктивних обставин, які потребують «створення» відповідних правовідносин та «бажання» створити такі правовідносини, може бути «зіпсовано» неякісним використанням встановлених правил законодавчої техніки. У будь-якому разі, правовідносини – це вид суспільних відносин, що виникають на основі права, і учасники яких є носіями суб'єктивних права та юридичних обов'язків. Таке розуміння правовідносин, і це потрібно враховувати, не тільки розширює можливості держави «втручатися» у суспільні відносини: встановлення

відповідних правовідносин взагалі дає можливість державі «робити» це легітимно.

Правовідносини можуть бути класифіковані за різними критеріями. За функціональним призначенням достатньо традиційно відокремлюють основні групи правовідносин: регулятивні та охоронні. Регулятивні правовідносини виникають внаслідок правомірного використання права та дотримання обов'язків. Охоронні правовідносини виникають на основі юридичних заборон і є наслідком вчинення суб'єктами правопорушень [3, с. 226–227]. Є й інші, не завжди «звичайні», критерії можливої класифікації. Наприклад, в залежності від деталізованості, імперативності, напруженості, інтенсивності такого закріплення виділяють так звану інтенсивну та неінтенсивну правову регламентацію. Для інтенсивної потрібно, щоб суспільні відносини об'єктивно «вимагали» правової регламентації, тому що вони ще реально не регламентовані або регламентовані недостатньо, і суспільна ситуація цього дійсно потребує.

Неінтенсивна правова регламентація є характерною для таких видів суспільних відносин, де правова регламентація частіше має достатньо формальний характер і існує, як би про всяк випадок, бо зовсім виключити соціальні конфлікти в таких соціальних відносинах неможливо (наприклад, норми сімейного права). Останнім часом почали виділятися правовідносини, які «створюються» завдяки так званому «м'якому» праву, причому – не тільки на міжнародно-правовому рівні. Наприклад, це вважається характерним і для реалізації у цивільно-правових угодах [4, с. 214].

Ці первісні ремарки дають змогу зробити певний проміжний висновок, який багато в чому пов'язаний зі спробою визначити ступінь необхідності (доцільності) правової регламентації суспільних відносин, тобто рівень доцільності державно-правового впливу на суспільні відносини і, отже, і на життя суспільства.

Отже, якщо існуючі суспільні відносини не потребують, у силу різних причин, правової регламентації взагалі або регламентацію правовими

положеннями конкретних галузей права, але отримали таку регламентацію, то можна вважати, що в таких випадках держава, умовно кажучи, перевищує свої «повноваження», і тому вона не повинна втручатися в соціальне життя, життя конкретного громадянина (громадян) на загальноправовому рівні взагалі або на рівні конкретної галузі права. Разом з тим, коли суспільні відносини вимагають свого правового регламентування, правового впорядкування в цілому або на рівні конкретної галузі права і не отримують цього, то можливо говорити, що в цьому випадку мова вже йде про самоусунення держави від виконання своїх обов'язкових функцій, в першу чергу, від встановлення об'єктивного правопорядку. З цього витікає, що надмірна правова регламентація, також як і, умовно кажучи, усунення від такої регламентації, не тільки знижує авторитет держави, а й впливає на ту соціальну ситуацію, яка може в такій державі скластися. Ця теза має відношення до будь-якої галузі права, в тому числі і до кримінального права. У будь-якому разі, дотримання одного з основних принципів кримінального права, а саме – «ultima ratio» (останній довід), коли його можливості потрібно використовувати тільки тоді, коли усі інші можливі соціальні засоби були використані без отримання необхідних результатів, повинен «оберігати» як від зайвої криміналізації діянь, так і від незастосування кримінально-правових заходів в тих випадках, коли це необхідно.

Кажучи про створення правовідносин, слід враховувати, що традиційно це не є «миттєвим» актом. Цей процес має не тільки часові рамки, але і певні стадії, які чітко прослідковуються у правотворчому процесі. Можливо виділити наступні стадії: створення так званого проекту правової норми; обговорення такого проекту на різних, в останньому варіанті – на законодавчому рівні; внесення необхідних змін і доповнень, що теж може вимагати певного часу; прийняття відповідного закону, офіційне його оприлюднення. При цьому, усі ці стадії повинні бути об'єктивними за своєю сутністю, взаємозалежними та взаємодоповнюючими. Характерно це і для кримінального права, причому, цей напрямок створення кримінальних

правовідносин може бути органічною частиною загального процесу створення таких правовідносин. В такому розумінні увесь складний процес створення правовідносин повинен розглядатися як тривалий об'єктивний процес, який на кожному етапі своєї реалізації потребує відповідного аналізу та необхідного обґрунтування.

Отже, наступний проміжний висновок може виглядати таким чином. Правовідносини, які створюються відповідною групою правових норм, вважаються предметом тієї галузі права, норми якої і створили відповідні правовідносини [5]. Відповідно до цього саме предмет права на рівні окремої галузі права, як, втім, і на загальному рівні, визначає ту область, на яку розповсюджується право, і відносини якої знаходяться під його юрисдикцією. При цьому, такий предмет визначає не тільки галузь права, положення якої створюють відповідні правовідносини та базу для наступного правового регулювання, а й визначає основний метод та основну функцію відповідної галузі права. Крім того, і це теж потрібно враховувати, предмет виступає і у якості засобу розмежування галузей права. При цьому розмежуванні не варто змішувати можливий взаємозв'язок кримінальних правовідносин з предметом інших галузей права [6].

Достатньо стислі тези, які були тут висловлені, дозволяють дійти наступних *загальних міркувань-висновків*. Прийняття відповідної правової норми (групи норм) створює необхідні умови для «переведення» конкретних суспільних відносин (групи суспільних відносин) до категорії правовідносин. Це, в свою чергу, в залежності від функціональної спрямованості, створює можливості для реалізації регулюючих або охоронних «намірів» держави, тобто відносини отримують правову форму, а держава – легальну можливість для реалізації своїх необхідних «намірів». Наявність правових норм та правовідносин створює підстави, які повинні бути чітко визначені, для настання відповідальності. У свою чергу, правова відповідальність повинна бути реалізована таким чином, що б завдання та цілі, які стоять перед відповідною галуззю права та сукупністю правових норм, були максимально

реалізовані у результаті застосування положень відповідної галузі права. Це є характерним для кожної галузі права, в тому числі і кримінального права. Процеси криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації завжди повинні бути об'єктивними, необхідними, «створеними» із застосуванням встановлених правил законодавчої техніки; мають реалізовуватись за об'єктивними обставинами та із застосуванням якісної практичної діяльності. Складний комплексний процес, який завжди потребує своєї уваги та постійного удосконалення...

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. П. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. В літературі достатньо широко обговорюється питання про сутність процесу цілеспрямованого впливу держави на суспільні відносини. Див.: Стрельцов Є. Л. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування регулювання суспільних відносин: деякі міркування. *Вісник Південного регіонального центру НАПрН України*. 2016. № 9. С. 8–15; Стрельцов Є. Л. Правове регулювання або правове управління: привід для обговорення. *Вісник Південного регіонального центру НАПрН України*. 2017. № 10. С. 8–16.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К., Ваіте, 2015. 392 с.
4. Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1995. 320 с.
5. Тут також є певна дискусія, тому що поряд із звичним визначенням також вважається, що предметом правового регулювання є відповідні суспільні відносини, які піддаються не правовому регулюванню, а саме правовій регламентації. [Предмет и метод правового регулирования. URL: <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/predmet-pravovogo-regulirovaniya.html>].
6. Генрих Н. В. Взаимосвязь уголовно-правовых отношений с предметом иных отраслей права. *Общество и право*. 2010. № 2(20). С. 13–23.

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

На підставі сучасного розуміння кримінально-правового заходу як першоелемента кримінально-правового впливу сформульована дефініція та виділені ознаки обмежувальних заходів. Окреслено властивості об'єктивного та суб'єктивного характеру, сукупність яких визначає кримінально-правову природу заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення з ознаками домашнього насильства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінально-правовий захід, обмежувальні заходи, домашнє насильство, соціальна справедливість.

By virtue of the modern understanding of a criminal-legal measure as a cornerstone of criminal-legal influence the definition of restrictive measures was framed and the characteristics hereof were highlighted. The properties of an objective and subjective nature, the combination of which determines the criminal-legal nature of the measures applicable to individuals which have committed criminal offences with signs of domestic violence are outlined in this publication.

Keywords: criminal offence, criminal-legal measure, restrictive measures, domestic violence, social justice.

На основании современного понимания уголовно-правовой меры как первоэлемента уголовно-правового воздействия сформулирована дефиниция и выделены признаки ограничительных мер. Очерчены свойства объективного и субъективного характера, совокупность которых определяет уголовно-правовую природу мер, которые применяются к лицам, совершившим уголовное правонарушение с признаками домашнего насилия.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, уголовно-правовая мера, ограничительные меры, домашнее насилие, социальная справедливость.

Одним з найбільш перспективних напрямків реформування кримінального закону, яке здатне як подолати рудименти радянського періоду, так і забезпечити ефективний захист громадянського суспільства, слід вважати урізноманітнення системи заходів кримінально-правового впливу за рахунок розширення можливостей щодо застосування некаральних кримінально-правових заходів. Ще одним кроком до формування сучасної, як

за змістом, так і за формою, системи кримінально-правових заходів є розширення інструментарію кримінального права України за рахунок обмежувальних кримінально-правових заходів, застосування яких здатне забезпечити оптимальний (необхідний і достатній) вплив на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

На підставі віднесення обмежувальних кримінально-правових заходів до системи заходів впливу, які застосовуються за умови їх закріплення в нормах кримінального права, можна зробити висновок, що їм притаманні всі ознаки та властивості останніх. Щодо змістовних ознак обмежувальних заходів, то серед них можна вказати на наступні характеристики.

По-перше, обмежувальні заходи виступають особливим видом кримінально-правових заходів. Кримінально-правовий захід слід розглядати в якості базової форми, субстрату кримінально-правового впливу в його матеріальному вираженні. Кримінально-правовий захід – це система прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [1, с. 26]. Відповідно, будь-який кримінально-правовий захід уособлює збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу шляхом поєднання прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу. Домінування того або іншого способу правового впливу (примус або заохочення) створює підстави для виділення в системі заходів кримінально-правового впливу примусових (покарання, спеціальна конфіскація тощо) або заохочувальних (звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від призначення покарання тощо) кримінально-правових заходів. Натомість прийом правового впливу репрезентує специфіку регулювання суспільних відносин в процесі застосування конкретного кримінально-правового заходу або кримінально-

правого заходу певного виду. Так, серед примусових кримінально-правових заходів окремо виділяється такий вид заходів, якому притаманний прийом карального впливу (покарання, судимість) або окремий захід, який забезпечує перевиховання особи (примусовий захід виховного характеру). Обмежувальні кримінально-правові заходи відносяться до групи примусових, яким не притаманні ознаки кари та які характеризуються обмеженням у спілкуванні між певними особами у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення окремого виду або за певних обставин.

По-друге, обмежувальні заходи являють особою один з видів примусових некаральних кримінально-правових заходів, вичерпний перелік яких передбачений ст. 91-1 КК України. І хоча законодавець зазначає, що застосування одного або декількох обмежувальних заходів пов'язується з покладенням на особу певних обов'язків, таких як: заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми, – однак визначені обов'язки слід вважати окремими заходами одного виду – обмежувальними кримінально-правовими заходами, кожному з яких притаманні всі ознаки та властивості як кримінально-правового заходу в цілому, так і його виду, який характеризується використанням такого прийому правового впливу як обмеження у спілкуванні.

По-третє, обмежувальні заходи застосовуються у випадку вчинення повнолітньою особою кримінального правопорушення, пов'язаного з

домашнім насильством. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року під домашнім насильством слід розуміти дію або бездіяльність, пов'язану з вчиненням фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства в сім'ї, в межах місця проживання родичів, теперішнього або колишнього подружжя, осіб, які не мають офіційних шлюбних або родинних відносин або погрози вчинення таких дій.

Зазвичай фізичне насильство – це умисна поведінка, яка складається з різноманітних актів фізичного впливу шляхом завдання іншій особі ударів, побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Фізичне насильство як форма домашнього насильства має місце у випадку завдання ляпасів або стусанів, штовханні, щипанні, шмаганні, кусанні, а також незаконного позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших дій насильницького характеру.

Сексуальне насильство – будь-яка примусова сексуальна дія або використання сексуальності іншої особи. Сексуальне насильство як форма домашнього насильства являє собою умисну поведінку, яка супроводжується здійсненням без згоди особи вагінального, анального або орального сексуального проникнення в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета (згвалтування), інших актів сексуального характеру з особою, примушування іншої особи до здійснення без згоди актів сексуального характеру з третьою особою.

Загалом під психологічним насильством розуміють умисну поведінку правопорушника в формі примушування або погроз, яка призводить до тяжких психологічних наслідків. Психологічне насильство являє собою нефізичний вплив на особу, що викликає страх та занепокоєння. Психологічне насильство як форма домашнього насильства включає словесні образи,

погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Економічне насильство в цілому характеризується як особлива, специфічна форма насильства, коли одна особа, контролюючи доступ до економічних ресурсів, обмежує або позбавляє такого доступу іншу особу. Економічне насильство як форма домашнього насильства включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші діяння економічного характеру.

По-четверте, обмежувальні заходи відносяться до додаткових кримінально-правових заходів. При цьому слід враховувати, що вони є додатковими як при застосуванні примусових кримінально-правових заходів у виді покарання (за виключенням позбавлення волі), так і заохочувальних кримінально-правових заходів у виді звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання та його відбування. Таким чином, інструментальне призначення обмежувальних заходів полягає у створенні нормативних умов для застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань в тих випадках, коли за їх відсутності найбільш оптимальним є саме позбавленню волі. Наявність цієї змістовної ознаки переконує в тому, що обмежувальні заходи здатні забезпечити здійснення необхідного і достатнього кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення певного виду або за певних умов без застосування найбільш суворого покарання, яким є позбавлення волі, на що вказує і законодавець,

який не передбачає можливість призначення обмежувальних заходів у випадку призначення позбавлення волі.

По-п'яте, досліджуваний вид кримінально-правових заходів має строковий характер. Законом визначається, що з урахуванням інтересів потерпілого строк застосування одного або декількох обмежувальних заходів одночасно визначається в межах від 1 до 3 місяців, з можливістю його продовження, але на строк не більше 12 місяців.

По-шосте, призначається виключно в судовому порядку, тобто в умовах вирішення кримінально-правового спору щодо винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення або можливості чи неможливості звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

Таким чином, можна зробити висновок, що під обмежувальними заходами слід розуміти передбачені кримінальним законом примусові кримінально-правові заходи, які мають додатковий до покарання (крім позбавлення волі) та інших заохочувальних заходів впливу, та строковий характер, що призначаються судом у випадку вчинення повнолітньою особою кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім (фізичним, сексуальним, психологічним або економічним) насильством або загрозою його застосування.

Внутрішня архітектоніка кримінально-правового заходу характеризується наявними структурними елементами (властивостями) об'єктивного та суб'єктивного характеру, до яких відносяться: по-перше, соціальна справедливість як визначальна мета застосування будь-якого кримінально-правового заходу; по-друге, підстави застосування заходу кримінально-правового впливу; по-третє, культурологічне обґрунтування допустимості та доцільності застосування певного кримінально-правового заходу; по-четверте, суб'єктний склад; по-п'яте, процесуальний аспект застосування кримінально-правового заходу [2, с. 89–90].

Соціальна справедливість, яка визначальна мета застосування будь-якого виду кримінально-правового заходу являє собою основний елемент соціальних відносин, який є похідним від рівних і справедливих можливостей кожної людини щодо реалізації власного потенціалу[3, с. 142]. Взагалі категорія справедливості, на відміну від інших орієнтирів свідомості та поведінки особи, передбачає не просту оцінку оточуючого, а співвідношення кількох, двох або більше, характеристик, між якими і належить встановити етичну відповідність. У цілому справедливість уособлює ідею правильного, належного, адекватного порядку речей у людських взаєминах, який відповідає уявленням про призначення людини, її природні та невід'ємні права й обов'язки, соціальну обґрунтованість інтересів [4]. Соціальна справедливість, як мета застосування обмежувальних заходів, зводиться до встановлення відповідності між вчиненим кримінальним правопорушенням, пов'язаним з поправленням основних сімейних цінностей у формі застосування до особи домашнього насилля, та примусовими заходами обмежувального характеру щодо тимчасового недопущення спілкування між правопорушником та потерпілим.

До тактичних цілей застосування обмежувальних заходів слід віднести наступні: по-перше, попередження з боку особи, яка схильна до домашнього насильства, про що свідчать обставини вчиненого діяння, можливості вчинити нове кримінальне правопорушення з ознаками такого виду насильства в майбутньому; по-друге, надання необхідної медичної або психологічної допомоги в межах виконання програми для кривдників або пробаційної програми. При цьому слід враховувати, що хоча переважна більшість обмежувальних заходів пов'язана з покладанням на правопорушника додаткових обов'язків або заборон, вони не можуть розглядатися в якості кари за вчинення кримінального правопорушення.

Підставами застосування обмежувальних заходів є вчинення кримінального правопорушення, яке супроводжується застосуванням до потерпілої особи домашнього насильства. Аналіз чинного кримінального

закону дає підстави для наступного висновку: питання щодо застосування обмежувальних заходів повинно вирішуватися судом в наступних випадках:

- 1) при кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство»;
- 2) якщо конструктивні ознаки основного складу злочину передбачають застосування певного виду насильства (фізичне, сексуальне, психологічне або економічне) та воно має ознаки домашнього, тобто вчиняється щодо родичів, теперішнього або колишнього подружжя або осіб, які не мають офіційних родинних або шлюбних відносин, але проживають з потерпілою особою або загрозою застосування такого насильства (зокрема, до таких діянь відносяться ті, що передбачені п. 10 ст. 115, ч. 1 статей 116, 121, 152 КК України тощо);
- 3) якщо встановлені ознаки кваліфікованого складу злочину, що характеризується застосуванням того або іншого виду домашнього насильства;
- 4) у випадку доведення наявності обставини, що обтяжує покарання, яка передбачена п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України.

У свою чергу суб'єктом застосування обмежувальних заходів виступає фізична осудна особа, яка формально (при винесенні обвинувального вироку) або опосередковано (при звільненні особи від кримінальної відповідальності) визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення з використанням домашнього насильства і яка досягла повноліття на момент вчинення домашнього насильства.

Процесуальна складова виражається в прийнятті рішення про застосування обмежувальних заходів на засадах судового розгляду з відображенням рішення про застосування у вирокі або ухвалі суду. Суд, надаючи правову оцінку вчиненому кримінальному правопорушенню з ознаками домашнього насильства, повинен виходити з інтересів потерпілої особи. Суд не розглядає питання про застосування обмежувальних заходів у випадку призначення особі покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуванням. Якщо суд призначив позбавлення волі і вирішив звільнити особу від покарання або його відбування, то він зобов'язаний розглянути

питання про застосування обмежувальних заходів – одного або декількох, необхідних для досягнення цілей кримінально-правового впливу.

Таким чином, можна констатувати, що орієнтир на формування в кримінальному праві України багатокolійної системи кримінально-правових заходів, які вирішують завдання покарання, безпеки, реституції, забезпечення та заохочення [5, с. 86–87] закладає підґрунтя для існування нового виду заходів, які орієнтовані на здійснення обмежувального впливу, необхідного і достатнього з урахуванням балансу інтересів людини, суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козаченко О. В. Архітекtonіка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1(8). С. 22–40.
2. Козаченко О. В. Поняття та властивості кримінально-правових заходів. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16 / голов. ред. М. В. Афанасьєва : МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2015. С. 87–95.
3. Мусиченко О. М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінально-правових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 142–144.
4. Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, І. В. Шамши, Д. В. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120–135.
5. Козаченко О. «Багатокolійність» здійснення кримінально-правового впливу – вимога сьогодення. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 81–87.

СПІВЗАПОДІЯННЯ У НЕОБЕРЕЖНОМУ ЗЛОЧИНІ

У статті розглянуто кримінально-правові питання співзаподіяння у злочині. Досліджено генезу підходів щодо поняття співзаподіяння та його зв'язку із вченням про співучасть у кримінальному праві. Проаналізовано судову практику, пов'язану із вчиненням необережного співзаподіяння. Окреслено коло питань щодо впровадження співзаподіяння у злочині в чинне кримінальне законодавство.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, злочинна необережність, співзаподіяння у злочині.

The article deals with criminal-legal issues of co-infliction in a crime. The author has studied the genesis of approaches to the notion of co-infliction and its relation to the doctrine of complicity in criminal law. He has analyzed the judicial practice related to reckless co-infliction. He has outlined the scope of matters concerning the introduction of co-infliction in a crime into the current criminal law.

Keywords: crime, criminal liability, criminal recklessness, co-infliction in a crime.

В статье рассмотрены уголовно-правовые вопросы сопричинения в преступлении. Исследован генезис подходов относительно понятия сопричинения и его связи с учением о соучастии. Проанализировано судебную практику, связанную с совершением неосторожного сопричинения. Очерчено круг вопросов, связанных с имплементацией сопричинения в преступлении в действующее уголовное законодательство.

Ключевые слова: преступление, уголовная ответственность, преступная небрежность, сопричинение в преступлении.

Сучасне кримінальне право характеризується підвищенням динамізмом, проте, як показує законотворча діяльність, не всі доктринальні ідеї швидко одержують визнання у кримінальному законодавстві. Однією з таких ідей є співзаподіяння у необережному злочині, яке протягом розвитку вітчизняного кримінального законодавства поки що не знаходить підтримки законодавця.

Можливо така ситуація обумовлена тим, що з'ясування кримінально-правової природи співзаподіяння було розпочато у рамках становлення вчення про співучасть і як одного з його результатів – висновку про неможливість існування співучасті у злочинах, що вчинюються з

необережності. Разом з цим, не заперечуючи даного постулату, видається, що саме цей умовивід покликав необхідність постановки даної проблеми в іншому ракурсі – розробки вчення про окремий інститут кримінального права, предметом якого виступає таке кримінально-правове явище, як співзаподіяння у необережному злочині.

Підстави такого підходу, на наш погляд, є цілком реальними, і в межах новітнього етапу розвитку вітчизняного кримінального права претендують на розгляд в якості проблеми, що містить у собі значне коло не досліджених та не вирішених питань щодо спільної участі декількох суб'єктів у злочинах, що вчинюються з необережності.

Отже *метою* цієї статті є обґрунтування існування спільної злочинної поведінки в необережних злочинах та необхідності забезпечення кримінально-правового регулювання зазначеного феномену на законодавчому рівні.

Дослідження питань, пов'язаних із витоками вчення про співучасть у злочині, показують, що провідними вченими свого часу пропонувались різні доктринальні погляди щодо цього, одного з найскладніших, інституту кримінального права, і при цьому неодноразово дискутувалось питання відносно місця в ньому необережної злочинної поведінки. Так, наприкінці XVII ст. Г. Є. Колоколов відзначав, що співучасть зі сторони суб'єктивної передбачає тільки те, що кожен із учасників діє винним чином, при цьому для буття співучасті зовсім індиферентно, випадає на долю злочинців *dolus* або *culpa*, існує між ними домовленість або ні [1, с. 51]. Вірогідною співучасть у необережних злочинах визнавав також М. Д. Сергієвський і І. Я. Фойницький [2, с. 15–16], а за радянської доби – М. Д. Шаргородський, який наголошував, що злочинний результат може бути заподіяний як умисною спільною діяльністю, так і необережною спільною діяльністю декількох осіб [3, с. 92].

Цілком визначено з цього приводу висловлювався А. Н. Трайнін, який наголошував, що співучасть гадана лише там, де всі особи, які беруть участь,

діють або умисно або необережно [4, с. 68]. Така його думка була послідовною, адже в іншій її інтерпретації вчений підкреслював, що оскільки винний зв'язок можливий або у формі умислу, або у формі необережності, не має рішучих підстав стверджувати, що нібито співучасть у сполученні з необережною виною взагалі є немислимою [4, с. 111].

Разом з цим, у теорії кримінального права пропонувався альтернативний, протилежний підхід до вчення про співучасть, адже значна частина криміналістів вважала, що насправді співучасть має місце лише тоді, коли злочини вчинюються умисно, а відтак, співучасть у сполученні з необережністю неможлива. Один з відомих прихильників такого підходу, фундатор вчення про співучасть О. С. Жиряєв, відзначав, що усякий вид участі у злочині може бути лише усвідомлений, завідомий, умисний, а отже вчений відкидав думку тих, хто допускає можливість стати совиновником, підбурювачем, пособником і т. д. внаслідок злочинної необережності [5, с. 24].

Пізніше, вже у витоків теорії радянського кримінального права, була висловлена начебто компромісна думка про те, що абсолютне та автоматичне виключення можливості співучасті у необережних злочинах не впливає із загального вчення про співучасть, оскільки не відповідає судовій практиці, а також наголошувалося, що визнання теоретичної можливості співучасті за необережністю зовсім не означає пропозиції внесення у законодавство загального правила про відповідальність за необережну співучасть [4, с. 118].

Натомість М. С. Таганцев, розглядаючи на початку XIX століття особливості злочинів, які вчиняються з необережності, прозорливо відзначав: «якщо при зустрічі двох пароплавів, обидва капітани з необережності не подали встановлених сигналів, відбулося зіткнення і один з пароплавів пішов на дно, то необережність одного капітана не виключає відповідальності іншого» [6, с. 287]. Звичайно, що на той час зазначена проблема не мала особливого практичного значення, проте сьогодні, з розвитком науково-

технічного прогресу, вона стала набувати особливої актуальності, зокрема у сфері взаємодії людини і техніки.

Дослідження, пов'язані з актуалізацією проблеми співзаподіяння, були продовжені в кримінальному праві радянської доби на новому теоретичному рівні у працях П. С. Дагеля, Р. Р. Галіакбарова, В. А. Нерсисяна, І. Р. Харитоновой й інших російських учених. Зокрема, останньою було захищено дисертаційне дослідження, в якому під необережним співзаподіянням пропонувалося вважати взаємопов'язані необережні дії (бездіяльність) двох і більше осіб, що потягли злочинні наслідки або загрозу їх настання [7].

У тогочасній теорії вітчизняного кримінального права наукових розробок такого рівня не було, проте слід згадати публікацію С. В. Гончаренка, який, розглядаючи зазначене явище з позицій теорії і супроводжуючи його прикладами із судової практики, пропонував введення в Загальну частину Кримінального кодексу УРСР спеціальної норми, яка б передбачала формулювання поняття необережного співзаподіяння [8, с. 63–65]. Зазначена стаття була опублікована разом з коментарем до неї проф. М. І. Бажанова, який, відзначивши ряд її суперечливих положень, зауважив, що «практика не відчуває серйозних утруднень у випадках, коли декілька осіб з необережності вчинюють злочин. Кожна з них несе самостійну відповідальність, як це, наприклад, мало місце при загибелі теплоходу «Адмірал Нахімов», коли до кримінальної відповідальності було притягнуто обох капітанів – і теплоходу, і суховантажного судна» [9, с. 66–67].

Слід визнати, що згадана морська катастрофа, пов'язана із зіткненням теплоходу «Адмірал Нахімов» із суховантажним судном «Петр Васев» 31 серпня 1986 року на Чорному морі в районі порту Новоросійськ, внаслідок якої теплохід «Адмірал Нахімов» затонув, що спричинило загибель 423 пасажирів і членів екіпажу, дійсно була трагічним прикладом необережного співзаподіяння. Вироком Судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду СРСР в м. Одесі бувші капітани Чорноморського морського

пароплавства М. і Т. за порушення правил судноплавства вказаними судами засуджені на 15 років позбавлення волі кожний [10, с. 38].

Інша відома трагедія відбулась на теренах України 27 липня 2002 року на військовому авіаційному шоу на аеродромі «Скнилів» поблизу м. Львів, де літак СУ-27УБ впав у натовп глядачів і вибухнув, внаслідок чого загинуло 77 людей, а загалом постраждала 241 особа. Суд визнав винними у порушенні правил польотів та підготовки до них за ст. 416 КК України і засудив обох членів екіпажу літака – Т. до 14 років позбавлення волі, а Є. до 8 років позбавлення волі, і військова колегія Верховного Суду України залишила цей вирок у силі.

Ланцюг таких злочинів можна продовжити, проте очевидна сутність, що їх об'єднує, адже всі вони є результатом спільної злочинної бездіяльності, недисциплінованості, недбалості осіб, відповідальних за експлуатацію різних технічних систем, джерел підвищеної небезпеки та інших об'єктів.

Разом з цим залишається питання, чи дійсно у таких випадках правосуддю не бракує певних кримінально-правових норм і чи може судова система на базі чинного кримінального законодавства надавати належну кримінально-правову оцінку діянь з ознаками співзаподіяння у необережних злочинах.

Вдається, що у сучасній кримінально-правовій теорії лише формуються теоретичні засади інституту співзаподіяння у необережному злочині, що мають пройти шлях від його визнання науковою спільнотою до законодавчої регламентації. У цьому сенсі проблема феномену необережного співзаподіяння нагадує розвиток вчення про співучасть, від повного відкидання останнього до беззаперечного визнання. Отже тому, на наш погляд, замість протиставлення інститутів співучасті і співзаподіяння у злочині більш перспективним є їх розгляд на рівні «родинних» зв'язків.

Здійснені в останні роки наукові розвідки С. Р. Багірова, В. І. Борисова, О. В. Гороховської, В. А. Мисливого, В. О. Навроцького та деяких інших учених певною мірою вказують на необхідність коригування законодавчого

підходу щодо спільної необережної злочинної поведінки, проте у Кримінальному кодексі України 2001 року (далі – КК України) й сьогодні, незважаючи на те, що існування необережного співзаподіяння підтверджують теорія і практика кримінального права, воно не регламентовано.

Водночас злочини із ознаками співзаподіяння набувають поширення у різних сферах, пов'язаних з розвитком науково-технічного прогресу. Найбільш характерними серед них є порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

У теорії і судовій практиці щодо цих злочинів іноді відзначається, що порушення одного водія є похідним від порушення другого, а суб'єктивна сторона такого діяння характеризується змішаною виною двох осіб [3, с. 311–313]. Але звернення до змішаної форми вини у таких випадках не тільки не визначають відповідальності суб'єктів, але й часто навпаки ускладнюють її розуміння, оскільки навіть існування такої форми вини визнається не всіма правниками. Водночас існує точка зору, що «...за загальним правилом винною у вчиненні злочину (дорожньо-транспортного – В. М.) може бути визнана лише одна особа» [11, с. 28]. Звичайно, що конструкція «за загальним правилом» дещо спростовує абсолютність переконання авторів у своєму твердженні, однак більш послідовний в цьому плані професор М. Й. Коржанський однозначно вважав, що в одній дорожньо-транспортній пригоді не може бути визнано одночасно винними два або більше водіїв [12, с. 17–18].

Разом з цим дискусійні позиції, як правило, є свідченням недостатнього дослідження необережного співзаподіяння у науці кримінального права, прогалин у законодавчому регулюванні, неоднозначних і суперечливих підходів щодо кримінально-правової оцінки даного явища, що викликає складнощі у діяльності працівників органів досудового розслідування та суду.

Характерно, що цьому іноді сприяють рекомендації вищих судових інстанцій. Так, у п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» визначається, що: «У випадках, коли передбачені ст. 286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, суди повинні з'ясовувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків. При цьому треба мати на увазі, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка *порушила правила дорожнього руху вимушено*, через створення *аварійної ситуації* (курсив наш – В. М.) іншою особою, котра керувала транспортним засобом» [13].

Наголосимо, що подібні рекомендації не враховують особливостей об'єктивної сторони складів злочинів, пов'язаних з порушеннями правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Так, викликає зауваження використання замість такої ознаки об'єктивної сторони, як «обстановка» терміну «*ситуація*», який в теорії кримінального права не має обґрунтованого та усталеного значення. Вочевидь, точніше вести мову про «аварійну обстановку». Крім того, конструкція «особа порушила правила дорожнього руху *вимушено*» у даному контексті взагалі неприйнятна для оцінки поведінки водія.

У теорії кримінального права, слідчій, експертній та судовій практиці поняття «аварійна обстановка» розглядається як матеріальний субстрат дорожньо-транспортного делікту з урахуванням того, що її результатом є настання суспільно небезпечних наслідків. В аварійній обстановці водій не має технічної можливості запобігти настанню таких наслідків, адже опинившись в ній він позбавлений можливості діяти усвідомлено, оскільки

його поведінка носить автоматичний, рефлекторний характер, а тому вона не підлягає правовій оцінці. Отже діяти «вимушено» означає виконувати щось проти бажання, потреби, що, на наш погляд, хоча й виглядає синонімічно, проте зовсім не еквівалентно підсвідомій поведінці. Адже, якщо особа виконує щось вимушено, це не означає позбавлення її поведінки усвідомленого та вольового характеру, більш того, така поведінка може бути оцінена як протиправна, тобто така, що не виключає кримінальну відповідальність.

Натомість співзаподіянням є ситуації, за яких суспільно небезпечні наслідки виникають у результаті взаємозв'язку і взаємообумовленості необережної поведінки декількох осіб. Такими є обставини, коли два або більше водіїв механічних транспортних засобів внаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту створили аварійну обстановку, в якій жоден з них вже не в змозі запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків, за спричинення яких вони обґрунтовано підлягають кримінальній відповідальності.

Чергова трагедія в Україні показала реальність небезпечності співзаподіяння у необережному злочині. Так, 18 жовтня 2017 року о 20:43 год. водій Дронов, керуючи автомобілем «Volkswagen Touareg», рухався по пл. Конституції з боку вул. Римарської у напрямку перехрестя вул. Сумської та пров. Мечникова у м. Харкові, зупинився перед зазначеним перехрестям за світлофором на забороняючий рух червоний сигнал. Після чого, діючи необережно, відновив рух автомобіля на забороняючий рух транспорту червоний та жовтий сигнал світлофора та почав перетинати перехрестя у вказаному напрямку, не переконавшись у безпеці своїх дій, проявив неухважність, своєчасно не виявив небезпеку, що являв собою автомобіль «Lexus RX 350» під керуванням водія Зайцевої, яка рухалась по пл. Конституції справа наліво по ходу руху його автомобіля, не зменшив швидкості аж до зупинки транспортного засобу, внаслідок чого сталося зіткнення вказаних автомобілів.

У цей же час Зайцева, керуючи автомобілем «Lexus RX 350», рухалась по пл. Конституції з боку вул. Короленка у напрямку вул. Сумської, наближаючись до перехрестя вул. Сумської та пров. Мечникова з перевищенням дозволеної швидкості для руху (не менше 80 км/год), діючи необережно, не вжила своєчасних заходів для зменшення швидкості руху транспортного засобу аж до його зупинки, при включенні для неї жовтого, а потім червоного забороняючих рух сигналів світлофору, в'їхала на перехрестя, де відбулося зіткнення з автомобілем Дронова. Від зіткнення автомобіль «Lexus RX 350» виїхав на тротуар, де відбувся наїзд на пішоходів. Внаслідок дорожньо-транспортної події загинуло шість пішоходів, трьом іншим потерпілим було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження та ще трьом тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Згідно з вироком суду водій Дронов своїми діями грубо порушив вимоги п.п. 8.7.3 (є), 8.10, 10.1 Правил дорожнього руху (далі – ПДР), а водій Зайцева грубо порушила п.п. 8.7.3 (г) та (е), 8.10, 8.11 та 12.4 ПДР. Зазначені порушення вказаних водіїв знаходиться в причинному зв'язку з виникненням даної дорожньо-транспортної події та її наслідків [14].

Суд обґрунтовано визнав обох водіїв винними у злочині, передбаченому ч. 3 ст. 286 КК України. На наш погляд, наведений висновок суду у даному випадку є беззаперечним. При цьому у вироку констатується, що саме «спільні, протиправні, винні дії водіїв Дронова і Зайцевої з рівним ступенем участі призвели до вищезазначених суспільно небезпечних наслідків». Констатація судом спільності вчинення вказаного діяння обома підсудними, а також їх винності у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 3 ст. 286 КК України, показує не лише визнання судом існування на практиці співзаподіяння у необережному злочині, але й свідчить про те, що це юридично виважене, відповідальне і своєчасне рішення правосуддя слугуватиме більш активній імплементації в кримінально-правову теорію і кримінальне законодавство положень інституту співзаподіяння у необережному злочині. У цьому контексті ми поділяємо філософську думку

про те, що практика є вище теоретичного пізнання, оскільки вона має не лише перевагу всезагальності, але й безпосередньої дійсності.

Безумовно, що обсяг публікації не дозволяє навести інших прикладів співзаподіяння у зазначених злочинах, проте проведений нами аналіз злочинів, розглянутих судами в останні роки, показує, що це кримінально-правове явище знаходить свій статистичний прояв в одному зі ста кримінальних проваджень, кваліфікованих за статтею 286 КК України.

Таким чином, ми переконані, що співзаподіяння у злочині – це реальне явище, яке поряд зі співучастю потребує врегулювання у кримінальному законі питань відповідальності, кваліфікації, призначення та індивідуалізації покарання за злочини, вчинені з необережності. Співзаподіяння має передбачати відповідальність за необережну спільну участь декількох суб'єктів у вчиненні необережного злочину, серед яких найбільш типовими є порушення правил безпеки у різних галузях матеріального виробництва, зокрема у сферах функціонування транспорту, інших об'єктів критичної інфраструктури, охорони праці та техніки безпеки, що спричиняють з необережності істотну шкоду, передбачену кримінальним законом.

Отже, у теоретико-прикладному плані в кримінальному праві та кримінальному законодавстві існує необхідність дослідження співзаподіяння у необережному злочині, а саме: доктринальних засад співзаподіяння; поняття співзаподіяння у злочині, його ознак, меж, ролі та значення; підстав кримінальної відповідальності; форм необережного співзаподіяння; видів учасників співзаподіяння; відмежування співзаподіяння від інших форм злочинної поведінки; розмежування співзаподіяння і співучасті; особливостей відповідальності співзаподіювачів і індивідуалізації їх покарання; системи норм, що становлять інститут співзаподіяння у необережному злочині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колоколов Г. О соучастии в преступлении. М.: Университетская тип., 1881. 210 с.
2. Цит. за: Энциклопедия уголовного права. Т. 6. Соучастие в преступлении. Издание проф. Малинина. СПб ГКА, СПб., 2007. 564 с.
3. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 84–97.
4. Трайнин А. Н. Учение о соучастии / Институт права АН СССР. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 160 с.
5. Цит. за: Лапухин М. М. Вторичная преступная деятельность: понятие, виды, проблемы квалификации, криминализации и пенализации. М.: Волтерс Клувер, 2006. 240 с.
6. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. М.: Наука, 1994. 380 с.
7. Харитоновна И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве: автореф. канд. юрид. наук. 12.00.08. Свердлов. юрид. ин-тут им. Р. А. Руденко. Свердловск, 1985. 16 с.
8. Гончаренко С. Про поняття необережного співзаподіяння. *Радянське право*. 1989. № 10. С. 63–65.
9. Статтю коментує професор Харківського юридичного інституту М. І. Бажанов. *Радянське право*. 1989. № 10. С. 66–67.
10. В судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда СССР. *Бюллетень Верховного Суда СССР*. 1987. № 3. С. 38.
11. Горбуза А., Сухарев Е. О квалификации дорожно-транспортных преступлений. *Советская юстиция*. 1980. № 8. С. 26–28.
12. Коржанський М. Й., Мисливий В. А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. К.: Юрінком, 1996. 80 с.
13. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. із змінами № 14. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C89F42877F560775C2257B33004F5A69](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C89F42877F560775C2257B33004F5A69).
14. Справа № 640/1664/18 н/п 1-кп/640/224/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80092400>.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Досліджено питання кримінального матеріального та процесуального права щодо правової позиції потерпілого щодо звільнення винного від кримінальної відповідальності. Зроблено висновок про необґрунтовані обмеження позиції потерпілого щодо впливу на звільнення від кримінальної відповідальності як на підставах Загальної, так Особливої частин кримінального права України. Вносяться пропозиції щодо виправлення зазначеного становища шляхом нової редакції відповідних норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України.

***Ключові слова:** звільнення від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження, правова позиція потерпілого, змагальність та рівність прав сторін у кримінальному провадженні.*

Issues of criminal material and procedural law are investigated regarding the legal position of the victim on the release of the guilty from criminal responsibility. The conclusion about the unreasonable restrictions of the position of the victim regarding the release of the guilty from criminal responsibility is substantiated both on the grounds of the General and Special Part of the Criminal Law of Ukraine. Proposals are made to rectify the current situation by a new edition of the relevant norms of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine.

***Keywords:** exemption from criminal liability, closure of criminal proceedings, the legal position of the victim, competitiveness and equality of rights of the parties in criminal proceedings.*

Исследованы вопросы уголовного материального и процессуального права относительно правовой позиции потерпевшего об освобождении виновного от уголовной ответственности. Обоснован вывод о необоснованных ограничениях позиции потерпевшего относительно освобождения виновного от уголовной ответственности как по основаниям Общей, так Особенной частей уголовного права Украины. Вносятся предложения по исправлению сложившегося положения путем новой редакции соответствующих норм Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов Украины.

***Ключевые слова:** освобождение от уголовной ответственности, закрытие уголовного производства, правовая позиция потерпевшего, состязательность и равенство прав сторон в уголовном производстве.*

Захист прав і свобод людини та громадянина є обов'язком держави загалом, а отже, й усіх без винятку органів державної влади. Суди виконують цей обов'язок шляхом здійснення правосуддя, тому завдання судової системи – надання якісних судових послуг кінцевим споживачам – громадянам, а також суб'єктам господарювання, діяльність яких є основою економічного розвитку держави. Здійснення судами правосуддя, що ґрунтується на справедливості й верховенстві права, було та є основними гарантіями захисту прав людини й громадянина. Тому ефективність і якість здійснення кримінального судочинства для державної влади загалом та судової зокрема мають перебувати на одному щаблі з найвищими пріоритетами. Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності та закриттю кримінального провадження у зв'язку із цим присвятили свої дослідження Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. С. Козак, О. В. Наден, Д. В. Филін, Л. А. Хрулова, М. Є. Шуміло, А. М. Ященко та ін. Натомість невирішеними або суперечливими залишаються питання співвідношення загальних та спеціальних видів звільнення, визначення передумов, підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, правової позиції сторін кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження тощо.

За мету у цьому дослідженні ми ставимо визначення існуючої ситуації та вдосконалення чинного законодавства щодо правової позиції потерпілого у вирішенні питання звільнення винного від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження на цій підставі.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених Кримінальним кодексом України (далі – КК). Така позиція, що підтримана у доктрині, була сприйнята і Верховним Судом України (далі – ВСУ), який визначив, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка

вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, в порядку, установленому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) [1, с. 195]. Закриття справ щодо таких осіб є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства у напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені вперше, крім корупційних злочинів, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися. Водночас звільнення від кримінальної відповідальності не є виправданням особи.

Загальні положення закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності викладені в ст. 285 КПК, зокрема: 1) особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність; 2) особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення; 3) підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави; 4) у разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку [2, с. 27].

Практика закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності згідно положень КПК набула поширеного застосування. Так, одразу із набуттям чинності КПК, кількість осіб, стосовно яких суди закрили провадження у справах, за постановами

(ухвалами) судів, що набрали законної сили, в 2013 р. збільшилася порівняно з 2012 р. і становила 22,8 тис. осіб. Було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку: з примиренням винного з потерпілим 7,6 тис. осіб, або 33,5% (16,9% – 2012 р.) від кількості тих, щодо яких справи закрито; зі зміною обстановки – 1,3 тис. осіб, або 5,7% (10,5%); з дійовим каяттям – 1,3 тис., або 5,7% (9,9%); зі смертю – 1,3 тис. осіб, або 5,7% (7,5%); із передачею особи на поруки – 946, або 4,1% (7,6%); з амністією 785 осіб, або 3,4% (19,1%). У тому числі у справах публічного обвинувачення було закрито провадження стосовно 13,7 тис. осіб (18,6 тис.), із них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 2,9 тис. осіб, або 21,1% (12,2%). У 2015 році за судовими рішеннями, що набрали законної сили, стосовно 18,3 (21,7 – 2014 р.) тис. осіб кримінальні провадження закрито. Потерпіло від злочинів 74,2 (83,0) тис. фізичних осіб, з них 32,5 (43,8%) тис. жінок, а також 2,6 (2,7%) тис. неповнолітніх. Завдано матеріальної та моральної шкоди – 61,8 тис. особам або 83,3 відсоткам потерпілих (2014 р. – 66,7 тис. або 80,3%). У 2016 р. потерпіло від злочинів 64,6 (74,2) тис. фізичних осіб, з них 28 (43,3%) тис. жінок, а також 1,8 (2,7%) тис. неповнолітніх. За судовими рішеннями, що набрали законної сили у 2016 р., стосовно 16,8 (18,3) тис. осіб кримінальні провадження закрито. У 2017 р. потерпіло від злочинів 64,5 тис. фізичних осіб, з них 27,9 (43,3%) тис. жінок, а також 1,8 (2,7%) тис. неповнолітніх. За судовими рішеннями, що набрали законної сили у 2017 р., стосовно 19,7 (16,8) тис. осіб справи кримінальні провадження закрито [3].

Звернемо увагу на ч. 3 ст. 285 КПК, згідно вимог якої підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і *право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави*. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, *заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в*

загальному порядку. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності передбачає й з'ясування правової позиції потерпілого щодо звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Так, в ч. 3 ст. 286 КПК вказано, що перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Також суд, у відповідності до ч. 2 ст. 288 КПК, зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. З'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності стосується всіх, без виключення, видів звільнення від кримінальної відповідальності як у справах приватного, так і публічного обвинувачення [4, с. 143]. Утім, заперечення потерпілого щодо звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності не призводить до того, що «досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку». На наш погляд, очевидним є недотримання у даному випадку вимог ст. 22 КПК щодо змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Кримінальне провадження має здійснюватися на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами. Сторони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених чинним КПК.

Законом передбачено загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. В Загальній частині КК воно має місце: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК); у зв'язку із закінченням строків

давності (ст. 49 КК); неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК) [5, с. 372–373]. В Особливій частині КК здійснюється у наступних випадках: громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 2 ст. 111 КК); особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК); особа, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК); особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212 КК); особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212-1 КК); особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255 КК); особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, яка добровільно повідомила

правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК); особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст. 258-5 КК); особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК); особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263 КК); особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною першою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона добровільно здала органам влади радіоактивні матеріали (джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) (ч. 4 ст. 265 КК); особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки (ч. 4 ст. 289 КК); особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього

Кодексу) (ч. 4 ст. 307 КК); особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, за дії, передбачені частиною першою цієї статті (ч. 4 ст. 309 КК); особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, за незаконні дії з їх виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті) (ч. 4 ст. 311 КК); особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. (ч. 5 ст. 321 КК); особа, яка добровільно здала фальсифіковані лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за придбання, перевезення, пересилання чи зберігання з метою збуту, збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів, їх ввезення на територію України, вивезення з території України, транзит через її територію (частина перша цієї статті, якщо такі дії не створили загрози для життя чи здоров'я людей) (ч. 4 ст. 321-1 КК); особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи

надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Зазначене звільнення не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені по відношенню до осіб, визначених у частині четвертій статті 18 цього Кодексу (ч. 5 ст. 354 КК); особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ч. 4 ст. 401 КК).

Дослідження вищевикладених підстав звільнення від відповідальності засвідчує, що правова позиція потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності в абсолютній більшості випадків не впливає на закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності. Прямо ця вимога є лише щодо звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), згідно підстав якого, особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. На наш погляд, примирення між потерпілим та винним природно передбачає згоду потерпілого на звільнення останнього від кримінальної відповідальності. Опосередковано думка потерпілого враховується щодо звільнення у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) у частині встановлення повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної підозрюваним чи обвинуваченим шкоди. Зрозуміло, що у разі лише часткового «відшкодування або усунення» потерпілий навряд чи погодиться на звільнення свого кривдника від кримінальної відповідальності. Така ж само ситуація виникає й у разі звільнення на підставах ч. 4 ст. 289 КК,

тому що особа має добровільно заявити про це правоохоронним органам, повернути транспортний засіб власнику і повністю відшкодувати завдані збитки [6, с. 82].

Натомість, у більшості злочинів публічного обвинувачення, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, загалом не можна встановити думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Так, скажімо думка потерпілого не впливає на вирішення питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності у разі звільнення за підстав: у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК); неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК) в Загальній частині КК. Так само думка потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності не може впливати на рішення про звільнення за приписами ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260 та деякими іншими приписами Особливої частини КК [7, с. 162].

Відтак, вимога з'ясування правової позиції потерпілого щодо згоди на звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності стосується не всіх, а тільки окремих приписів КК, у яких згода потерпілого щодо звільнення від кримінальної відповідальності прямо вказана у якості підстави такого звільнення, або безпосередньо витікає зі змісту інших підстав. Проведене дослідження породжує пропозицію «*de lege ferenda*» внести зміни до чинних КК та КПК України наступного змісту: 1) викласти ч. 2 ст. 44 Кримінального кодексу України в новій редакції: «2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом. *У разі заперечення потерпілого від злочину, особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений злочин на загальних підставах, передбачених цим Кодексом*»; 2) викласти ч. 3

ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України в новій редакції: «3. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. У разі заперечення проти цього потерпілого від злочину, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 185–207.
2. Ляш А. О., Благодир С. М. Закриття кримінального провадження за новим КПК України : деякі питання. *Адвокат*. 2013. № 1 (48). С. 25–28.
3. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2012–2017 рр. URL: https://court.gov.ua/userfiles/ogliad_2012-2015,2016,2017.pdf
4. Красій М. Звільнення від кримінальної відповідальності як основа в Кримінальному кодексі України і процедура в Кримінальному процесуальному кодексі України. *Національний юридичний журнал : теорія і практика* (Молдова). 2016. Квітень. С. 140–144.
5. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. Харків : Харків юридичний, 2009. 840 с.
6. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник / П. В. Хряпінський. Запоріжжя : ЗНУ. 2010. 270 с.
7. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.

**РОЗМЕЖУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО
СПОСОБОМ, НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ БАГАТЬОХ ОСІБ,
ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ ЗЛОЧИНІВ**

В статті здійснено розмежування умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб із суміжними злочинами. Вказано, що потреба у здійсненні такого розмежування зумовлена тим, що досить часто аналізований злочин може бути вчинений в одних і тих самих умовах, одними і тими самими суб'єктами, з однаковими формами вини, що й деякі інші злочини. Розмежування проведено на підставі порівняння ознак досліджуваних складів злочинів, які відрізняються одна від одної, і які вказані в диспозиціях порівнюваних норм. Обґрунтовується, що основними критеріями розмежування умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб із суміжними злочинами є об'єкт злочину та предмет посягання, складність об'єктивної сторони, використання певного способу тощо.

Ключові слова: розмежування злочинів, умисне вбивство, диверсія, теракт, хуліганство.

In the article, a distinction was made between a deliberate murder committed in a manner dangerous to the lives of many persons with related offenses. It is indicated that the necessity to implement such a distinction is due to the fact that quite often the crime under consideration can be committed under the same conditions, by the same subjects, with the same forms of guilt as some other crimes. The distinction is made on the basis of a comparison of the characteristics of the investigated offenses, which differ from each other and which are indicated in the dispositions of the comparable norms. It is substantiated that the main criteria for the delimitation of intentional homicide committed in a way dangerous to the lives of many persons with related offenses is the object of the crime and the subject of encroachment, the complexity of the objective side, the use of a certain method of that kind.

Keywords: delineation of crimes, deliberate murder, sabotage, terrorist act, hooliganism.

В статье осуществлено разграничение умышленного убийства, совершенного способом, опасным для жизни многих лиц со смежными преступлениями. Указано, что необходимость в осуществлении такого разграничения обусловлена тем, что довольно часто рассматриваемое преступление может быть совершено в одних и тех же условиях, одними и теми же субъектами, с одинаковыми формами вины, что и некоторые другие преступления. Разграничение проведено на основании сравнения признаков исследуемых

составов преступлений, которые отличаются друг от друга, и которые указаны в диспозициях сравниваемых норм. Обосновывается, что основными критериями разграничения умышленного убийства, совершенного способом, опасным для жизни многих лиц со смежными преступлениями является объект преступления и предмет посягательства, сложность объективной стороны, использование определенного способа тому подобное.

Ключевые слова: разграничение преступлений, умышленное убийство, диверсия, теракт, хулиганство.

При вчиненні умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України) під загрозу ставиться не один, а кілька потерпілих або кілька об'єктів кримінально-правової охорони, зростає обсяг завданої шкоди. Крім того, посилюється ймовірність досягнення злочинного результату – смерті жертви. Підвищена суспільна небезпека такого виду умисного вбивства також полягає у тому, що при його вчиненні можуть бути позбавлені життя люди, які випадково опинились на місці вчинення вбивства. Адже поведінка винного небезпечна як для потерпілого, так і для життя ще хоча б однієї особи. Крім того, використовуючи вибух, підпал та інші подібні способи і засоби для вчинення злочину, злочинець зазвичай втрачає над ними контроль, в силу чого даний спосіб вбивства відноситься таких, що не повною мірою керується самим злочинцем.

Незважаючи на те, що застосування при умисному вбивстві способу, що є небезпечним для життя багатьох осіб є чинником, що різко підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину, українське законодавство не називає чітких критеріїв, за якими такий спосіб може бути визначений, а також розмежований з іншими способами вчинення умисного вбивства. Тому вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, відноситься до числа складів злочинів, кваліфікація яких викликає певні труднощі.

Питання розмежування суміжних складів злочинів є важливим для науки кримінального права, адже дозволяє виключити помилки у слідчій і

судовій практиці стосовно кваліфікації діянь винних осіб та встановити їм відповідне покарання. Як вказує Л. П. Брич, практичне значення розмежування складів злочинів не зводиться лише до з'ясування змісту спільних та відмінних ознак порівнюваних складів злочинів, а спрямоване на те, щоб застосувати саме ту норму, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння [1, с. 325].

Із врахуванням специфіки складу злочину, який аналізується, видається доцільним провести його розмежування із такими складами злочинів: диверсія (ст. 113 КК України); умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України); умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України); умисне вбивство, вчинене з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило загибель людей (ч. 2 ст. 194 КК України); терористичний акт (ст. 258 КК України). Також проведемо розмежування з окремими злочинами, кваліфікуючою ознакою яких є загибель людей, що спричинена способом, небезпечним для багатьох осіб.

Розмежовуючи досліджуваний вид умисного вбивства із диверсією (ст. 113 КК України) слід зазначити, що вони мають різний об'єкт – життя іншої людини та безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері. Також при умисному вбивстві посягання здійснюється на людину, тоді як предметом диверсії також можуть бути: 1) будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління; 2) стада тварин, риба, що водиться у ставках та інших водоймищах, пасіки тощо; 3) посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви тощо.

При диверсії обов'язковою є мета – ослаблення держави. При умисному вбивстві, вчиненому способом, небезпечним для життя багатьох осіб така

мета відсутня. Також при умисному вбивстві винний прагне вбити конкретного потерпілого, тоді як при диверсії це можуть бути абсолютно сторонні і невідомі для винного потерпілі.

Отож, ключовими критеріями розмежування цих злочинів є різні об'єкти посягання, а також наявність спеціальної мети диверсії. Крім того, при умисному вбивстві, вчиненому способом, небезпечним для життя багатьох осіб посягання здійснюється щодо однієї людини, а іншим створена реальна загроза загибелі, тоді як при диверсії суспільно небезпечне діяння спрямоване на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю.

Терористичний акт, що призвів до загибелі людини, можна відрізнити від умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, за тим, що злочин, передбачений п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України спрямований на заподіяння шкоди конкретному потерпілому. Потерпілим же від злочину, передбаченого ч. 3 ст. 258 КК України, є невизначене коло осіб. Л. П. Брич зазначає, що суспільно небезпечні наслідки у терористичному акті охоплюють не лише шкоду життю, а й шкоду іншого характеру, що не належить до особистих благ людини. А тому вказують на ширше, ніж в умисному вбивстві з обтяжуючими ознаками, коло об'єктів [2, с. 571–572].

Розмежування досліджуваного складу умисного вбивства із простим складом умисного вбивства слід здійснювати керуючись загальновизнаним у науці кримінального права правилом подолання конкуренції загальної і спеціальної норм. Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, маючи всі ознаки загального складу умисного вбивства, має додаткову розмежувальну ознаку – спосіб вчинення злочину.

Вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, слід відрізнити від вбивства двох і більше осіб. Так, з об'єктивної сторони, при вбивстві, вчиненому способом, небезпечним для життя багатьох осіб, важливий виключно спосіб скоєння вбивства однієї людини, який представляє реальну небезпеку для життя багатьох осіб, а при вбивстві двох і

більше осіб спосіб не важливий, важливий лише наслідок – смерть двох і більше осіб.

З суб'єктивної сторони можливі два варіанти: при вбивстві, передбаченому п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, позбавлення життя однієї особи здійснюється з прямим умислом, а по відношенню до смерті інших осіб – з непрямым. При різнотривалому вбивстві двох і більше осіб можливий тільки прямий умисел по відношенню до смерті всіх жертв. Однак, якщо в особи є прямий умисел на вбивство двох або більше осіб способом, небезпечним для життя багатьох осіб, або при вбивстві, вчиненому аналізованим способом, загинули дві чи більше особи то, звісно, таке діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених п. 1 та п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України.

Проблемним видається розмежування даного складу злочину із умисним вбивством, вчиненим з особливою жорстокістю. Згідно з п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних, психічних чи моральних страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань [3].

При розмежуванні даних складів злочину слід враховувати суб'єктивну сторону діяння. Так, умисел винного при вчиненні умисного вбивства, способом, небезпечним для життя багатьох осіб спрямований на заподіяння смерті потерпілому шляхом певного способу, який завідомо для винного є реально небезпечним для життя інших осіб. А при вбивстві, вчиненому з особливою жорстокістю, умисел винного спрямований на такий спосіб вбивства, що заподіює потерпілому особливих фізичних страждань.

При цьому слід враховувати, що обидва ці способи можуть бути поєднані. Наприклад, Особа_1 перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння

за місцем свого проживання, достеменно знаючи, що в кімнатах будинку перебуває двоє малолітніх дітей, з метою вбивства своєї співмешканки Особа_2, взяв каністру з бензином та в присутності малолітнього сина облив потерпілу Особа_2 та диван, на якому вона лежала, бензином та підпалив її за допомогою сірників. При цьому він усвідомлював, що завдає потерпілій особливих фізичних страждань, однак не довів свій злочинний намір до кінця з причини, що не залежали від його волі, оскільки потерпіла Особа_2 вибігла з будинку та погасила вогонь на собі. Дії Особа_1 були кваліфіковані за ч. 2 ст. 15 – п. 4, п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України [4].

Відповідно до п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», як умисне вбивство з хуліганських мотивів за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу [3].

Важливою для розмежування порівнюваних складів кваліфікованого виду умисного вбивства є роз'яснення вищевказаної постанови, що не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок. Але видається, що в тому разі, коли винний, керуючись хуліганським мотивом, обирає спосіб вбивства, що є небезпечним для життя багатьох осіб, його дії слід кваліфікувати за сукупність злочинів, передбачених п. 5 та п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, може бути вчинене шляхом підпалу (наприклад, шляхом підпалу будинку, де знаходиться жертва злочину). Тому для розмежування даного складу злочину із тим, що передбачений у ч. 2 ст. 194 КК України слід враховувати наступне. Першочергово це різні об'єкти посягання – життя

іншої людини та чужа власність відповідно. Але ключовим для їх розмежування є ставлення винного до наслідків. Зокрема, ставлення до наслідку у вигляді смерті потерпілого при умисному знищенні чужого майна є тільки необережним. Якщо ж винний передбачав і бажав настання цих наслідків і від такого підпалу була реальна небезпека життю інших людей, його дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 194 та відповідною частиною ст. 115 КК України. У такому випадку умисне знищення або пошкодження майна є способом вчинення більш тяжкого злочину. Так, Особа_8, знаходячись у веранді будинку Особа_9, під час сварки з Особа_10, на ґрунті неприязних відносин, що раптово виникли з останньою, взяв на столі у веранді кухонного ножа та усвідомлюючи суспільну небезпечність свого діяння та бажаючи настання смерті, умисно, з метою вбивства, зайшов за Особа_10 до сіней будинку, де наніс численні удари по тулубу останньої, від яких вона померла на місці.

Він же, продовжуючи свої злочинні дії, одразу після умисного вбивства Особа_10, достовірно знаючи, що в будинку знаходиться лежача Особа_9, яка чула крики потерпілої Особа_10 та достовірно усвідомлюючи настання смерті останньої, з метою знищення можливих слідів залишених ним при здійсненні злочину, умисно здійснив облив бензином штори на дверях, що ведуть з сіней до жилої кімнати будинку, в результаті чого в будинку виникла пожежа, в наслідок якої Особа_9 загинула, а вогонь від її будинку перекинувся на сусідні господарські будівлі, з яких перекинувся на сусідній будинок, в якому знаходилось троє осіб. Його дії були кваліфіковані п.п. 5, 9, 13 ч. 2 ст. 115 та ч. 2 ст. 194 КК України [5].

Не менш складним є розмежування замаху на умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб та спричинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Об'єктивна сторона у цих складах злочинів однакова, тому розмежовуються вони за суб'єктивною стороною, а саме за змістом умислу.

При кваліфікації за суб'єктивною стороною слід ураховувати зміст інтелектуального і вольового елементів умислу відносно вчиненого злочину.

При замаху на умисне вбивство особа у відповідності до положень ст. 115 КК України вчиняє злочин тільки з прямим умислом. Вона не тільки усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки, розуміє, що обраний нею спосіб є небезпечним для життя багатьох осіб, а і бажає настання смерті потерпілого. За таких імперативних приписів закону органи досудового розслідування та суди повинні з'ясовувати усі фактичні обставини справи та чітко, конкретно і однозначно зазначати у процесуальних документах, які саме докази свідчать про прямий умисел на умисне вбивство потерпілого і з яких причин цей злочин не було доведено до кінця.

Про прямий умисел на вбивство можуть свідчити погрози на адресу потерпілого до або під час замаху на нього, висловлювання про намір вбити, або спроба завадити наданню медичної допомоги після заподіяння тілесних ушкоджень тощо. При умисному тяжкому тілесному ушкодженні, на відміну від замаху на вбивство, настання смерті не охоплюється умислом винного. Він або не передбачає її настання або розраховує на те, що зможе її відвернути. Однак визначальним при розмежуванні є саме спосіб вчинення злочину. Адже кидаючи гранату в потерпілого або підриваючи його вибухівкою, винна особа розуміє, що це об'єктивно може спричинити смерть потерпілого, а не просто заподіти тілесні ушкодження. Тобто за таких умов реальна можливість настання наслідку у виді смерті потерпілого цілком охоплюється умислом винного.

Заподіяння смерті може бути результатом як необачних, неуважних, незлочинних дій, так і в результаті умисних злочинних дій, тому виникає проблема кваліфікації дій особи, яка заподіяла певну шкоду іншим особам, які, наприклад, випадково опинились біля потерпілого. Тому розмежуємо даний вид умисного вбивства із вбивством з необережності (ст. 119 КК України).

У ч. 1 ст. 119 КК України мова йде про відповідальність за заподіяння смерті з необережності у випадках, коли особа порушує загальнообов'язкові правила, запобіжні заходи і обачності насамперед в господарсько-побутовій сфері (наприклад, недбале поводження з вогнем, зброєю, вибуховими речовинами).

Однак, у всіх випадках при необережному заподіянні смерті винний завжди розраховує не так на везіння або на якісь випадкові обставини, а покладається на певні реальні обставини, свій професійний досвід.

Заподіяння смерті з необережності слід відрізнити від вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, враховуючи наступне: а) при необережності винний передбачає лише можливість настання смерті, а при умислі він передбачає не тільки можливість, а й імовірність її настання у відповідних умовах; б) при необережності особа самовпевнено, без достатніх для цього підстав, сподівається на запобігання смерті потерпілого, в той час як при непрямому умислі вона, не вчиняючи ніяких заходів до запобігання смерті потерпілого, свідомо допускає її настання або ставить до цього байдуже [6, с. 14].

При вирішенні питання про те, чи міг винний передбачити смерть потерпілого при необережному заподіянні смерті необхідно враховувати суб'єктивний критерій (індивідуальні особливості, життєвий досвід, кваліфікацію винного). І крім того, брати до уваги об'єктивний критерій (час, місце, обстановку, в яких діяв винний).

Важливо при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох осіб, щоб умисел винного охоплював загрозу заподіяння смерті іншим особам. При цьому винний, вибираючи подібний спосіб, переважно байдуже ставить до можливості заподіяння смерті іншим особам (непрямий умисел). Хоча і не виключається прямий умисел щодо таких наслідків.

Однак, якщо умисел винного спрямований на вбивство двох або більше осіб, і дане вбивство відбувається способом, що створює небезпеку для життя тільки тих осіб, яких винний планує вбити, то діяння винного необхідно

кваліфікувати як вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України). Незважаючи на те, що вбивство двох або більше осіб відбувається способом, небезпечним для життя багатьох осіб, не можна кваліфікувати дане діяння за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки відсутня небезпека для життя інших людей, крім потерпілих. Так, наприклад, винний з метою вбивства трьох осіб, кидає гранату в напрямку трьох потерпілих. Незважаючи на спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб, в даному разі діяння необхідно кваліфікувати як вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України), так як небезпека даного способу загрожує тільки потерпілим, яких винний має намір вбити. Або, наприклад, винний з корисливих мотивів з метою вбивства літнього подружжя отруює їжу останніх. І тим самим заподіює смерть потерпілим. В даному випадку теж відсутня небезпека для життя інших осіб, крім потерпілих.

Суміжними з досліджуваним складом умисного вбивства є окремі склади злочинів, передбачені нормами, що є спеціальними відносно загальної норми про вбивство через необережність, де наслідок у виді смерті потерпілого може бути спричинений способом, небезпечним для життя багатьох осіб (наприклад, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві, якщо воно спричинило загибель людей (ч. 2 ст. 273 КК України), порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, що спричинило загибель людей (ч. 3 ст. 276 КК України), забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, що спричинило загибель людей (ч. 2 ст. 239 КК України)).

Головною розмежувальною ознакою у цих випадках є форма вини – ставлення до наслідків у вигляді загибелі людей в перелічених прикладах є тільки необережним. Також такий наслідок є побічним від основного наслідку, що визначає сутність цих злочинів (наприклад – забруднення або псування земель спричинює подальший наслідок у виді загибелі людей).

Різними у них також є родові та основні безпосередні об'єкти. Однак, Л.П. Брич слушно зауважує, що в разі, коли під час встановлення фактичних обставин справи буде доведена наявність умислу на заподіяння смерті людині, то у версію кримінально-правової кваліфікації складу злочинів, для яких властивим є необережне ставлення винного до наслідків у вигляді смерті людини, включатись не повинні [2, с. 582].

Здійснюючи розмежування умисного вбивства від окремих транспортних злочинів, С. В. Бородін вказує, що в разі, коли встановлено, що заподіяння смерті охоплювалося умислом винного, то його дії повинні оцінюватись як вбивство як з прямим, так і з непрямым умислом. За наявності прямого умислу транспортні засоби можуть виступати й, відповідно, повинні визнаватись знаряддям вчинення злочину [7, с. 232].

Безпека виробництва є різновидом громадської безпеки – відносин, які спрямовані на забезпечення загальної безпеки. Ознаки потерпілого у цих складах злочинів не пов'язані з індивідуальними характеристиками конкретної особи. Як зауважив В. П. Тихий, «на відміну від злочинів проти життя та здоров'я особи, які посягають на конкретних (як правило, індивідуально визначених) осіб, злочини проти громадської безпеки є злочинами проти суспільства, вони посягають на загальну безпеку, безпеку життя і здоров'я невизначеного кола осіб...» [8, с. 35].

Тому, якщо особа, маючи умисел на вбивство конкретної людини, вчиняє його шляхом порушення правил, що забезпечують безпеку виробництва чи інший різновид громадської безпеки і це порушення створювало небезпеку для життя інших, сторонніх щодо конфлікту осіб, то вчинене має кваліфікуватись за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, як умисне вбивство, вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб. Якщо сторонні особи при цьому загинули, то ще й за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України [2, с. 582–583].

Необхідно вказати, що в разі, якщо відбувається вбивство способом, небезпечним для життя багатьох осіб, в стані сильного душевного

хвилювання або при перевищенні меж необхідної оборони, діяння винного не можна кваліфікувати за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України. Діяння винного в даних випадках на практиці кваліфікується за відповідними статтями 116 та 118 КК України. Адже при конкуренції кваліфікованого складу злочину і привілейованого складу злочину застосовується привілейований склад. Хоч, можливо, це і не є справедливим.

Проведений аналіз співвідношення складу злочину, що передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб із суміжними складами злочинів, наслідком яких може бути смерть потерпілого, свідчить, що головними розмежувальними ознаками є об'єкт злочину та предмет посягання (наприклад, відносини власності або безпеки виробництва і життя іншої людини), складність об'єктивної сторони (наприклад, в багатьох складах злочинів наслідок у виді смерті потерпілого є похідним від основного наслідку, що настав (підпал житла, що був вчинений умисно, призводить до необережного заподіяння смерті потерпілого), використання певного способу, що завідомо для винного є таким, що не тільки здатний об'єктивно спричинити смерть потерпілого, але й реально може заподіяти смерть іншим особам.

Досить часто розмежування слід проводити за суб'єктивними ознаками – наявністю умислу або необережності до настання наслідку у вид смерті потерпілого, наявність спеціальної мети тощо. В окремих випадках також можлива кваліфікація умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб за сукупністю з іншими складами злочинів (наприклад тими, що передбачені пунктами 1, 4, 6, 9, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК України тощо).

Видається, що врахування зазначених критеріїв розмежування злочинів сприятиме правильному застосуванню кримінального законодавства та розмежуванню умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб і суміжних складів злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають з ними тотожні за змістом ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 325–330.
2. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Bruch.pdf.
3. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
4. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 12 вересня 2016 року. Справа № 757/42251/16-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31412413>.
5. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 12 березня 2015 року. Справа № 751/2296/15-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3318343>.
6. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2003. 20 с. URL: http://librar.org.ua/sections_.php?s=economy_legal_science&id=3214.
7. Бородин С. В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. М.: Юрист, 1994. 216 с.
8. Тихий В. П. Злочини проти життя і здоров'я особи та проти громадської безпеки: проблеми розмежування та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф.* (22–23 квітня 2004 р., Харків). К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004. С. 35–38.

**ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ
У СТ. 46 КК УКРАЇНИ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ
У РАЗІ СМЕРТІ ПОТЕРПІЛОГО**

Констатовано, що у разі настання смерті постраждалого внаслідок злочину, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі, передбаченій ст. 46 КК України, є виключеним. Адже неможливе ні примирення із потерпілим (мириться уже немає з ким), ані усунення заподіяної шкоди (з огляду на те, що смерть є незворотним наслідком злочину).

***Ключові слова:** потерпілий, смерть, звільнення від кримінальної відповідальності, примирення, відшкодування шкоди, близькі родичі та члени сім'ї.*

It is established, that in case of offensive of death injured as a result of crime, release from criminal responsibility on article 46 of the Criminal Code of Ukraine, is impossible. In fact impossible not reconciliation with a victim (to be reconciled already it is not with whom), not removal of the caused harm (as death is the irreversible consequence of crime).

***Key words:** victim, death, release from criminal responsibility, reconciliation, reparation, close relatives and family members.*

Констатировано, что в случае наступления смерти пострадавшего в результате преступления, освобождение от уголовной ответственности по основанию, предусмотренному ст. 46 УК Украины, невозможно. Ведь невозможно ни примирение с потерпевшим (мириться уже не с кем), ни устранение причиненного вреда (учитывая то, что смерть является необратимым последствием преступления).

***Ключевые слова:** потерпевший, смерть, освобождение от уголовной ответственности, примирение, возмещение вреда, близкие родственники и члены семьи.*

Згідно з положенням ст. 46 КК України, підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності містить два складові елементи, взяті у своїй єдності:

1) примирення особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості (крім корупційних злочинів) із потерпілим від цього злочину;

2) відшкодування зазначеною особою завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди.

Це вимагає тлумачення словосполучення «відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» як обов'язкової умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим згідно ст. 46 КК України. Зокрема, необхідно з'ясувати, чи можливе виконання цієї умови у разі, якщо злочином спричинено смерть потерпілого.

Тлумачення словосполучення: «відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» як обов'язкової умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим відповідно до ст. 46 КК України тісно пов'язане із тлумаченням самого поняття «потерпілий», яке вживається в цій статті (оскільки кримінально-правове поняття потерпілого більш вузьке, аніж кримінально-процесуальне).

Так, у чинному КК України потерпілим, як правило, називається особа, якій безпосередньо злочином (чи іншим суспільно небезпечним діянням) заподіяно (чи може бути заподіяно) шкоду, тобто, безпосередня жертва злочину. Саме у такому розумінні поняття «потерпілий» вживається у 6-ти статтях Загальної частини та 52-ох статтях Особливої частини Особливої частини КК України. Тільки у статтях 384 та 386 КК України, що охороняють суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя, слово «потерпілий» вказує не на безпосередню жертву злочину, а на окремого процесуального суб'єкта (поряд з іншими процесуальними суб'єктами), при цьому у ст. 384 КК України «потерпілий» є суб'єктом злочину.

Водночас, згідно положення ст. 55 КПК України, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи, потерпілим може бути визнано одну чи кілька осіб із числа близьких родичів чи членів сім'ї загиблого.

З огляду на це треба визначитися:

1) кого слід розуміти під поняттям «потерпілий», яке вжито у ст. 46 КК України: безпосередню жертву злочинного посягання або ж учасника кримінального провадження (кримінального процесу), у тому числі й близьких родичів особи, яка загинула внаслідок злочину?

2) яким чином потрібно тлумачити поняття «відшкодування завданих збитків» та «усунення заподіяної шкоди» у контексті положень ст. 46 КК України та чи можливе (з огляду на положення цієї статті) «відшкодування завданих збитків» чи «усунення заподіяної шкоди» у разі вчинення злочину, внаслідок якого настала смерть потерпілого?

Виняткове значення порушеної проблематики, необхідність забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики у сфері застосування кримінально-правової норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим на підставі ст. 46 КК України, наявність доволі неоднозначної судової практики з цього питання зумовлює потребу у висловленні позиції з відповідного питання.

Слід зазначити, що й науковий підхід у тлумаченні відповідної проблеми теж достатньо суперечливий [3, с. 166; 4, с. 107; 11, с. 136]. Свого часу я й сама обстоювала точку зору, згідно якої смерть безпосередньо постраждалого від злочину не виключає закриття кримінального провадження у зв'язку із звільненням від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України у разі примирення близьких родичів та членів сім'ї загиблого із його кривдником [5, с. 208; 6, с. 60–63; 7, с. 78; 8, с. 322–323; 9, с. 70–71]. Проте нині мій підхід до вирішення відповідного питання змінився кардинально [10].

Зараз моя позиція щодо аналізованої проблеми, така:

1. Поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі далеко не тотожні. У значенні, в якому це поняття неодноразово використовується у КК України, потерпілий – це учасник суспільних відносин, що охороняються від злочинних посягань, це особа, якій злочином безпосередньо заподіюється фізична, моральна чи матеріальна шкода.

Кримінально-процесуальне поняття «потерпілого» законодавець ввів для того, аби виділити його з-поміж інших учасників кримінального судочинства, наділити певними правами й обов'язками. Водночас, особа стає

потерпілим у кримінально-правовому сенсі одразу після вчинення щодо неї злочину (чи іншого суспільно-небезпечного діяння) незалежно від початку кримінального провадження з цього приводу. Кримінально-правове поняття потерпілого має бути (і є!) первинним стосовно відповідного кримінально-процесуального поняття. Воно необхідне для того, аби вирішити питання, пов'язані із криміналізацією, кваліфікацією суспільно-небезпечних діянь, диференціацією кримінальної відповідальності та звільненням від неї.

2. Відтак, права, які надаються потерпілому у кримінально-правових відносинах, може реалізувати лише він сам особисто. Лише особа, якій злочином заподіяно шкоду, може оцінити ступінь своїх страждань, прощати (або ж, навпаки, не прощати) злочинця, приймати (чи не приймати) від нього вибачення, миритися (або не миритися). Будь-які інші особи не можуть вирішувати відповідні питання від імені самого потерпілого, бо це означає підміну учасників відповідних суспільних відносин.

3. Стаття 46 КК України серед підстав звільнення на першому місці ставить саме примирення з потерпілим (це відображено, зокрема, у назві цієї статті). Відшкодування завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди є похідною підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Відшкодування або усунення шкоди можливе лише у нерозривному зв'язку з примиренням: якщо немає примирення, то потерпілий не зобов'язаний таке відшкодування приймати. Неможливо провести відшкодування або усунення шкоди без ясно вираженої згоди самого потерпілого.

4. Право на примирення – це особисте право потерпілого. Воно не може бути ніким ні присвоєне, не може бути нікому делеговане. Таке право є природнім правом людини, похідним від інших прав людини (таких як право на життя, права на особисту свободу, права на свободу вираження поглядів, права на справедливий суд). Узурпування права на примирення іншими особами (нехай і визнаними потерпілими від злочину у кримінально-процесуальному сенсі), є наругою над правами людини. Тим більше воно недопустиме, коли стосується загиблого внаслідок злочину, котрий не може

виразити свою волю. Перебирання такого права іншими особами є наругою над пам'яттю, добрим іменем, волевиявленням загиблого. Існує великий ризик зловживання цим правом внаслідок підкупу, який маскується відшкодуванням завданих злочином збитків.

5. Будь-які кримінально-правові наслідки вчинення злочину, включаючи звільнення від кримінальної відповідальності, не повинні стояти на заваді реалізації завдань КК України (ч. 1 ст. 1 цього Кодексу). Звільнення від кримінальної відповідальності (а, тим самим – і від покарання) можливе лише тоді, коли навіть при його застосуванні будуть досягнуті цілі, задекларовані у ч. 2 т. 50 КК України (зокрема, кара винного). Лише особа, особисто якій злочином заподіяно шкоду, може оцінювати доцільність чи недоцільність відплати (кари) за посягання щодо неї. Інші особи, котрі особисто не постраждали від злочину (зокрема, визнані потерпілими у процесуальному розумінні), не можуть у повному обсязі оцінити масштаби та глибину страждань, болю, переживань потерпілого від злочину.

6. Злочин (як явище суспільно небезпечне) заподіює шкоду, насамперед, не конкретній фізичній особі, а суспільним інтересам. Право помилування злочинця взагалі-то прерогатива Президента як представника усієї держави, а не осіб, визнаних потерпілими у кримінально-процесуальному значенні. Врахування позиції потерпілого при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України, жодним чином не змінює публічно-правовий характер відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину тоді, коли свою волю і ставлення до вчиненого виражає сама особа, яка була учасником відповідних суспільних відносин. Разом із тим, надання права говорити за іншого (загиблого!) його родичам чи іншим особам, визнаним потерпілими у процесуальному значенні, означає переведення вирішення питання про правові наслідки злочину у приватно-правову сферу – сферу перемовин та торгів про те, скільки ж коштує таке «примирення».

7. Інститут потерпілого у кримінальному процесі має корінні відмінності від однойменного матеріально-правового поняття. Якщо внаслідок

кримінального правопорушення настала смерть особи (це, зокрема, стосується вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 118 КК України («Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони чи перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця»), ч. 1 ст. 119 КК України («Вбивство через необережність»), ч. 3 та 4 ст. 134 КК України («Незаконний аборт або стерилізація») та ч. 2 ст. 137 («Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей»), то права потерпілого можуть мати близькі родичі чи члени сім'ї безпосередньо постраждалого (ч. 6 ст. 55 КПК України). Але з такими особами регламентоване ст. 46 КК України примирення не може відбутися, позаяк вони не є потерпілими у матеріально-правовому сенсі. Потерпілий у процесі (про якого йдеться у ч. 6 ст. 55 КПК України) – це своєрідний представник особи, яка особисто не може захистити свої процесуальні права та виразити процесуальні інтереси. Він, звісно ж, має й власні процесуальні права, проте не наділяється правами виражати волю того, хто постраждав від злочину, зокрема, миритися / чи не миритися із кривдником.

8. Невизнання за потерпілим як учасником кримінального процесу права на примирення зовсім не означає втрату права на відшкодування завданих збитків. Будь-яка шкода, заподіяна злочином, повинна бути компенсована своєчасно та в повному обсязі, безвідносно до того, відбулося чи не відбулося примирення. Примирення може впливати лише на правове становище винного. Якщо ж внаслідок злочину потерпілий загинув, то те, що немає з ким миритися, повинен насамперед і головним чином відчутти на собі винуватець смерті.

9. У контексті ст. 46 КК України поняття «відшкодування завданих збитків» означає компенсацію завданої злочином матеріальної шкоди. «Усунення заподіяної шкоди» – це компенсація завданої фізичної чи моральної шкоди, приведення порушеного блага у попередній (існуючий до злочину) чи максимально близький стан. Така компенсація може бути здійснена у різній формі, у тому числі й шляхом виплати матеріального еквівалента такої шкоди – затрат на лікування, протезування, плати за

моральні страждання та переживання. Звісно, що фізична чи моральна шкода не можуть бути усунуті в повному обсязі, таке усунення не більше, як юридична фікція.

10. Життя як унікальна цінність не піддається відшкодуванню, у випадку смерті потерпілого воно не може бути відновлене. Тому у разі вчинення злочину, внаслідок якого настала смерть потерпілого, усунення заподіяної шкоди неможливе.

11. Життя іншої людини є унікальною цінністю, особливим об'єктом правової охорони. Розпоряджатися ним може лише сам носій життя. Чинне законодавство не передбачає (і, навіть, забороняє) будь-які угоди, які стосуються життя іншої людини. Не викликає сумніву, що така позиція стосується і примирення з тим, хто позбавив життя, прийняття компенсації за смерть іншої людини.

Відтак, напрошується єдино можливий висновок із викладеного вище: у разі настання смерті потерпілого внаслідок злочину, неможливе звільнення від кримінальної відповідальності на підставі, передбаченій ст.46 КК України. Адже неможливе ні примирення з потерпілим (мириться уже немає з ким), ні усунення заподіяної шкоди (оскільки смерть – це незворотній наслідок).

Вчасна і повна компенсація витрат, обумовлених смертю потерпілого (зокрема, на поховання, у зв'язку із втратою годувальника) може і має бути врахована як дійове каяття при призначенні покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України), а не як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що аналогічний висновок відображено й у Постанові Верховного Суду України від 16 січня 2019 р. [12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. №2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012 р. №4652-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. 1152 с.
4. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України: Монограф. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Міністерства внутрішніх справ; Ліра лтд., 2004. 216 с.
5. Навроцька В. Закриття кримінальної справи за примиренням сторін як компромісний спосіб вирішення конфлікту *Законодавче регулювання альтернативних способів вирішення спорів. Світова та національна практика ADR*: матеріали Третього львівського міжнародного форуму (Львів, 27–28 травня 2010 року). Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола, 2010. С. 202–212.
6. Навроцька В. Захист близькими родичами померлого від злочину своїх процесуальних інтересів у справах публічного обвинувачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 7. С. 60–63.
7. Навроцька В. В. Закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін як альтернатива кримінальному переслідуванню *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні*: матеріали Другого львівського міжнародного форуму (Львів, 26–29 травня 2009 року). Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. С. 75–80.
8. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
9. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2007. 255 с.
10. Навроцька В. В., Навроцький В. О. Науковий висновок (поданий до Верховного Суду України) щодо змісту поняття потерпілого від злочину в ст. 46 КК та можливості усунення заподіяної шкоди у разі смерті потерпілого у справі № 39/397/17.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
12. Постанова Верховного Суду України від 16 січня 2019 р. (справа № 439/397/17; провадження № 13-ббкц18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

ЗАСАДИ ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

На підставі сучасного розуміння кримінально-правової політики та кримінальної відповідальності проаналізовано три напрямки гуманізації кримінальної відповідальності, які відносяться як до сфери суцього, так і до сфери потенційного. Зроблено висновок, що сучасна кримінально-правова політика вказує на безальтернативність принципу гуманізації кримінальної відповідальності. Серед дискусійних напрямків гуманізації кримінальної відповідальності виділено її спеціалізацію; оптимізацію використання заохочувальної складової кримінальної відповідальності; необхідність корегування змісту окремих форм реалізації кримінальної відповідальності, серед яких нагальних змін гуманістичного характеру вимагає судимість.

Ключові слова: кримінально-правовий захід, кримінальна відповідальність, гуманізація кримінальної відповідальності, спеціалізація, заохочення, судимість.

On the basis of modern understanding of criminal law and criminal responsibility, three directions of humanization of criminal responsibility are analyzed, which concern both the sphere of real and the sphere of potential. It is concluded that modern criminal law indicates that there is no alternative of the principle of humanization of criminal responsibility. Among the deliberative directions of humanization of criminal responsibility there are the following facts highlighted: its specialization; optimization of the use of the incentive component of criminal responsibility; the necessity to adjust the content of some forms of criminal liability, among which conviction requires the urgent changes of humanistic nature.

Key words: penal measures, criminal liability, humanization of criminal liability, specialization, promotion, criminal record.

На основе современного понимания уголовно-правовой политики и уголовной ответственности проанализировано три направления гуманизации уголовной ответственности, которые относятся как к сфере суцього, так и к сфере потенциального. Сделано вывод, что современная уголовно-правовая политики указывает на безальтернативность принципа гуманизации уголовной ответственности. Среди дискуссионных направлений гуманизации уголовной ответственности выделено ее специализацию; оптимизацию использования поощрительной составляющей уголовной ответственности; необходимость корректировки содержания отдельных форм реализации

уголовной ответственности, среди которых существенных изменений гуманистического характера требует судимость.

***Ключевые слова:** уголовно-правовая мера, уголовная ответственность, гуманизация уголовной ответственности, специализация, поощрение, судимость.*

Сучасні показники стану злочинності стали передумовою до поновлення дискусії щодо визнання загалом та доцільності використання зокрема такого принципу кримінального права як гуманізація кримінальної відповідальності, який сприймається в якості основної засади кримінального права при формуванні положень кримінального закону та регулюванні суспільних відносини в процесі його застосування. У цілому зміст принципу гуманізму кримінальної відповідальності не тільки встановлює, що застосування кримінальної відповідальності у різних формах кримінально-правових заходів не може мати на меті завдання особі фізичних страждань або приниження людської гідності, але й виключає надмірний примусовий вплив на осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, вирішення питання щодо актуальності використання принципу гуманізації кримінальної відповідальності відповідно до сучасного стану злочинності знаходиться в прямому зв'язку з інтенсивністю кримінально-правового впливу, напрямки гуманізації якого визначаються з урахуванням діючих положень кримінального закону (*de lege lata*) та положень, які здатні в майбутньому (*de lege ferenda*) позитивно вплинути на результативність протидії злочинності.

Проблемам формування кримінальної політики сучасної української держави загалом та її положень щодо застосування кримінальної відповідальності зокрема приділили увагу такі українські дослідники як В. І. Борисов, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Грищук, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, Н. А. Мирошніченко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та багато інших. Однак,

враховуючи той факт, що, по-перше, сама політика у сфері протидії злочинності та її складова, яка пов'язана з положеннями кримінального права є і залишається достатньо мінливою, по-друге, кримінальна відповідальність, яка є правовим наслідком вчинення кримінального правопорушення, завжди була і залишається особливим об'єктом дослідження в умовах розбудови соціальної держави, яка повинна забезпечувати недоторканність прав і свобод людини і громадянина, по-третє, відсутність одностайності щодо актуальності такого напрямку кримінально-правової політики, який орієнтується на гуманізацію кримінально-правового впливу взагалі та кримінальної відповідальності зокрема, існує необхідність наукового осмислення шляхів реалізації ідей кримінально-правової політики щодо забезпечення гуманного ставлення до особи, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Виконуючи поставлене перед дослідженням завдання, доцільно, в першу чергу, визначитися стовно категорій та понять, на яких будується науковий аналіз, оскільки, як справедливо зазначають сучасні дослідники кримінально-правової доктрини та положень кримінального закону [5, с. 321–322], відсутність однакового розуміння та демократизація мови закону не тільки породжують безпредметні наукові дискусії, але й створюють умови для багатоваріантних практик застосування кримінального закону, що є неприпустимим.

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які пропонують під кримінально-правовою політикою розуміти таку діяльність державних та недержавних (громадських) органів і організацій, яка спрямована на формування основних завдань, принципів, напрямків і цілей кримінально-правової діяльності щодо подолання злочинності, яка виражається в нормах кримінального права, практиці їх застосування, актах тлумачення кримінально-правових норм [1, с. 24–43]. Таким чином, кримінально-правова політика, як складова політики держави, спрямованої на протидію злочинності та різноманітним формам її прояву, полягає у виробленні

стратегії, загальних засад (принципів), головних завдань, заходів, форм і способів впливу на злочинність. Цей різновид політики, в більшій мірі ніж інші, повинен базуватися на конституційних та поточних законах, не порушувати права та свободи громадянина, соціальних верств населення і громадянського суспільства в цілому та взагалі базуватися на поважному ставленні до прав і свобод людини. Такий висновок обґрунтовується тим положенням, що саме кримінальний закон передбачає найбільш суворі заходи впливу на осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, крім того, ніякий вид юридичної відповідальності не характеризується таким обмеженням прав і свобод людини, суворість якого дозволяє робити висновок про кару правопорушника. Вчення про кримінальну відповідальність та форм її реалізації формує окремий напрямок кримінально-правової політики сучасної соціальної держави, яке охоплює сферу суцього (*de lege lata*) та сферу потенційного (*de lege ferenda*), кожна з яких потребує наукового осмислення.

Серед всього різноманіття поглядів на поняття кримінальної відповідальності найбільш науково обґрунтованим та таким, що відповідає вимогам сьогодення, слід визнати наступну дефініцію: кримінальна відповідальність – це сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод [2, с. 54]. При такому розумінні кримінальної відповідальності базовою ознакою останньої слід вважати архітекtonіку відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, яка складається із системи (взаємопов'язаної сукупності) кримінально-правових заходів. Відповідно, кримінально-правовий захід виступає базовою структурною ланкою, субстратом кримінальної відповідальності. У свою чергу кримінально-правовий захід – це система прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики

(кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [3, с. 26]. Відповідно, будь-який кримінально-правовий захід уособлює збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу шляхом поєднання прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу. Домінування того або іншого способу правового впливу (примус або заохочення) створює підстави для виділення в межах кримінальної відповідальності примусових (покарання, судимість) або заохочувальних (звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання) кримінально-правових заходів.

З урахуванням означеного, слід звернутися до вирішення основного завдання дослідження, тобто до аналізу основних проблемних напрямків гуманізації кримінальної відповідальності в умовах розвитку новаторських ідей сучасної кримінально-правової політики України, спрямованої на відхід від радянських поглядів на кримінальну відповідальність та подолання класових засад боротьби зі злочинністю, які були закладені на нормативному рівні попередньої редакції кримінального закону України. При цьому слід зазначити, що проблемність вказаних аспектів кримінальної відповідальності є такою в силу неоднозначності сприйняття їх в контексті сучасного протистояння поширення злочинності в різних формах її існування.

Першою з найбільш проблемних тенденцій кримінальної відповідальності, яка знаходиться на межі криміналізації і пеналізації, є подальше поглиблення спеціалізації кримінальної відповідальності. На наш погляд, законодавча спеціалізація суб'єкта злочину, як напрямок розвитку кримінального права в цілому, має відповідні соціально-правові передумови і детермінується цілою низкою факторів. Уявляється, що сучасний процес криміналізації, який охоплює широкий спектр діяльності щодо виявлення ознак і властивостей діянь, що представляють суспільну небезпеку такого

рівня, при якому виникає потреба віднесення цих діянь до категорії злочинів та безпосереднього оформлення даного висновку через формування кримінально-правових норм, в яких ознаки цих діянь формалізовані до рівня юридичних ознак. Цей процес, його зміст та послідовність визначаються сукупністю факторів, серед яких превалюють обґрунтування ідеологічного, політичного, соціологічного, психологічного характеру. Однак, кожна поведінка, в тому числі і злочинна, пов'язується з певним носієм, що і вимагає в процесі криміналізації врахування специфічних рис та особливостей самого «джерела» соціально значущої і негативно оцінюваної поведінки суб'єкта. Вважаємо за необхідне підкреслити, що визначений підхід до процесу криміналізації є ідеологічно витриманим і безальтернативним в умовах домінування концепції соціальної держави, стрижневим елементом якої виступає людина, що, в свою чергу, орієнтує державу на захист прав і законних інтересів конкретного учасника соціальних відносин (саме на цю ознаку соціальної держави більше уваги звертають представники правової науки), та персоніфікований характер відповідальності тих, хто вчинив суспільно-небезпечне діяння. В той же час, орієнтованість на детальний захист різних сторін життєдіяльності суб'єкта, за умов укріплення охоронної функції, направленої на захист колективних, групових, державних інтересів, свідчить про розширення сфери кримінально-правового регулювання, що не могло не викликати збільшення кількості складів злочинів зі спеціальним суб'єктом, питома вага яких перевищує 60% від загальної кількості складів злочинів.

Особливої уваги вимагає значення спеціального суб'єкта злочину при здійсненні кримінально-правової діяльності, оскільки остання виступає формою реалізації кримінально-правової політики. Не заглиблюючись у детальний аналіз значення спеціального суб'єкта злочину в кримінально-правовій науці, можна визначити декілька аспектів, якими визначається їх функціональна необхідність і значущість. По-перше, за умови опису в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України ознак

спеціального суб'єкта злочину, при здійсненні кваліфікації конкретного діяння їх встановлення є обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за конкретною статтею кримінального закону. По-друге, правозастосовного значення набувають особливості спеціальних суб'єктів злочинів тільки тоді, коли їх ознаки є умовою для призначення того або іншого виду покарання або враховуються судом при призначенні покарання як обставини, що характеризують особу злочинця.

У кримінально-правовій науці висловлювався погляд, який умовно можна назвати «теорією автономності». Сутність цієї теорії полягає в уявленні про суб'єкта злочину і кримінальну відповідальність виключно як автономні, незалежні один від одного явища кримінального права, які характеризуються власними рівнями самостійності та ізолюваності. Автономність суб'єкта злочину, з позиції adeptів даної точки зору, виражається в тому, що особа, яка вчинила злочин, виступає в якості джерела протиправної поведінки, незалежно від того, чи буде ця особа в подальшому притягнута до кримінальної відповідальності чи ні. Таким чином, суб'єкт злочину розглядається як ізолювана одиниця кримінально-правового регулювання, відокремлена від кримінально-правових наслідків, і тому може розглядатися у зв'язку тільки з власною поведінкою, але не з її правовими наслідками. Автономність кримінальної відповідальності обґрунтовується аналогічними аргументами і зводиться до абстрагування правових наслідків від їх суб'єктного носія. Кінцевий висновок представників даної теорії очевидний: ні суб'єкт злочину, ні кримінальна відповідальність не можуть розглядатися в якості пов'язаних елементів і не залежать одна від одної, а являють собою об'єктивно існуючі реалії.

Не зосереджуючись на недостатній аргументованості даної концепції, яка вочевидь вступає у протиріччя з фундаментальними положеннями кримінального права, одне з яких, наприклад, підтверджує життєвість схеми «суб'єкт злочину – вина – кримінальна відповідальність», необхідно підкреслити, що і відповідальність, і суб'єкт злочину є взаємопов'язаними

елементами кримінально-правової дійсності. На наш погляд, одним із напрямків сучасної кримінально-правової політики є більш широке використання фундаментальних принципів, які визначають сферу пеналізації – індивідуалізація кримінальної відповідальності і економія кримінально-правових репресій. Якщо другий принцип реалізується через більш широке застосування покарань, які мають альтернативний по відношенню до позбавлення волі характер, в тому числі і тих видів, які можуть застосовуватися виключно до осіб, яким притаманні спеціальні ознаки, то перший містить вимогу, направлену на жорстке законодавче закріплення не тільки об'єктивних ознак складу злочину, але й ознак, які характеризують суб'єкт злочину.

Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта злочину виступають критерієм чітко визначеного притягнення до кримінальної відповідальності, є свого роду умовою «крапкового» застосування кримінальної відповідальності, що і знаходить подальшу реалізацію в індивідуалізації покарання. Подальша спеціалізація кримінальної відповідальності, в тому числі і через нормативне закріплення спеціальних ознак суб'єкта злочину, являє собою самостійний спосіб гуманізації кримінальної відповідальності. Таким чином, слід наголосити, що розширення переліку спеціальних суб'єктів злочину тягне за собою обмеження кола осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, що в повному обсязі відповідає умовам гуманізації.

Ще одним напрямком гуманізації кримінальної відповідальності є активне використання закладеного в даному виді юридичної відповідальності заохочувального потенціалу, що реалізується через інститути звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування [6].

Особливе місце в системі заходів (форм) реалізації кримінальної відповідальності займають заохочувальні заходи (форми), особливість яких полягає в тому, що серед способів впливу, які використовуються при застосуванні заходу даного виду, домінуючим є заохочення, а примус, хоча і

має місце, однак має другорядний характер. Заохочувальним заходам притаманні наступні ознаки. По-перше, заохочувальні заходи (форми) кримінальної відповідальності за своєю галузевою належністю є виключно кримінально-правовими. По-друге, заохочувальні заходи по відношенню до примусових заходів є вторинними, оскільки вони застосовуються не тільки після вчинення злочину (кримінального проступку), але й після застосування примусових заходів (форм) кримінальної відповідальності. По-третє, безпосередніми умовами застосування заохочувальних кримінально-правових заходів виступає система нормативних вимог, які умовно можна поділити на два види: умови об'єктивного характеру, до яких відноситься вчинення злочинного діяння певного виду або ступеня тяжкості, певні юридично значимі властивості особи, яка вчинила злочинне діяння та суб'єктивного характеру, які у свою чергу поділяються на активні соціально-позитивні постзлочинні дії, до яких, наприклад, може відноситися відшкодування шкоди, визнання своєї вини та інші, та пасивна правомірна поведінка особи, а саме: не вчиняти злочинного діяння повторно, не ухилятися від позитивного впливу громадськості та інші. По-четверте, основною метою застосування заохочувальних кримінально-правових заходів є спонукання особи, яка вчинила злочин (кримінальний проступок) до соціально-позитивної або нейтральної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусових заходів (форм) кримінальної відповідальності. Вказані ознаки і визначають загальну мету застосування реабілітаційно-заохочувальних заходів кримінальної відповідальності, яка має певні особливості прояву при використанні різних видів заходів даної групи [4, с. 107].

Таким чином, можна зробити висновок, що заохочувальні заходи (форми) кримінальної відповідальності являють собою систему прийомів і способів впливу на поведінку особи, яка визнана винною у вчиненні злочину (кримінального проступку), з метою спонукання такої особи до соціально-позитивної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від подальшого

застосування примусових заходів (форм) кримінальної відповідальності.

Щодо напрямків гуманізації кримінальної відповідальності *de lege ferenda*, то найперспективнішим з них слід вважати оптимізацію змістовних характеристик основних форм кримінальної відповідальності. На наш погляд, доцільно відмовитися від нормативного закріплення загальноправових наслідків судимості, оскільки особа, яка відбувала покарання, перетерпіла певні обмеження своїх прав і свобод, які передбачені кримінальним законом і будь-які інші обмеження мають додатковий характер і їх наявність порушує стан соціальної справедливості, який відновлюється після вчинення злочину застосуванням кримінальної відповідальності. Натомість, враховуючи велику кількість повторно вчинюваних злочинів в картині сучасної злочинності, видається можливим залишити в якості якісної ознаки судимості виключно кримінально-правові наслідки, які мають сенс тільки при вчиненні особою злочину протягом певного часу після засудження за попередню злочинну діяльність.

Таким чином, сучасна кримінально-правова політика вказує на безальтернативність принципу гуманізації кримінальної відповідальності, який поряд з невідворотністю останньої здатен забезпечити ефективність протидії злочинності у різних формах її існування. Серед дискусійних напрямків гуманізації кримінальної відповідальності, які потребують свого подальшого дослідження, однак стосовно гуманістичної природи яких сумніви відсутні, слід виділити спеціалізацію кримінальної відповідальності через нормативне закріплення ознак спеціального суб'єкта злочину, оптимізацію використання заохочувальної складової кримінальної відповідальності та змісту окремих форм реалізації кримінальної відповідальності, серед яких нагальних змін гуманістичного характеру вимагає судимість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики / Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія /

за заг.ред. професора П. Л. Фріса та професора В. Б. Харченка. Івано-Франківськ – Харків, 2016. 419 с.

2. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2(9). С. 42–62.

3. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1(8). С. 22–40.

4. Кримінальна відповідальність та форма її реалізації: підручник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко, О. М. Сидоренко та інші ; за ред. професора Козаченка О. В. Миколаїв: Іліон, 2015. 142 с.

5. Мусиченко О. М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія* / за ред. професорів О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320–344.

6. Хряпінський П. Кримінально-правові заходи заохочення у публічному праві України. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія* / за ред. професорів О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 87–108.

ЩОДО РОЗУМІННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті проаналізовані національні і міжнародні нормативно-правові акти, в яких закріплені принципи, ознаки та механізми протидії транснаціональній організованій злочинності. Також проаналізовані ознаки даного виду злочинності, які наводять різні дослідники. Спираючись на законодавчі акти та роботи дослідників, наведено поняття транснаціональної організованої злочинності.

Ключові слова: *транснаціональна організована злочинність, нормативно правові акти, конвенція, організована група, злочинна організація, ознаки.*

The article analyzes national and international legal acts in which the principles, characteristics and mechanisms of counteraction to transnational organized crime are enshrined. Also the signs of this type of crime, which are presented by lead different researchers are analyzed. The concept of transnational organized crime is given based on the legislative acts and the works of researchers.

Keywords: *transnational organized crime, legal acts, convention, organized group, criminal organization, characteristics.*

В статье проанализированы национальные и международные нормативно-правовые акты, в которых закреплены принципы, признаки и механизмы противодействия транснациональной организованной преступности. Также проанализированы признаки данного вида преступности, которые приводят разные исследователи. Опираясь на законодательные акты и работы исследователей, приведено понятие транснациональной организованной преступности.

Ключевые слова: *транснациональная организованная преступность, нормативно-правовые акты, конвенция, организованная группа, преступная организация, признаки.*

У кінці XX – початку XXI століття, відбувається культурна, економічна та політична глобалізація. Це стало можливим завдяки стрімкому розвитку міждержавних взаємовідносин, транспортних та телекомунікаційних технологій. Міжнародна співпраця відкрила доступ до світового обігу товарів, світового ринку праці, взаємної допомоги та партнерства між державами, юридичними та фізичними особами. Але є і негативна сторона

глобалізації. З розвитком взаємодії світового суспільства, також розвиваються зв'язки між злочинними елементами різних держав. Злочинність також розвивається, методи та засоби злочинців вдосконалюються завдяки отриманій можливості перейняття зарубіжного досвіду. Найнебезпечнішим для суспільства є організована злочинність, яка може впливати на суспільство, політику, економіку, культуру. В умовах глобалізації організована злочинність має змогу розповсюдити свій вплив за кордоном держави. Таким чином, з'являється транснаціональна організована злочинність, яка може загрожувати не тільки окремим людям а й суспільству, державам та світу. Крім того, в сучасних умовах вона набуває принципово нових рис, оскільки сучасні злочинні транснаціональні організації виходять за межі економічної злочинної діяльності, втручаються в політичні процеси, посягають на безпеку тощо. Отже, вивчення даної проблеми є досить актуальним завданням, оскільки транснаціональна організована злочинність може бути загрозою для внутрішнього благополуччя України та її зносин з іншими державами.

Питанням транснаціональної організованої злочинності приділяли увагу у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких можна виокремити Звягінцев В., Репецька А. Л., Козаченко О. В., Кльован Н. В., Пшеничного І. В., Щєбликіна І., Яценко В.А. тощо. Окремі питання ознак транснаціональних злочинних організацій розглядали М. Вербенський, Г. Жаровська, Є. Скулиш, але побіжно, у комплексі з іншими питаннями.

Мета статті – здійснити спробу проаналізувати окремі аспекти транснаціональної організованої злочинності, дослідити її ознаки та спираючись на законодавчі акти та роботи дослідників, окреслити дефініцію транснаціональної організованої злочинності.

Для з'ясування ознак та вироблення розуміння транснаціональної організованої злочинності важливим є аналіз низки міжнародних та національних нормативно-правових актів.

Основним міжнародним нормативно-правовим актом, в якому закріплена мета боротьби з транснаціональною організованою злочинністю (ТОЗ) є «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» підписана 15.11.2000 р., ратифікована Україною 04.02.2004 р., та набрала чинності для України 21.05.2004. Її мета полягає у сприянні співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею [5]. Міжнародним нормативним актом суміжним у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю є «Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму», підписана 16.05.2005 р., ратифікована Україною 17.11.2010 р. (набрала чинності 01.06.2011р.) [4].

Ще одним міжнародним актом, що закріплює шляхи та засоби зміцнення і удосконалення національних можливостей та міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою транснаціональною злочинністю і закладає підґрунтя для узгоджених і ефективних глобальних дій у боротьбі з організованою транснаціональною злочинністю і попередження її подальшого розповсюдження, є «Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності», прийнята 23.12.1994 року Організацією Об'єднаних Націй [7].

Головним національним законом в даному напрямку є Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року. Напрямку в ній не зазначається інститут боротьби із транснаціональною організованою злочинністю, але в ній закріплено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (абзац 1 ст. 9 Конституції України) [1]. А тому міжнародні конвенції та договори, в яких закріплюється інститут боротьби із ТОЗ, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України також чинні на території України.

У боротьбі із організованою злочинністю в Україні фундаментальним законом на національному рівні є Кримінальний Кодекс України, прийнятий від 05.04.2001 року. Він має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. В Кримінальному Кодексі закріплена низка складів злочинів, які можуть вчинятися транснаціональними організованими угрупованнями [2, с. 6]. Крім цього, Кримінальний процесуальний Кодекс України, ухвалений 13 квітня 2012 року, передбачає міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. Отже, закріплює порядок, основні поняття, суб'єктний склад та особливості, пов'язані із кримінальним провадженням в межах міжнародного співробітництва по протидії транснаціональній злочинності [3].

Також боротьбу із організованою злочинністю закріплено у Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року (остання редакція від 05.01.2017 р.). Цей Закон визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [10]. Окрім названих законів, в Україні також діє низка інших нормативно-правових актів, які відповідають вимогам Конвенції ООН «Проти Транснаціональної організованої злочинності».

Незважаючи на великий обсяг національних та міжнародних нормативно-правових актів, на багате різноманіття наукових робіт вчених, однозначного поняття «транснаціональна організована злочинність» не існує. Це є суттєвою прогалиною, оскільки відсутність чіткого розуміння ускладнює боротьбу національних правоохоронних органів та міжнародних спеціалізованих структур з цим негативним явищем.

У міжнародних актах досить чітко визначено тільки поняття «організована злочинність», що означає групову діяльність трьох або більше

осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їх ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку [6]. Крім того, окреслено перелік способів такої злочинної діяльності. Зокрема, це може бути шляхом: незаконного обігу наркотичних або психотропних речовин і «відмивання» грошей; торгівлі людьми; підробки грошових знаків; незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок; викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню; терористичних актів; незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення; незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення; підкупу посадових осіб державних органів. Але слід відмітити, що організована злочинність та транснаціональна організована злочинність співвідносяться як ціле та частка, тобто остання є особливим різновидом першої.

У Конвенції ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» відсутня дефініція даної категорії, але зазначаються наступні ознаки злочину, який носить транснаціональний характер: злочин вчиняється на території двох або більше держав; злочин вчиняється на території однієї держави, але його підготовка, планування, керівництво провадиться в іншій державі; злочин вчиняється на території однієї держави, але з участю організованої злочинної групи, яка провадить свою діяльність на території двох або більше держав; злочин вчиняється на території однієї держави, але наслідки правопорушення виникають на території іншої держави [5]. В цій же конвенції наведені визначення: організована злочинна група означає структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими

відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду; структурно оформлена група – це група, яка не була випадково утворена для негайного вчинення злочину і в якій не обов’язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура [5]. Але дані поняття не в повній мірі закріплюють характер саме транснаціональної організованої злочинності.

Відсутність чіткої нормативної визначеності даної категорії дає можливість науковцям розглядати транснаціональну організовану злочинність у кримінально-правовому та кримінологічному розумінні.

М. Г. Вербенський транснаціональну організовану злочинність розглядає у кримінологічному аспекті, визначаючи її як окремий вид організованої злочинності, «який характеризується структурною системою високоорганізованих і ретельно законспірованих злочинних угруповань, що займаються міжрегіональною або, в ряді випадків, міжнародною злочинною діяльністю у вигляді промислу, спрямованого на систематичне отримання максимально високих прибутків і надприбутків, нерідко використовуючи у своїх інтересах як державні структури, так й інститути громадянського суспільства» [9, с. 86].

В. А. Яценко більше схиляється до кримінально-правового аспекту, оскільки вважає транснаціональну організовану злочинність відносно масовим соціально-економічним кримінальним явищем, «що проявляється у функціонуванні стійких керованих об’єднань злочинців у межах певної території (країни, регіону), що здійснюють злочинну діяльність як бізнес з метою отримання максимальної вигоди, мають сувору ієрархічну побудову з виділенням лідерів, які організовують і керують процесом планування, підготовки і вчинення злочинів, і створюють за допомогою залучених до кримінальної сфери широких прошарків населення і корумпованих зв’язків механізм захисту і протидії соціальному контролю» [13, с. 12].

Професор Козаченко О. В. та Кльован Н. В. вважають, що «транснаціональну організовану злочинність можна визначити як функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, що використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства і використання значних відмінностей в системах кримінального правосуддя різних країн» [11, с. 32].

Дослідники даної теми виділяють ознаки, що притаманні ТОЗ також по-різному. Наприклад, Г. Жаровська наводить таку групу ознак: «1) незаконні операції з переміщення матеріальних і нематеріальних ресурсів через державні кордони або ж переміщення осіб («торгівля людьми»), які приносять істотну економічну вигоду; 2) організований характер, структурована система взаємозв'язків з іншими соціальними та державними інститутами, внутрішня субординація та внутрішній розподіл злочинних ролей; 3) використання у своїй діяльності новітніх інформаційних технологій, сучасних засобів транспорту та комунікації, до того ж, що транснаціональні злочинні організації не виключають зі свого арсеналу традиційні форми злочинної діяльності – вбивства, шантаж, корупцію тощо; 4) симбіоз «білокомірцевої злочинності», злочинності у сфері високих технологій із іншими, зокрема «силовими» і корупційними формами злочинної діяльності, які забезпечують реалізацію складних злочинних схем у фінансовій, господарській, зовнішньоторговельній діяльності» [10, с. 115].

І. Щабликіна та В. Звягінцев наводять «три групи ознак: 1) структурованість і системність стійкого об'єднання; 2) отримання високих доходів від протиправної діяльності і їхня легалізація; 3) захист від

соціального контролю з використанням контррозвідувального, корупційного та інших методів протидії» [12, с. 32].

При аналізі нормативно-правових актів можна виділити трохи іншу низку ознак, які притаманні транснаціональній організованій злочинності.

По-перше, суб'єктами транснаціональної злочинності є фізичні особи, які є осудними та досягли віку кримінальної відповідальності. В державах світу граничний вік, з якого може наступати кримінальна відповідальність за скоєні злочини визначається по-різному, загалом він визначається від 7 років до 15 років. В Україні таким віком є особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, але можливе й пониження віку особи до 14 років за умисні злочини, передбачені у Кримінальному Кодексі України.

По-друге, дані злочини вчиняються особами в групі не менше трьох осіб та мають певну внутрішню організацію. Внутрішня організація означає, що злочин скоюється групою осіб, які є осудними, з попередньою змовою для досягнення певної мети, між якими може існувати певна ієрархія та підпорядкованість.

По-третє, ці організовані групи існують або постійно, або певний проміжок часу, або доки не досягнуть своїх цілей. Організована група створюється на невизначений проміжок часу задля систематичного або періодичного скоєння злочинів, або створюється на певний проміжок часу для здійснення одного чи декількох злочинів.

По-четверте, діяльність цих груп направлена на скоєння злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів.

У міжнародному ж законодавстві використовується поняття «серйозний злочин», який означає застосування до правопорушників позбавлення волі на строк більший, ніж чотири роки або більш сувору міру покарання.

По-п'яте, основною метою діяльності транснаціональної організованої злочинності є матеріальний або фінансовий прибуток. Матеріальним прибутком організованої злочинної групи є незаконне одержання певного майна задля набуття права володіти користуватися та розпоряджатися ним.

Фінансовим прибутком є незаконне одержання злочинною групою грошових коштів або цінних паперів для власного збагачення або використання для подальшої злочинної діяльності.

По-шосте, злочин вчиняється групою на території декількох держав, тобто, антисоціальна, протиправна діяльність злочинних організацій виходить за межі території та юрисдикції однієї держави. А саме, якщо його було організовано на території однієї держави, а вчинено на території другої; якщо злочин було вчинено за участю організованої групи яка провадить свою злочинну діяльність на території різних держав (2 і більше); якщо дана злочинна група вчиняє злочин на території однієї держави, а наслідки цього діяння проявляються в іншій державі.

По-сьоме, протиправні діяння, які вчиняються транснаціональними організованими групами закріплені як злочини у кримінальному законодавстві держав, на території яких вчиняються транснаціональні кримінальні правопорушення.

В Україні проводиться масштабна зміна законодавства, яка закріплена у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця адаптація передбачає і зміну кримінального законодавства загалом та частин, що торкаються організованої транснаціональної злочинності.

Отже, транснаціональна організована злочинність здійснюється фізичними особами в групах не менше трьох осіб, завжди направлена на скоєння злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких на території двох або більше держав; ці групи існують певний проміжок часу; основною метою їх діяльності є матеріальний або фінансовий прибуток; протиправні діяння скоєнні цими групами закріплені як злочини у кримінальному законодавстві держав, в яких вони провадять свою діяльність.

Враховуючи зроблений аналіз ознак транснаціональної організованої злочинності можна визначити дефініцію. Транснаціональна організована злочинність – це діяльність злочинних об'єднань, які можуть мати

ієрархічний склад, поділ обов'язків та попередню домовленість між учасниками, цілями яких є вчинення протиправних діянь на території різних держав задля отримання незаконного прибутку, заволодіння владою, та поширення свого впливу на території своєї діяльності.

Злочинність завжди намагається використовувати у своїй діяльності новітні технології та знання, прогалини в законодавстві та міжнародних відносинах. Найнебезпечнішою злочинністю вважають організовану злочинність. Організована злочинність використовує переваги культурної, ідейної, інформаційної, політичної, економічної глобалізації задля досягнення своїх незаконних цілей. Але держави в особі правоохоронних органів також розвивають свої знання, використовуючи кримінологію, статистику та досвід минулої боротьби із організованою злочинністю. Постійно проводиться робота із удосконалення нормативної бази, технічних засобів та стратегій боротьби із транснаціональною організованою злочинністю. Отже, на сучасному етапі міждержавна координація та оптимізація заходів з попередження злочинності стала одним з найважливіших завдань міжнародного співтовариства. Таким чином, доречно було б включити норми міжнародного та національного законодавства, які б чітко закріпили дефініцію та ознаки транснаціональної організованої злочинності. Це дало б можливість чітко виокремити їх з-поміж інших видів злочинних проявів та значно покращити боротьбу з ними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96- *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

2. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Ратифікована від 17.11.2010 р. № 994_948 – *Верховна Рада України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_948

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Ратифікована від 04.02.2004 р. № 995_789 – *Верховна Рада України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

4. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності: Прийнята від 21.07.1997 р. № 995_786 – *Верховна Рада України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_786

5. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності: Прийнята від 23.12.1994 р. № 995_787 – *Верховна Рада України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_787.

6. Кримінальний Кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III – *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст.131

7. Кримінальний Процесуальний Кодекс України: Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI - *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.

8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII- *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, N 35, ст. 358

9. Вербенський М. Г. Протидія транснаціональній організованій злочинності спеціалізованими підрозділами органів внутрішніх справ України: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2006. № 2. С. 83–88.

10. Жаровська Г. Транснаціональна злочинність : джерела, ознаки, структура взаємозв'язків : *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Правознавство*. 2013. Вип. 660. С. 111–117.

11. Козаченко А. В., Клеван Н. В. Феномен транснациональной преступности: Научно-практическое пособие. Николаев: ООО «Фирма «Илион», 2009. 408 с.

12. Щеблыкина И., Звягинцев В. Теоретикометодологические аспекты исследования транснациональной организованной преступности как одной из угроз военной безопасности государства: *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2014. № 6. С. 30–34.

13. Яценко В. А. Транснациональная организованная преступность: Криминологическая характеристика и предупреждение: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2003. 22 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті розглянуті питання визначення проблем дослідження корупції у приватній сфері України. Акцентується увага на проблемі встановлення обсягів корупції у приватній сфері. Встановлено, що оцінка реальних обсягів корупції у приватній сфері носить формальний та суб'єктивний характер.

Ключові слова: *корупція, приватна сфера, антикорупційний комплаєнс, масові опитування.*

The article examines the issues of identifying problems of corruption research in the private sphere of Ukraine. The attention is focused on the problem of establishing the volume of corruption in the private sphere. It has been established that the assessment of real volumes of corruption in the private sphere is formal and subjective.

Key words: *corruption, private sphere, anti-corruption compliance, mass polls.*

В статье рассмотрены вопросы определения проблем исследования коррупции в приватной сфере Украины. Акцентируется внимание на проблеме установления объемов коррупции в приватной сфере. Установлено, что оценка реальных объемов коррупции в приватной сфере носит формальный и субъективный характер.

Ключевые слова: *коррупция, приватная сфера, антикоррупционный комплаєнс, массовые опросы.*

Сучасний розвиток кримінологічних досліджень не можна представити без використання відповідної інформаційної бази. На жаль, більшість вчених тривалий час підкреслюють, що офіційна кримінально-правова статистика, яка існує в нашій країні, не забезпечує достовірної картини. Більшість вчених вважали, що введення в дію 20 листопада 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу, істотно покращить ситуацію з інформативним забезпеченням щодо стану злочинності в країні. Але цього не сталося. Особливо це стосується обліку вчинених корупційних діянь у приватній сфері.

Тривалий час на корупцію у приватній сфері зовсім не звертали уваги, вважаючи, що її не існує, тому вона зараз набула загрозливих масштабів і її відчувають усі пересічні громадяни країни, тому що вона проявляється у формі хабарництва, «гешефтів», «подарунків», матеріалізованих «подяк».

Корупція виникає як результат дії системи об'єктивних та суб'єктивних причин та умов. Загалом ефективна протидія корупції передбачає системний підхід та застосування комплексних заходів. Зрозуміло, що повного подолання та викорінення корупції неможливо, тому що ще, як це підкреслював Шарль Монтеск'є «... відомо вже з досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти у цьому напрямку, доки не досягне належної їй межі» [1, с. 12].

У працях таких відомих дослідників проблем боротьби з корупцією, як Дж. Белентайн, Г. Блек, М. Джонстон, Дж. Най, Р. Перкінс та багатьох інших, присвячених дослідженню витоків цього явища, аргументовано доведено, що корупція відома суспільству ще з давнини. Так, наприклад, перші прояви корупції вчені датують IV–V ст. до н. е. [2, с. 1–4].

Корупція існує в будь-якій країні світу. Але проблеми, пов'язані з надзвичайно високим рівнем корумпованості українського суспільства, віднесено до пріоритетних напрямів діяльності Президента й Уряду України, що і позначається на важливості їх розгляду. Міжнародні дослідження свідчать про негативний стан та тенденції розвитку корупції у приватній сфері України. Так, за результатами дослідження компанії «Ernst & Young Global Limited», станом на 2017 р. Україна займає перше місце за рівнем корупції серед 41 країни з Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (88% респондентів вважають, що корупція широко розповсюджена в діловій практиці, а 37% респондентів готові запропонувати грошову винагороду, щоб допомогти бізнесу вижити) [3]. За Індексом економічної свободи Україна належить до країн із невільною економікою (166 місце з 180 країн світу станом на 2017 р.). Одна з причин низького рейтингу – високий рівень корупції (29,2 бали із 100) та неефективність судового захисту (22,6 бали із

100) [4]. У результатах дослідження проведеного Американською торговою палатою у період з березня 2014 р. по жовтень 2015 р. зазначається, що переважна більшість (88%) опитаних українських компаній зіштовхуються з корупцією під час ведення бізнесу [5].

Сучасний стан протидії корупції в нашій країні свідчить про те, що органи, які покливані реалізувати антикорупційну політику держави, в першу чергу звертають увагу на протидію в публічній сфері, а на приватну сферу звертають менше уваги.

Однак, постійний розвиток приватного сектора економіки, передача державою деяких своїх функцій та повноважень приватним особам свідчить про підвищення значення приватної сфери у суспільному середовищі. Тому протидії корупції в приватній сфері повинно приділятися більше уваги.

Для України введення антикорупційних заходів на підприємствах – відносно нове явище, хоча в більшості країн воно використовується давно. Наприкінці 2011 р. Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» в межах проекту «Поеднуємося заради реформ», який фінансувало Агентство з міжнародного розвитку США (USAID), у партнерстві з українською мережею Глобального договору ООН було проведено дослідження, метою якого було встановлення ролі бізнесу, державних органів, донорів і неурядових організацій в протидії корупції. Було встановлено дуже низький рівень готовності українських компаній зайняти активну позицію в справі боротьби з корупцією. Практично майже половина опитуваних українських підприємств не має чіткої позиції щодо питань антикорупційної корпоративної політики. Фактично кожне третє підприємство не готове віддати 3–5% свого доходу на ефективну боротьбу з корупцією (експерти при цьому вважають, що суми, які втрачені внаслідок корупції, складають 4–10% обігу компанії). І тільки кожне четверте підприємство готове направити таку частину на ефективну протидію корупції [6, с. 6].

Кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупційним підкупом у приватній сфері, становить менше 5% від усього загалу корупційних підкупів. Таке співвідношення навряд чи можливо обґрунтувати значно нижчим рівнем корумпованості приватного сектору. Скоріше за все такий результат свідчить про те, що правоохоронні органи, уповноважені реалізовувати антикорупційну політику держави, здебільшого спрямовані на протидію корупційному підкупу саме у публічній сфері, а не в приватній [7, с. 70–71].

Основною метою державної політики в галузі боротьби з корупцією є створення дієвої системи запобігання і протидії корупції, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття корупційних діянь, обов'язкової відповідальності винних у їх вчиненні. Успішна протидія корупції можлива за умови наявності належного антикорупційного законодавства, ефективного його застосування відповідними органами державної влади та координованості, поінформованості громадськості про здійснення заходів із запобігання та протидії корупції, взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, підтримки антикорупційних заходів громадянським суспільством.

На сучасному етапі відбуваються дійсно позитивні зміни. Зрозуміло, що реально оцінити рівень корупції дуже складно, тому що основні дослідження цього явища – це опитування.

В цілому можна вважати, що на сьогодні найбільше значення мають масові опитування громадян щодо стану корупції. Але можна теоретично використовувати й інше. Методами та інструментами для збору інформації з зовнішніх джерел можуть бути: опитування (анкетування) представників громадськості й суб'єктів господарювання, що мали безпосередній досвід взаємодії з установою, на предмет визначення думки та досвіду стикання з корупцією в діяльності установи; інтерв'ю з метою одержання детальної інформації про досвід роботи з установою; обговорення в колі фокусних груп

або у вигляді мозкового штурму з метою обговорення корупційних ризиків, а також вироблення шляхів їх усунення та мінімізації; аналіз результатів незалежних соціологічних, наукових, експертних та інших досліджень стосовно роботи установи; аналіз повідомлень у засобах масової інформації та соціальних мережах про діяльність установи. Додатково можливо використовувати інші спеціальні методи та інструменти, такі як, наприклад: Метод Дельфі, за яким експерти висловлюють свою думку індивідуально і анонімно, при цьому маючи можливість дізнатися думки інших експертів. Цей метод дозволяє провести незалежний аналіз і голосування експертів; аналіз сценаріїв, за яким конструюються та аналізуються можливі корупційні сценарії для більш детального розуміння та вивчення потенційних корупційних вчинків; аналіз інформаційних систем, за якими аналізуються журнали реєстрації подій в інформаційних системах та контрольних списках доступу до інформації з метою виявлення можливих корупційних вчинків посадової особи [8, с. 15–16].

Найбільш поширеною формою корупції у приватному секторі, на думку співробітників правоохоронних, є «відкати», про це повідомили близько половини правоохоронців, в той час як лише третина (31%) підприємців вважають таку практику поширеною, при цьому наявна відмінність в оцінюванні цього явища залежно від розміру бізнесу: «відкати» найчастіше практикуються в середньому та великому бізнесі, найрідше – у малому, тобто ризик виникнення корупції у вигляді «відкату» вищий у великому підприємстві, на відміну від малого. Також слід звернути увагу і на той факт, що під час глибинних інтерв'ю у частині, що стосується форм корупції у приватному секторі, респонденти називали у переважній більшості лише «відкати» і оцінювання рівня поширеності корупційних практик здійснювалося в основному також ґрунтуючись на знаннях підприємців щодо «відкатів». «Відкат» – це особлива форма стосунків, яка поширена як у відносинах з державними установами, так і всередині приватного сектору. «Відкати» приймають різні форми і цей феномен виникає у випадку, коли

відповідальна особа, яка розпоряджається певними ресурсами своєї компанії в межах своїх повноважень приймає рішення щодо здійснення закупівель/продажу товарів або послуг, отримує неофіційні платежі в обмін на співробітництво з певною бізнес установою. Найбільш поширеним благом у «відкаті» виступають готівкові розрахунки. Іноді, для зменшення ризику бути викритим, здійснюються перекази на банківську картку, перерахунки на підставну фірму, останнім часом набувають поширення застосування анонімних електронних систем платежів (на кшталт Webmoney). Також у формі «відкату» можуть виступати коштовні подарунки, персональні знижки на певні товари (наприклад, якщо фірма, в якій працює «отримувач відкату», здійснює гуртові закупівлі побутової техніки), більш м'які, приховані форми на зразок фінансування участі у конференції за кордоном (характерно для фармацевтичної галузі, коли певна компанія-виробник ліків фінансує участь у конференції головліка медичної установи). Якщо «відкат» виплачується у грошовій формі, його розмір залежить від суми контракту і зазвичай визначається у відсотковому еквіваленті та може коливатися в діапазоні від 1–2% до 50–60% [9, с. 15–16].

З вищенаведеного можна зробити невтішний висновок, що протидія корупції в цілому в нашій країні ведеться дуже повільно і більшість населення вважає, що корупція збільшується. Тому, мабуть, нашій країні необхідно переходити на реальні масові опитування громадян в цьому питанні раз на рік. Перший раз це можна провести при проведенні перепису населення.

Щодо протидії корупційним підприємницьким ризикам суб'єкти господарювання розробляють відповідні антикорупційні програми, тобто чинний антикорупційний комплаєнс. Для повноцінної реалізації антикорупційної програми необхідно розробити методики визначення корупційних ризиків. Такі методики мають реалізовуватись у компаніях та корпораціях приватного права, із урахуванням особливостей правових статутів даних організацій та їх працівників.

Усі дослідження стану корупції у приватній сфері підкреслюють основне. Суспільству необхідно прищепити «антикорупційну культуру» і головне – це починати із себе: не брати і не давати хабарів, тому що кожен п'ятий українець стикається з хабарництвом, або бере, або дає хабарі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ, 2004. 400 с.
2. Политическая коррупция. Руководство (Справочник) / под. ред. В. Т. Левайна. Нью-Бруксвик; Оксфорд. 1988. 278 с.
3. Згідно з дослідженням ЕУ, керівникам не вдається ефективно формувати принципи ділової етики URL: <http://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey> (дата звернення: 16.04.2019).
4. Index of Economic Freedom 2017. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення: 16.04.2019).
5. Опитування Американської торгової палати показало ставлення українських бізнесменів до боротьби з корупцією. URL: <http://tyzhden.ua/News/161979> (дата звернення: 16.04.2019).
6. Бабяк Н. Д., Білоцька І. А., Старушик Ю. В. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. *Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво*. 2015. № 4 (85). С. 3–9.
7. Михайлов М. В. Напрями протидії корупційному підкупу в Україні. *II Кримінологічні читання, присвячені пам'яті професора О. Г. Кальмана*: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (21 лист. – 12 грудн. 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2017. 120 с.
8. Посібник з оцінки корупційних ризиків та розробки планів протидії корупції. Київ, 2015. 72 с.
9. Корупція в приватному секторі. URL: http://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/8.pdf. (дата звернення: 16.04.2019).

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ВИКОРИСТАННЯМ КОМЕРЦІЙНОЇ АБО БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Стаття присвячена дослідженню суб'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 231, 232 КК України. Здійснено огляд сучасних проблем структурування суб'єктивної сторони цих злочинів. Стверджується, що при незаконному використанні відомостей, що містять комерційну таємницю, а так само при розголошенні комерційної таємниці, щодо наслідків у виді істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності у винного може бути як умисел, так і необережність.

Ключові слова: кримінальне право, суб'єктивна сторона, умисел, комерційна або банківська таємниця.

The article is devoted to the study of the subjective side of the crimes provided for in Articles 231, 232 of the Criminal Code of Ukraine. A review of current problems of structuring the subjective side of these crimes has been carried out. It is argued that the illegal use of information containing commercial secrets, as well as the disclosure of commercial secrets, in relation to the consequences in the form of significant harm to the business entity from the perpetrator is possible as intent and negligence.

Keywords: criminal law, subjective side, intent, commercial or bank secrecy.

Стаття посвящена исследованию субъективной стороны преступлений, предусмотренных статьями 231, 232 УК Украины. Осуществлен обзор современных проблем структурирования субъективной стороны этих преступлений. Утверждается, что при незаконном использовании сведений, содержащих коммерческую тайну, а также при разглашении коммерческой тайны, при последствиях в виде существенного вреда субъекту хозяйственной деятельности у виновного может быть как умысел, так и неосторожность.

Ключевые слова: уголовное право, субъективная сторона, умысел, коммерческая или банковская тайна.

Проблема встановлення винуватості чи невинуватості особи безпосередньо пов'язана із внутрішньою стороною злочину та таким елементом складу злочину, як суб'єктивна сторона. Вона становить психічну

діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке воно вчиняє і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та мета вчинення злочину. На даний момент закон про кримінальну відповідальність надає законодавче визначення вини – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України). Мотив і мета такого відображення у Законі не знайшли [1, с. 1039].

Проблемі визначення суб'єктивної сторони, встановлення та співвідношення її ознак приділяли такі вчені як М. І. Бажанов, В. І. Борисов, Б. С. Волков, П. С. Дагель, Д. П. Котов, А. О. Пінаєв, О. І. Рарог, В. А. Якушин та ін. Мета статті полягає в дослідженні вини, мотиву та цілі вчинення злочинів, передбачених статтями 231, 232 КК України, що дозволяє правильно кваліфікувати вказані злочини.

Встановлення обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочину цілком залежить від форми складу злочину та викладу конкретної диспозиції злочину в тексті кримінального закону. Виходячи з того, що злочин, передбачений у статтях 231, 232 КК України, описаний як такий, що має формальний склад, то наслідки цього злочину разом із причинно-наслідковим зв'язком лежать поза злочином і можуть його лише обтяжувати як додаткові ознаки. У вітчизняній юридичній літературі із приводу суб'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці» КК України, точилася дискусія, головним чином, із приводу того, чи можливий при вчиненні цих діянь непрямий умисел або це діяння характеризується тільки прямим умислом.

Так, багаточисельна група авторитетних вчених-правознавців вважає, що злочини, передбачені статтями 231, 232 КК України можуть бути вчинені виключно з прямим умислом.

Зокрема, професор П. П. Андрушко зауважує, що суб'єктивна сторона незаконного збирання, незаконного використання відомостей, що становлять комерційну таємницю і їх розголошення характеризуються тільки прямим умислом [2, с. 577–581]. Цієї позиції дотримуються професор Є. Л. Стрельцов [3, с. 426–427], професор М. І. Хавронюк, наголошуючи, що суб'єктивна сторона складів злочинів, передбачених статтями 231 і 232 КК України (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю і розголошення цих відомостей) характеризується прямим умислом, оскільки в диспозиціях розглядуваних статей чітко вказано: «умисні дії, спрямовані на...» і «умисне розголошення» [4, с. 577–578].

Але, як вже зазначалося, у спеціальній літературі немає однозначної позиції із цього приводу. Так, академік Н. О. Гуторова вважає, що суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується прямим або непрямим умислом. Винна особа усвідомлює, вважає науковець, що вчиняє дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, або незаконно використовує такі відомості, передбачає можливість або неминучість заподіяння істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності і бажає чи свідомо допускає настання їх наслідків [5, с. 223]. Професор П. А. Воробей переконаний, що злочин вважається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправність своїх дій або бездіяльності, передбачала їх суспільно небезпечні наслідки і бажала чи свідомо допускала настання цих наслідків [6, с. 153].

На нашу думку, з урахуванням викладеної позиції щодо змістовного розмежування видів умислу, злочини, передбачені статтями 231, 232 КК України можуть бути вчинені як з прямим, так і непрямим умислом.

Визначаючи зазначені діяння як умисні злочини з прямим або непрямим умислом, ми маємо на увазі, що особа, яка їх вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчиненого ним діяння, передбачала суспільно небезпечні наслідки, бажала чи допускала настання цих наслідків.

Усвідомлення і передбачення характеризують інтелектуальний момент даного умислу, а бажання чи допущення настання суспільно небезпечних наслідків – вольовий момент цього умислу.

При прямому умислі інтелектуальні ознаки полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) і передбаченні його суспільно небезпечних наслідків. Хоча ці поняття і належать до однієї інтелектуальної сфери психічної діяльності, але вони є різними за своїм змістом. Усвідомленість суспільно небезпечного характеру діяння містить у собі не тільки розуміння фактичної сторони того, що вчиняється, всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину, в тому числі значущість об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення та інших обставин, а й розуміння соціального значення діяння, його соціальної шкідливості.

Передбачення означає, що у свідомості певної особи склалося певне уявлення про можливі або неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення тут має конкретний характер. Особа має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, тобто про те, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки.

Вольова ознака прямого умислу – це бажання настання передбачуваних наслідків своєї дії чи бездіяльності. Частіше за все особа прагне в цьому разі досягти якої-небудь мети, задовольнити ту чи іншу потребу [7, с. 157].

За непрямого умислу усвідомленість є аналогічною усвідомленості в умислі прямому. І в цьому разі свідомість особи передбачає розуміння всіх фактичних обставин, що характеризують об'єктивні ознаки конкретного складу злочину, в тому числі характеру і значення об'єкта і предмета посягання, характеру дії і бездіяльності, а також місця, часу, способу їх

вчинення та ін. Вона також містить розуміння суспільної небезпечності, шкідливості свого діяння і його наслідків.

Передбачення за непрямого умислу має свою розпізнавальну особливість. Як і за прямого умислу, воно має конкретний характер. Особа в цьому разі чітко усвідомлює, що саме її конкретна дія чи бездіяльність може спричинити конкретний суспільно небезпечний наслідок, і тим самим передбачає загалом розвиток причинного зв'язку між діянням і можливим його наслідком. Проте цей наслідок особа передбачає лише як можливий результат свого діяння. Передбачення неминучості настання наслідку за непрямого умислу виключається. Воля особи в цьому разі не спрямована на досягнення суспільно небезпечного наслідку. Саме в цьому і полягає розпізнавальна особливість передбачення наслідків за непрямого умислу. Однак основна сутність непрямого умислу – в його вольовій ознаці. Особливість такої ознаки полягає у відсутності бажання настання суспільно небезпечного наслідку. Незважаючи на передбачення такого наслідку, особа не відчуває потреби в його досягненні, воно не потрібно їй ні як основний, ні як проміжний наслідок. Тут має місце ситуація, за якої особа, не спрямовуючи свою волю на досягнення наслідку, все ж таки свідомо допускає його настання. Частіше за все таке свідоме допущення полягає в байдужому ставленні до наслідків. Інакше кажучи, особа, не будучи зацікавленою у настанні суспільно небезпечного наслідку свого діяння, все ж допускає таку можливість [7, с. 158].

Крім того, в науці кримінального права України розробляється проблема змішаної (подвійної) форми вини. Змішана (подвійна) форма вини являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного і того ж злочину. При змішаній (подвійній) формі вини щодо дії або бездіяльності має місце прямий умисел, щодо наслідків – необережність (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість) [7, с. 373].

Коментуючи положення статей 231, 232 КК України, вчені-правознавці В. М. Киричко, О. І. Перепелиця наголошували, що при незаконному використанні відомостей, що містять комерційну таємницю, щодо наслідків (істотної шкоди) у винного може бути як умисел, так і необережність. Так само, це стосувалося і наслідків у вигляді істотної шкоди при розголошенні комерційної таємниці, тобто міг мати місце як умисел, так і необережність [8, с. 695–696; 9, с. 228–230].

Підтримуючи зазначену точку зору, ми вважаємо, що у даному випадку про досліджувані діяння можна казати як про злочини, в яких об'єктивна сторона характеризується настанням двох типів наслідків – первинного і похідного, тому вони характеризується різним психічним ставленням (у формі умислу і необережності) особи до самого діяння і суспільно небезпечних наслідків такого діяння. В статтях 231, 232 КК України присутні два суспільно небезпечні наслідки (первинний – шкода встановленому порядку здійснення господарської діяльності в частині забезпечення охорони комерційно цінної інформації від недобросовісної конкуренції з боку суб'єктів господарювання і похідний – істотна шкода потерпілому суб'єкту господарської діяльності), психічне ставлення до яких з боку винного є різним. До заподіяння шкоди встановленому порядку здійснення господарської діяльності він ставиться умисно, а до настання істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності – необережно. При цьому винний усвідомлює можливість настання похідного наслідку в результаті настання первинного.

Таким чином, проведений власний аналіз дає можливість стверджувати, що при незаконному використанні відомостей, що містять комерційну таємницю, а так само при розголошенні комерційної таємниці, щодо наслідків у виді істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності у винного може бути як умисел, так і необережність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шепітько М. В. Завідомо неправдиве показання: аналіз суб'єктивної сторони. *Форум права*. 2011. № 2. – С. 1039–1042. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11smvscz.pdf> (дата звернення: 12.01.2019).
2. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Александров Ю. В и др. ; отв. ред. С. С. Яценко, В. И. Шакун. Киев : Правові джерела, 1998. 1088 с.
3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Алієва О. М. та ін. ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Вид. 7-е, перероб. і допов. Харків : Одиссей, 2011. 824 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 3-тє, переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.
5. Гуторова Н. О. Преступления в сфере хозяйственной деятельности. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
6. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : Монографія. Київ : НАВСУ, 1997. 183 с.
7. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-е, перероб. і допов. – Харків : Право, 2010. 456 с.
8. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Баулін Ю. В. та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-тє, переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

Козаченко Олександр

Адаменко Катерина

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті окреслено особливості сучасного кримінально-правового регулювання, яке характеризується розширенням предмета та метода такого регулювання. Щодо предмета регулювання, то він розширюється за рахунок майбутнього включення в кримінальний закон кримінальних проступків. Натомість метод кримінального права характеризується існуванням поряд з кримінальною відповідальністю інших кримінально-правових заходів. Запропоноване нове визначення та виділені спеціальні ознаки, які поряд із загальними ознаками нормативно-правового акта та закону характеризують кримінальний закон, формують нове розуміння кримінального закону як основного джерела кримінального права.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, закон, кримінальний закон, кримінальний проступок, кримінально-правові заходи.*

The features of modern criminal-law regulation, which are characterized by the expansion of the subject and the method of such regulation, are outlined there. The subject of regulation is expanding due to the future inclusion to the criminal law of criminal offenses. In turn, the criminal law method is characterized by the existence of other criminal-law measures with the criminal liability. The proposed new definition and specific highlighted features, which together with the general features of the legal act and the law characterize the criminal law, form a new understanding of the criminal law as the main source of criminal law.

Key words: *normative-legal act, law, criminal law, criminal offense, criminal-law measures.*

В статье очерчены особенности современного уголовно-правового регулирования, которое характеризуется расширением предмета и метода такого регулирования. Предмет регулирования расширяется за счет будущего включения в уголовный закон уголовным проступков. В свою очередь метод уголовного права характеризуется существованием вместе с уголовной ответственностью иных уголовно-правовых мер. Предложенное новое определение и выделенные специфические признаки, которые наравне с общими признаками нормативно-правового акта и закона, характеризуют уголовный закон, формируют новое понимание уголовного закона как основного источника уголовного права.

Ключевые слова: *нормативно-правовой акт, закон, уголовный закон, уголовный проступок, уголовно-правовые меры.*

Сучасне українське кримінальне право, яке являє собою систему правових норм, прийнятих у встановленому законом порядку, що спрямовані на визначення, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які кримінально-правові заходи застосовуються у разі їх вчинення [5, с. 8], характеризується новітньою тенденцією, яка полягає в поступовому розширенні предмета та методу правового регулювання, що у свою чергу не може не впливати на змістовні характеристики всього кримінального права. Враховуючи існування безпосереднього зв'язку між кримінальним правом (змістом) і кримінальним законом (формою вираження цього змісту), все зазначене повною мірою слід віднести і до Кримінального кодексу України (далі по тексту КК України). Таким чином, сучасний український кримінальний закон, знаходячись в стані перманентного генезису, про що свідчить кількість внесених до нього змін, змінює свої базові характеристики, що вимагає формування нової дефініції кримінального закону та окреслення притаманних йому додаткових спеціальних ознак.

Ступінь розробленості проблеми формування належної дефініції кримінального закону та окреслення його спеціальних змістовних ознак, визначають праці багатьох вітчизняних дослідників, серед яких особливої уваги потребують наукові праці таких відомих українських вчених в сферах загальнотеоретичної юриспруденції та кримінального права, як Багрій-Шахматов Л. В., Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Грищук В. К., Коржанський М. І., Крижанівський А. Ф., Лихова С. Я., Мельник М. І., Оборотов Ю. М., Орловська Н. А., Пінаєв А. А., Пономаренко Ю. А., Рабинович П. М., Сташис В. В., Стрельцов Є. Л., Тацій В. Я., Туляков В. О., Фріс П. Л. та інші. Проведений аналіз з усією очевидністю свідчить, що зазначені і багато інших вчених, серед яких особливо слід виділити велику кількість представників Одеської школи права, розглядали проблему визначення кримінального закону за двома

напрямами. По-перше, представниками загальнотеоретичної юриспруденції досліджувалася сама проблема визначення закону в цілому при регулюванні суспільних відносин, які мають цінність для людини, суспільства та держави та формують засади правопорядку. По-друге, представники кримінально-правової науки розглядають дефініцію кримінального закону в межах, визначених необхідністю висвітлення даного питання в навчальній та науковій літературі, присвяченій дослідженню окремих інститутів кримінального права. При цьому обидва напрямки будувались на класичних для дослідження цього питання засадах розуміння кримінального закону як закону про злочин та покарання. Натомість сучасний кримінальний закон перестав відповідати «класичному» своєму визначенню, що передбачає необхідність вирішення цієї проблеми на теоретичному рівні, що повинно позитивно вплинути на практику його застосування.

Вирішення окресленої проблеми належного, тобто відповідно до вимог сьогодення, визначення кримінального закону, розпадається на три самостійні, але тісно взаємопов'язані між собою питання, що відображають суть існуючих проблем у формуванні дефініції кримінального закону: по-перше, чи слід визнавати кримінальний закон нормативно-правовим актом; по-друге, чи наділений кримінальний закон ознаками, що характеризують даний вид нормативно-правового акта в загальнотеоретичному розумінні; по-третє, чи існують специфічні ознаки кримінального закону та яка їхня юридична природа з урахуванням сучасної специфіки кримінально-правового регулювання? Відповідаючи на поставлені та низку інших суміжних питань, слід, в першу чергу, звернути увагу на термінологічні характеристики кримінального закону, які дають можливість належним чином, з наукової точки зору, та адекватно із змістовної, характеризувати досліджуваний закон.

Аналіз дефініцій кримінального закону необхідно проводити, спираючись на аксіому, яка не вимагає спеціального доведення, а сприймається як істина без доказів, тобто апріорі, – єдиним джерелом кримінального права в Україні є закон про кримінальну відповідальність.

Натомість останній виступає структурним елементом законодавства України про кримінальну відповідальність, до якого, крім зазначеного закону, відноситься Конституція (Основний Закон) України, що утворює нормативну базу положень про відповідальність за вчинення кримінального правопорушення та акти міжнародного права, в яких сформульовані загальновизнані принципи та норми здійснення кримінально-правового впливу (ч. 1 ст. 3 КК України).

Відповідно до визнаних положень загальнотеоретичної юриспруденції, джерелом (зовнішньою формою) права виступає нормативно-правовий акт, окремим видом якого і є закон. Таким чином, закону про кримінальну відповідальність притаманні ознаки нормативно-правового акта як джерела права, закону, як особливого виду нормативно-правового акта, і власні (специфічні) ознаки, продиктовані особливостями предмета та метода правового регулювання, що властиві кримінальному праву.

Під нормативно-правовим актом слід розуміти офіційний документ, прийнятий компетентним суб'єктом правотворчості, яким встановлюються, змінюються або скасовуються норми права [3, с. 124–125]. Нормативно-правовому акту притаманні наступні ознаки: вони приймаються тільки уповноваженими суб'єктами нормотворчості; характеризуються певною (визначеною) структурою, в якій міститься формулювання змісту правової норми; мають письмову форму та оприлюднюються в офіційних виданнях; розробляються та ухвалюються відповідно до визначеної процедури; є обов'язковими для виконання і містять гарантії щодо відновлення стану правопорядку у випадку можливого порушення.

Етимологія терміна «закон» пов'язана з праслов'янським словом «кон» – межі, обмеження, до якого додано префікс «за-», в результаті чого сформувалась правова категорія, яка вказує на певну межу у поведінці фізичної або юридичної особи, вихід за яку є неприпустимим. Законом визнається нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий в особливому порядку парламентом або безпосередньо народом на

референдумі, який визначає відправні засади правового регулювання суспільних відносин.

Ознаками закону виступають наступні його характеристики: приймається парламентом або народом з дотриманням нормативно-визначеної процедури; регулює соціально значущі, типові, сталі суспільні відносини; має вищу юридичну силу серед усіх інших нормативно-правових актів. Слід наголосити, що вказані ознаки закону стосуються його аналізу у так званому «статичному» розумінні, натомість сучасна юридична доктрина відзначається значною кількістю досліджень, присвячених ознакам, що характеризують закон в контексті його застосування, тобто «динаміці». Так, наприклад, представниками Одеської школи права доцентом О. М. Сидоренко здійснюється дослідження впливу догми права на сформовану самим правом юридичну практику [9, с. 54–57], а О. М. Мусиченко аналізується така властивість закону як зрозумілість [6, с. 257–262].

Разом з тим дефініція закону про кримінальну відповідальність повинна містити вказівки на специфічні характеристики, які продиктовані особливостями предмета та метода правового регулювання. Однак, серед криміналістів немає єдиної думки про віднесення тих чи інших ознак до ознак саме кримінального закону. Так, на думку професора М. Й. Коржанського [4, с. 34] та А. В. Наумова [7, с. 53], кримінальному закону притаманні три основні ознаки: по-перше, це форма нормативно-правового акта, по-друге, прийняття законодавчим органом і, по-третє, визначення в ньому суспільно небезпечних діянь, які є злочинами, і покарання за їх вчинення. Одночасно М. І. Ветров [1, с. 25–26] до вказаних ознак відносить і ознаку структурної єдності кримінального закону. Крім того, наприклад, російський вчений Ю. І. Ляпунов [10, с. 66–67] включає у визначення кримінального закону таку його ознаку як промульгація, що здійснюється президентом (главою) держави.

Однак, при всьому різноманітті поглядів на зазначену проблему визначення ознак кримінального закону, необхідно вказати, що іноді різні

автори одні і ті ж ознаки кримінального закону трактують по-різному, що в свою чергу має негативні наслідки при дослідженні окремих питань, в тому числі і питань прикладного характеру, пов'язаних із застосуванням кримінального закону. На підставі викладеного стає очевидним, що існує необхідність виділення та аналізу окремих ознак кримінального закону.

По-перше, безсумнівною є точка зору, яка знайшла одностайне підтримання у більшості представників кримінально-правової доктрини, що кримінальний закон є джерелом кримінального права. Відповідно до зазначеної властивості кримінального закону можна зробити висновок, що кримінальне право є змістом, а кримінальний закон формою вираження кримінально-правових приписів. Саме таке співвідношення понять «право» і «закон» є загальновизнаним в теорії права.

По-друге, змістовним елементом кримінального закону слід вважати його соціальне спрямування та призначення. Треба погодитися з тим, що Конституція України в її сучасній редакції не дає чіткого уявлення про призначення закону. Тільки за допомогою системного тлумачення конституційних приписів, а саме Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а точніше п. 3 ст. 85, відповідно до якого прийняття законів є компетенцією Верховної Ради України та ч. 1, 2 і 3 ст. 92, якими визначається коло питань, які регулюються виключно законом, можна зробити висновок про те, що соціальним призначенням закону є регулювання від імені держави певного кола суспільних відносин, серед яких особливо слід виділити відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення. При цьому останнє характеризується дуалізмом, оскільки включає в себе в якості структурного елементу злочин (*de lege lata*) та кримінальний проступок (*de lege ferenda*).

По-третє, слід враховувати, що в кримінальному законі вирішуються питання, які безпосередньо не пов'язані зі злочинністю діяння і кримінальною відповідальністю за його вчинення. Зокрема, мова йде про вступ в силу і дію кримінального закону, обставини, якими виключається

злочинність діяння, визначається порядок застосування примусових заходів медичного і виховного характеру. Крім того, в 2014 році з'явилися норми, якими регулюється порядок застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, в 2015 році – спеціальної конфіскації, а у 2018 році – обмежувальних кримінально-правових заходів. Слід наголосити, що нормативне використання поняття «закон про кримінальну відповідальність» викликає низку, на наш погляд, цілком обґрунтованих заперечень. Так, в Загальній частині КК України вирішується ряд питань, наявність яких не дає змоги віднести їх до положень, що стосуються кримінальної відповідальності. Зокрема, існують норми, що регулюють порядок застосування примусових заходів виховного і медичного характеру, які ні за жодних умов не можна віднести до форм реалізації кримінальної відповідальності. Щодо Особливої частини КК України, то, на перший погляд, можна зробити висновок, що в ній дійсно містяться норми, які визначають злочинність діяння і відповідальність за його вчинення. Однак, і це положення не виглядає безспірно справедливим. Так, в санкціях деяких статей вказуються заходи, які за своєю природою не можуть бути віднесені до форм реалізації кримінальної відповідальності, наприклад, за вчинення злочину, передбаченого ст. 286 КК України «порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», законодавством передбачено позбавлення права на керування транспортними засобами, яке не відноситься до форми реалізації кримінальної відповідальності.

По-четверте, кримінальний закон відрізняється спрямованістю розміщених в ньому нормативних приписів. Звісно ж, кримінальний закон містить приписи, які спрямовані органам державної влади, і якими визначається повноваження держави визнавати те чи інше діяння злочинним і притягнути особу до кримінальної відповідальності за його вчинення. Однак, одночасно кримінальний закон містить інформацію для всіх пересічних осіб щодо недопущення вчинення певних дій, які визнаються

суспільно небезпечними на такому рівні, що у випадку їх вчинення буде застосована кримінальна відповідальність.

На підставі вказаних ознак можна зробити висновок, що кримінальний закон – це єдине джерело кримінального права, прийнятий в установленому Конституцією України порядку письмовий нормативно-правовий акт, змістом якого є визначення діянь, які є злочинними, кримінальної відповідальності за їх скоєння, а також вирішення інших питань, пов'язаних із застосуванням кримінального закону, зокрема таких як визначення кола кримінальних проступків, можливість застосування до осіб кримінально-правових заходів, яким не притаманні ознаки кримінальної відповідальності взагалі та покарання зокрема.

З позиції видових характеристик кримінальний закон є звичайним (приймається на основі та на виконання Конституції України та прийнятих Україною міжнародних зобов'язань), кодифікованим (єдиний, внутрішньо і зовнішньо узгоджений акт фундаментального значення для галузевого регулювання), основним (містить первинний редакційний текст правових норм і здійснює первинне правове регулювання суспільних відносин), загальної дії (поширюється на всіх суб'єктів права, незалежно від їх правового статусу), постійним (розраховується на тривалий час) нормативно-правовим актом.

Поряд з визначенням кримінального закону окремої уваги вимагає проблема термінологічного позначення даного поняття. На сьогоднішній день можна виділити три позиції, яких дотримуються науковці, що визначають соціально-правову природу нормативно-правового акта, в якому містяться норми кримінального права.

Представники першого підходу, який склався і отримав поширення за радянських часів існування української державності, наполягають на доцільності використання категорії «уголовний закон», обґрунтовуючи свою позицію наступними аргументами. З моменту виникнення даної галузі права, норми які її утворили, стосувалися, в першу чергу, вбивців та покарань за вчинення вбивства. У статтях 2–5 Руської Правди вбивці називались

«головниками», а покарання, яке до них застосовувалось, позначалось терміном «головництво». Саме на цій основі були створені норми давньоруського права, за якими наступала відповідальність «у голову», тобто головою, життям людини. Додатковими аргументами на користь терміна «уголовний закон» стали дослідження представників української історичної науки, які зазначали, що в період формування правової системи на українських землях склалося два підходи до покарання: у випадку вчинення злочинного діяння князем, він карався «волостю», а у випадку визнання винуватою у вчиненні злочину іншої особи – вона каралась «головою» [2, с. 123]. Критикуючи зазначену позицію, вважаємо за доцільне вказати на наступне. Крім етимологічного походження того або іншого терміна, слід враховувати і сучасні соціально-політичні тенденції розвитку державності і права. Останні дають підстави для висновку, що термін «уголовне» є калькою з російської мови і на сьогодні не отримав поширення ані серед науковців, ані у середовищі парламентарів.

Другий підхід слід розглядати як такий, що склався на противагу першому і полягає у використанні терміна «карний закон». Даний підхід отримав поширення в кінці XIX та початку XX сторіччя, в першу чергу, серед емігрантів українського походження [8]. Однак, по суті термін «карний закон» може розглядатися як один з варіантів перекладу з російськомовного терміна «уголовний закон», що фіксують словники, які укладали філологи, а не юристи.

Обидва зазначені підходи мають смисловий недолік, який полягає в тому, що обидва терміни вказують не на причину застосування права (злочин), а на його правові наслідки, якими виступає покарання. Якщо ж виходити з того, що підставою застосування правових положень даного виду є вчинення злочину, який у латинському написанні, що був покладений в основу більшості європейських мов, виглядає як «crime», тобто кримінальне діяння, то сучасна назва закону як «кримінального» є логічно вивіреною і такою, що засвідчує існування органічного взаємозв'язку між європейським та українським кримінальним законодавством.

Таким чином, галузь права, якою визначаються правопорушення, що мають істотну суспільну небезпеку, а також правові наслідки їх вчинення, і, відповідна система законодавства, що виступає джерелом даного виду правових норм, повинні характеризуватися як кримінальне право або закон, оскільки це, по-перше, вказує на спільні з європейськими засади формування вказаної галузі права та її форми; по-друге, не містить ознак кальки з російської мови і може розглядатися як україномовний термін, який отримав поширення і довів свою функціональність тривалим використанням в українському праві, практиці його застосування та побуті; по-третє, не перешкоджає можливостям розширення цієї галузі права за рахунок введення поняття кримінальний проступок та розширенням переліку кримінально-правових заходів, яким не притаманні ознаки кари.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ветров Н. И. Уголовное право. Общая часть. Москва, 1999. 226 с.
2. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. К. : Наукова думка, 1991. 560 с.
3. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2011. 436 с.
4. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права : монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад.. Мін-ва внутр. справ, 2003. 200 с.
5. Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Кримінальне право України: Загальна частина: конспект лекцій-довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.
6. Мусиченко О. М. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 257–262.
7. Наумов А. В. Уголовное право. Общая часть: Курс лекций. Москва, 1999. 456 с.
8. Річард П. Познер Економічний аналіз права. Переклад Сергія Савченка. Варшава, 1923. 456 с.
9. Сидоренко О. М. Догма права у контексті юридичної діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 7. С. 54–57.
10. Уголовное право. Общая часть: учебник / Н. И. Ветров, Р. Л. Габрахманов, В. И. Дейнека и др.; под редакцией Н. И. Ветрова и Ю. И. Ляпунова. Москва, 1997. 328 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

В статті надається характеристика сучасній ювенальній кримінально-правовій політиці України. Основна увага приділяється захисту прав неповнолітніх злочинців та жертв під час досудового та судового розслідування. Автором вказується на недосконалість кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності підлітків, особливо – видів покарань, а також пропонуються шляхи вдосконалення відповідних норм Кримінального кодексу України. Акцентується на стабільно високому рівні дитячої злочинності, що обумовлено відсутністю кримінологічних та віктимологічних стратегій.

Ключові слова: неповнолітній, потерпілий, злочинець, ювенальна кримінально-правова політика, захист прав.

The article gives a description of the current juvenile criminal-law policy of Ukraine. The focus is on protecting the rights of juvenile offenders and victims during pre-trial and judicial investigations. The author points out the imperfection of criminal legislation regarding the criminal liability of adolescents, especially the types of punishment, as well as ways of improving the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine. It emphasizes the stable high level of child crime, which is due to the lack of criminological and victimological strategies.

Key words: juvenile, victim, criminal, juvenile criminal-legal policy, protection of rights.

В статье дается характеристика современной ювенальной уголовно-правовой политике Украины. Основное внимание уделяется защите прав несовершеннолетних преступников и жертв во время досудебного и судебного расследования. Автором указывается на несовершенство уголовного законодательства в части уголовной ответственности подростков, особенно – видов наказаний, а также предлагаются пути совершенствования соответствующих норм Уголовного кодекса Украины. Акцентируется на стабильно высоком уровне детской преступности, что обусловлено отсутствием криминологических и ви́ктимологических стратегий.

Ключевые слова: несовершеннолетний, потерпевший, преступник, ювенальная уголовно-правовая политика, защита прав.

Сьогодні Україна переживає переламний момент у житті, обумовлений як низкою дестабілізуючих факторів – незадовільною політичною та економічною ситуацією, так і позитивними амбіціями,

пов'язаними зі вступом до Європейського Союзу. Не є таємницею, що прагнення країни зайняти гідне місце на міжнародній арені потребує певних ґрунтовних зрушень, одним із яких є вдосконалення законодавства, особливо, – кримінального, завдання якого полягає у зниженні рівня злочинності, яка критично впливає на уявлення європейських сусідів про нашу країну. В цьому контексті одним із напрямів кримінально-правової політики, який потребує невідкладних змін, є захист прав неповнолітніх осіб: як злочинців, так і потерпілих. Сучасна ювенальна політика, на жаль, знаходиться в статиці, що підтверджує судова статистика та статистика, викладена на сайті Генеральної прокуратури України. Відтак, що стосується злочинності підлітків, то у 2008 році суспільно небезпечні діяння вчинили 10078 осіб, у 2009 – 8555 осіб, у 2010 – 10883, у 2011 – 8686, у 2012 – 9010, у 2013 – 5911, 2014 – 4875, у 2015 – 4589, у 2016 – 3474, у 2017 – 3088, станом на 2018 рік суспільно небезпечні діяння вчинили 2798 осіб [1]. Потерпілими від злочинів у 2013 році стали 7446 неповнолітніх, у 2014 – 4996, у 2015 – 4809, у 2016 – 4838, у 2017 – 4095, станом на 2018 рік від суспільно небезпечних діянь потерпіла 3701 особа [2]. Зазначена інформація свідчить про відсутність дієвої системи роботи з неповнолітніми як у віктимологічному, так і у кримінально-правовому вимірі, що підтверджує актуальність наукових розвідок в цій царині.

Відтак, одним із основних чинників, які негативно впливають на якість кримінально-правового захисту прав неповнолітніх осіб є відсутність повноцінних державних програм розвитку останніх. Що здається достатньо дивним з огляду на ґрунтовний перелік нормативно-правових актів у сфері ювенальної юстиції (Концепція загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки» (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2006 р. № 229-р), Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо

неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р)). З цього приводу Н.В. Ортинська слушно зазначає, що державна охорона неповнолітніх проявляється через застосування таких засобів: моральне та правове виховання неповнолітніх, боротьба з можливими проявами агресії чи дискридетції щодо неповнолітньої; створення державних органів, що забезпечують захист прав та інтересів неповнолітніх... стимулювання створення мережі громадських організацій, молодіжних організацій, рухів, спортивних гуртків та секцій, що забезпечують можливість фізичного, морального та соціального розвитку досліджуваної категорії осіб; комплексна боротьба з негативними соціальними явищами, що впливають на неповнолітніх, серед яких наркоманія, алкоголізм, азартні ігри тощо..., застосування організаційно-управлінських і нормативних засобів для подолання проблем смертності неповнолітніх, охорона їх здоров'я та його комплексного відновлення; забезпечення належного статевого дозрівання особи, дотримання принципів статевої недоторканості; охорона від трудової експлуатації, розвиток творчих здібностей неповнолітніх [3, с. 196–197]. Ми абсолютно погоджуємось зі вченою та зі свого боку додамо, що відсутність державної підтримки дітей унеможлиблює їх повноцінний розвиток – як фізичний, так і моральний. Через брак фінансового забезпечення соціальних закладів, які працюють із неповнолітніми (секції, гуртки, молодіжні організації, будинки творчості тощо) дитина опиняється у ситуації, коли вона має багато вільного часу та замало засобів для самореалізації. Зазначене сприяє залученню дітей до не завжди законних видів діяльності, що має наслідком їх деморалізацію, маргіналізацію, віктимізацію тощо. Окремої уваги заслуговує те, що кримінальне законодавство, котре на сьогоднішній день являє собою єдиний повноцінний інструмент захисту особи від протиправних посягань, покликаний попереджати злочинність шляхом реально існуючої загрози неминучого покарання, є недосконалим та із кожним роком втрачає свою дієвість.

Відтак, чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) має вичерпний перелік видів покарання неповнолітніх, якими, відповідно до ст. 98 КК України є: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Очевидно, що визначений перелік значно звужений по відношенню до аналогічного для дорослих: законодавець не передбачає для підлітка таких покарань як: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців та довічне позбавлення волі [4]. Така позиція пояснюється відсутністю кримінальної відповідальності для неповнолітніх за вчинення суспільно небезпечних діянь, які тягнуть за собою призначення окремих видів покарань (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; службові обмеження для військовослужбовців), а також у зв'язку із прагненням законодавця дещо гуманізувати відповідальність неповнолітніх через їх психологічні особливості (тому у кримінальному законодавстві відсутні покарання для неповнолітніх у вигляді конфіскації майна; обмеження волі; довічного позбавлення волі). Існуючі ж покарання є малоефективними та не мають виключно позитивного впливу на протиправну поведінку дитини.

Аналогічної думки дотримуються й учені. Так, наприклад, Є. С. Назимко зазначає, що покарання у виді позбавлення волі є найбільш поширеним, але малоефективним, стигматичним, навіть руйнівним. Вчений також звертає увагу на майже повну відповідність арешту покаранню у виді позбавлення волі, обґрунтовує відмову від використання цього покарання в існуючій наразі формі, а також вказує, що штраф має бути позбавлений ознак конфіскації майна (а саме, звернення стягнення з майна неповнолітнього) [5, с. 20]. Отже, можна казати про те, що наразі в Україні відсутній дієвий

інститут покарання неповнолітнього, а існуючі кримінально-правові заходи не є ефективними та призводять до рецидивів з боку неповнолітніх. Так, відповідно до судової статистики, у 2013 році 925 неповнолітніх вчинили злочин, маючи не зняту та не погашену судимість, у 2014 році таких неповнолітніх було 688, у 2015 – 537, у 2016 – 424, у 2017 – 335, станом на 2018 рік 232 неповнолітніх вчинили суспільно небезпечне діяння, маючи не зняту та не погашену судимість [1]. Така картина є наочним прикладом відсутності налагодженої системи роботи з неповнолітніми засудженими в місцях позбавлення волі та поза їх межами, недосконалою виховною роботою, відсутністю зацікавленості у співробітників органів та установ виконання покарань у виправленні підлітків, що, у свою чергу, є значним порушенням їх прав, яке проявляється навіть в умовах їх утримання.

Так, одним із прикладів наведеної тези є те, що згідно з ч. 1 ст. 115 КВК України норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою чотирьох квадратних метрів, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів [6]. Звичайно, у вказані розміри житлової площі не враховано розміри санітарних вузлів. А це означає, що засуджений матиме достатньо місця тільки для встановлення ліжка і невеликий, вузький прохід-коридор, про що неодноразово наголошують як науковці, так і представники міжнародних організацій, які інспектують виправні заклади України. Такі умови викликають їхнє занепокоєння через те, що працівники й адміністрація досить формально підходять до виконання своїх службових і посадових обов'язків і законів. До того ж, встановлені КВК України, мінімальні розміри житлової площі у колоніях не відповідають міжнародним стандартам утримання в'язнів, у тому числі і неповнолітніх засуджених, які згідно з розробленою Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) на основі практики Європейського суду з прав людини мають становити на менше ніж 6 м²

(шість квадратних метрів) на одну особу [7, с. 213; 8, с. 123; 9]. Недостатньо обґрунтованими також є положення щодо відбування неповнолітніми покарання у вигляді арешту. Законодавець ототожнив дорослих та неповнолітніх засуджених (окрім окремого тримання та права на щоденну 2-х годинну прогулянку, в той час, коли для дорослих передбачено 1 годину). В іншому за законодавством України умови тримання неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді арешту, нічим не відрізняються від дорослих. Отже, такий стан справ свідчить про недотримання прав неповнолітніх, які закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, спрямованих на вдосконалення умов відправлення правосуддя у відношенні підлітків (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативні протоколи до них, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Європейські тюремні правила, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.) та ін. Враховуючи зазначене, доцільним видається перегляд положень кримінального законодавства, які стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх, а також відповідне редагування норм, котре полягатиме у зміні у всіх можливих випадках репресивних каральних засобів на виховні. До останніх може відноситись створення центрів виправлення підлітків, які вступили у конфлікт із законом. Такі центри мають забезпечувати отримання якісної освіти, яка надасть у майбутньому можливість вступити до вищих навчальних закладів, отримати гідну професію та працевлаштуватися; отримання правової допомоги (за необхідності); якісне медичне обслуговування (яке включатиме, в тому числі,

і регулярну роботу із психологом); корисне проведення вільного часу тощо. Перебування в таких центрах не повинно нести за собою правові наслідки у вигляді судимості та мати за мету виключно виправлення девіантних схильностей особи. Впевнені, що такий вид покарання доцільно використовувати у випадку вчинення неповнолітнім більшістю злочинів (окрім тяжких та особливо тяжких, оскільки у цьому випадку ізоляції потребує не стільки підліток, скільки суспільство, в якому він знаходиться). Що стосується виховних колоній, доцільним є також перемістити увагу з покарання як самоцілі на виховання та перевиховання. У більшості випадків дитина ще не має сталих злочинних відхилень, а тому її поведінка може бути скорегована без значного утиску її прав.

З іншого боку, захисту потребують і неповнолітні жертви, статус яких було визнано нещодавно – із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України. Варто зазначити, що наша країна на сьогоднішній день майже не має віктимологічних стратегій роботи із підлітками, які постраждали від суспільно небезпечних діянь. С. В. Албул вірно зазначає, що віктимна поведінка є різновидом девіації, яку неповнолітня особа засвоює в процесі соціалізації... Такий фактор можна визначити як психологічну особливість віктимізації неповнолітніх, що є одним з чинників такої. Слід припустити, що в разі кримінальної віктимізації неповнолітніх, ми маємо результат зіткнення, конфлікту стереотипів поведінки, точку збігу різних за умовами формування типів девіації – злочинного та віктимного. Викладене дозволяє зробити висновок, що застосування заходів нейтралізації (мінімізації) означених віктимогенних факторів може привести до значного зниження кількості злочинів відносно неповнолітніх [10]. Детермінація віктимізації полягає у постійному знаходженні дитини в умовах, які унеможливають її нормальний розвиток, закріплюють у її свідомості думку про допустимість насильства, пригнічують інстинкти самозахисту. Підліток, який хоча б раз став жертвою суспільно небезпечного діяння протягом тривалого відрізка життя знаходитиметься на

межі між тотальною віктимністю (зневірою у правоохоронних органах, небажанням забезпечувати себе елементарними засобами безпеки тощо) та переходом до категорії так званих «месників», злочинців, які «працюють» відповідно до принципів Таліону. Отже, можна казати, що своєчасний захист прав неповнолітніх жертв є одним із кримінологічних засобів протидії злочинності.

Л. Чорнозуб вказує, що у сформованій на сьогодні системі правових засобів запобігання злочинам проти дітей можна виділити як переваги, так і недоліки. До основних переваг можливо віднести: створений масив нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав дитини; сформовану систему органів, діяльність яких пов'язана із захистом прав дитини; активізацію роботи зазначених органів, громадських організацій та шкіл щодо запобігання злочинам проти неповнолітніх; приділення значної уваги віктимізації дітей, зокрема, шляхом максимального влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімей. Серед головних недоліків такої системи слід виділити такі: наявність прогалин та колізій у нормативно-правових актах; проблеми з координацією діяльності зазначених органів; кризу інституту сім'ї та моральних цінностей та ін. Заходи запобігання злочинам проти дітей мають свою специфіку залежно від сфери злочинів, віку дітей, середовища, в якому вчиняються ці злочини (у школі, сім'ї, у колі друзів, в Інтернет-мережі, у зовнішньому середовищі) та низки інших обставин. Подальша розробка питань запобігання цим злочинам потребує об'єднання зусиль кримінологів зі спеціалістами у галузі психології, соціології, медицини, комп'ютерних технологій та інших наук [11, с. 512]. Отже, вчені підтверджують необхідність залучення до віктимологічних досліджень вчених із інших, дотичних галузей наукових знань, у тому числі – спеціалістів-кримінологів. Така позиція свідчить про спільний предмет віктимолого-кримінологічного пізнання, яким є інтеракція злочинця із потерпілим та механізм злочинної поведінки, а також про спільне

завдання – захист прав особи-учасника злочинного акту (як потерпілого, так і злочинця).

Окремими шляхами такого захисту є створення/вдосконалення інститутів, від яких залежить якість виховання особи, – інститутів сім'ї та школи, адже вони найбільшою мірою впливають на виховання та розвиток дітей. Разом із тим і в межах цих середовищ мають місце ризики потерпання дітей від жорстокого поводження. Внаслідок цього заходи по запобіганню вчиненню злочинів щодо дітей мають здійснюватися не лише в межах зазначених інститутів, а й ззовні щодо сім'ї та школи. Особлива увага в соціумі має бути приділена протидії насильству в сім'ї, адже ця проблема загрожує нормальному існуванню усього організму суспільства, руйнуючи сім'ї як його «клітини» [11, с. 512]. Тобто, можна підсумувати, що основним напрямком з подолання нівелювання прав неповнолітніх жертв злочинів є вдосконалення роботи правоохоронних органів, встановлення неблагонадійних родин (з нарко- та алкозалежністю, ігроманів, маргіналів тощо), а також родин, в яких неповнолітнім приділяється недостатня кількість уваги (наприклад, якщо дитину виховує один із батьків, який постійно знаходиться на роботі та не може в повній мірі приділяти увагу вихованню дитини).

Отже, проведене дослідження дозволило дійти до висновку, що неповнолітнім в Україні не приділяється достатня увага ані з боку законодавця, ані з боку вчених, у зв'язку із чим їх права та свободи не завжди враховуються під час здійснення правосуддя. З огляду на зазначене, очевидною є потреба у вдосконаленні ювенальної кримінально-правової політики шляхом залучення до тісної співпраці практиків та теоретиків, які спеціалізуються на кримінології, віктимології, психології, педагогіці тощо. Актуальним видається створення окремих нормативно-правових актів, які регулюють кримінальну відповідальність неповнолітніх, а також відповідних кримінологічних та віктимологічних стратегій протидії злочинності та віктимізації неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судова влада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://court.gov.ua/>
2. Генеральна прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo
3. Ортинська, Н. В. Спеціальні принципи правової політики щодо неповнолітніх. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Електроніка : [зб. наук. пр.] / М-во освіти і науки України ; відп. ред. Д. Заячук. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка". 2006. С. 195–198.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право". Харків, 2016. 39 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України (зі змінами і доповненнями) : Закон України № 1129-IV від 11.07.2003року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21.
7. Кузьма М. Деякі проблеми впровадження в національне законодавство України міжнародних стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. № 64. С. 208–2170.
8. Ащенко О. М., Човган В. О. Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів Комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / передм. М. М. Гнатовського; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2014. 332 с.
9. Справа «Іглін проти України» (Заява № 39908/05) від 12 січня 2012 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_780/conv/print_1484902228239594
10. Албул С. В. Права дитини та віктимологічні аспекти формування ювенальної юстиції в Україні URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/285/1/%D0%90%D0%BB%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C.pdf>.
11. Чорнозуб Л. В. Система правових засобів запобігання злочинам проти дітей. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 499–514.

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ НА ПРИКЛАДІ СТ. 117 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті надано аналіз обставин та факторів, які впливали на визнання умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини протиправним діянням, суспільна небезпечність якого вбачалась нижчою у порівнянні з іншими умисними вбивствами на різних етапах розвитку людства. Охарактеризовано сучасне бачення обумовленості ст. 117 КК України, обґрунтовано думку про невідповідність правозастосовної практики дійсному призначенню існування цієї норми.

Ключові слова: соціальна обумовленість, психофізіологічний стан, психотравмуюча ситуація, пологи, новонароджена дитина.

The circumstances and factors that make it possible to consider infanticide as a privileged murder at different times of the civilization development are discussed in the article. The attitude of modern society towards the murderers by the mothers of their newly born children has been considered; the inconsistency of Article 117 of the Criminal Code of Ukraine enforcement to the real reasons for the existence of this provision has been substantiated.

Key words: social conditionality, psychophysiological state, psycho-traumatic situation, childbirth, newborn child.

В статье проанализированы обстоятельства и факторы, влияющие на признание умышленного убийства матерью своего новорожденного ребенка противоправным деянием, общественная опасность которого считалась меньшей в сравнении с другими умышленными убийствами на разных этапах развития общества. Охарактеризовано современное видение обусловленности ст. 117 КК Украины, обосновано мнение о несоответствии правоприменительной практики истинному назначению существования данной нормы.

Ключевые слова: социальная обусловленность, психофизиологическое состояние, психотравмирующая ситуация, роды, новорожденный ребенок.

Життя людини є найвищою соціальною цінністю, що відображено в Конституції України, а забезпечення його охорони від злочинних посягань є одним з основних завдань Кримінального кодексу України. Чинний КК

України містить декілька складів вбивств, в тому числі й привілейованих, серед яких і умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). Сучасна конструкція цієї норми та практика застосування статті 117 КК України викликає чимало нарікань та дискусій з боку багатьох правників-практиків та вчених.

Розібратись в існуючих суперечках та внести ясності, на наш погляд, можливо за умови з'ясування соціальної обумовленості існування конкретної норми кримінального права, адже дослідження будь-якої кримінально-правової норми вбачається неповним без виявлення обставин, які призвели до її прийняття [1, с. 52]. Таким чином, враховуючи специфіку предмета дослідження, вважаємо за необхідне, в першу чергу, дослідити ті обставини, які дозволили українському законодавцеві прийняти рішення про визнання вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини привілейованим складом вбивства, а, отже, з'ясувати соціальну обумовленість чинної норми.

Питаннями соціальної обумовленості правових норм задавалися чимало вчених, серед думок яких не існує суттєвих суперечок з приводу того, в чому вона полягає. Тезисно можна зазначити, що соціально обумовленою є така норма, в якій адекватно відображено динамізм суспільного ладу, його гуманістичної сутності; життєві реалії та тенденції розвитку суспільних відносин. Оцінюючи соціальну обумовленість тієї чи іншої норми слід з'ясовувати, якою мірою вона відображає вимоги життя, чи відповідає вона правильному стану речей, чи сприяє подальшому розвитку фактичних суспільних відносин, чи закріплює саме ті відносини, що мають бути закріплені. Іншими словами, оцінка соціальної обумовленості норми полягає у встановленні адекватності її відображення потребам суспільства в кримінально-правовій охороні тих чи інших відносин з урахуванням усіх тенденцій історичного розвитку [2, с. 53–55].

Існування кримінально-правової норми має свою обумовленість соціальною природою та спирається на історичні традиції. Не є виключенням існування і привілейованих норм. Так, умисне вбивство матір'ю своєї

новонародженої дитини, як привілейований склад злочину, має свої історичні передумови. «Поблажливе» ставлення до дітовбивства існує вже доволі довгий час. Аналізуючи історичні факти, вчені приходять до висновків, що в окремі часи теоретично життя дитини вважалося менш гідним для захисту, ніж життя дорослої особи; також відомо, що дітовбивство в історії людства сприймалося в якості методу планування сім'ї; а ще невинність дітей робила їх ідеальними жертвами для кровожерливих богів. Поширеною була й практика вбивств дітей, які народилися з фізичними вадами: таких дітей вважали «несправжніми людьми», а отже і вбивство таких немовлят визнавалося вбивством без вини. У деяких арктичних народів було прийнято вбивати немовлят, якщо під час пологів померли їхні матері та якщо не було інших жінок, які могли б їх вигодувати [3, с. 196]. В кочових племенах дітей могли вбивати у випадку, коли вони народжувались у дорозі, аби не ускладнювали пересування. Є й інші приклади дітовбивств, які не засуджувались у давніх народів, та всі вони були обумовлені економічними, демографічними та соціокультурними факторами тієї суспільної формації.

Зовсім інший підхід у ставленні до дітовбивства існував у часи середньовіччя. Вплив християнської релігії не міг не відобразитись на законодавстві європейських країн, що призвело до визнання вбивства новонародженої дитини не лише тяжким гріхом, а й злочином, за який призначалось покарання, в тому числі й кваліфіковані види смертної кари (за вбивство незаконнонародженої дитини, оскільки це торкалось ще й питань статевої моралі матері). Однак і в ті часи мало місце існування особливого ставлення до матері дітовбивці: покарання жінці-дітовбивці могло призначатись менш суворе, якщо вбивство дитини вчинялось через бідність [4, с. 7, 10].

Розвиток філософської, медичної та психологічної наук наприкінці XVIII – на початку XIX століть призвели до появи абсолютно нових підходів щодо жінок-дітовбивць. Видатні мислителі того часу, міркуючи над проблемою дітовбивства, почали говорити про те, що жінки, народжуючи

позашлюбних дітей, відчують надсильний тиск від суспільства, обумовлений релігійними поглядами: ганьба та неминучі страждання чекали на таку матір, а також на її дитину в ті часи. Саме це і підштовхувало матерів, що стали жертвами своєї слабкості або насилля, обирати смерть немовляти, що, як вважалось, не здатне відчувати своє нещастя. І тут Ч. Беккарія говорить про необхідність прийняття законів, «які дійсно охороняли б слабкість від тиранії, яка виступає проти пороків, якщо їх не можна прикривати плащем доброчесності» [5, с. 195].

Привілейоване ставлення до дітовбивств зустрічаємо і в працях І.Канта. Філософ приходить до висновків, що ганьба матері, яка народила дитину поза шлюбом, не може бути знята ніяким указом, в той час, як знищення такої дитини могло ігноруватися владою, рівно як і її поява на світ, адже народжується така дитина поза законом, а, відповідно, і не охороняється ним. Все це він пояснює тим, що каральна справедливість потрапляє у складне становище: вона має або оголосити поняття честі жінки по закону не дійсною і застосовувати до неї найвищу міру покарання, або зняти зі злочинниці належну їй кару. Також вчений піддає критиці чинне законодавство, а разом з ним і громадське суспільство того часу, вказуючи на те, що воно продовжує залишатися варварським та нерозвинутим, та саме й винне в тому, що мотиви честі у людини (суб'єктивно) не бажають співпадати з приписами влади, що (об'єктивно) відповідають її цілям, а отже державна справедливість не співпадає з народною справедливістю [6, с. 271–273].

Таким чином. довгий час дітовбивства в європейських країнах переважно вчинялися через надмірний тиск церкви щодо матерів, які народжували позашлюбну дитину. Цей вплив був настільки сильним, що передчуття втрати честі, з одного боку, та страх смертної кари за вбивство, з іншого, ставили жінку в «природній стан», за якого вбивство немовляти мало б визнаватись не вбивством, а «умертвінням», та підлягати більш м'якому покаранню [6, с. 272]. Ця філософська позиція і демонструє появу нового

привілейованого підходу до дітовбивств, обумовленого переважно релігійним контентом, що домінував у суспільстві в зазначені часи.

Російське законодавство XVIII століття також ґрунтувалось на моральних принципах в питаннях ставлення до дітовбивства, а тому вбивство матір'ю позашлюбної дитини визнавало злочином, за яке передбачалася смертна кара. Саме таким чином законодавець намагався попереджати аморальну поведінку серед жінок. Однак високий рівень вбивств немовлят вимушував владу шукати шляхи подолання такого стану речей: вже за часів володарювання Петра I почали створювались особливі дитячі будинки для виховання небажаних дітей, куди матері могли їх приносити таємно [7, с. 130].

Ще певний час вбивства матерями своїх новонароджених дітей розподіляли залежно від того, чи дитина народжена у шлюбі, чи поза ним. Згодом почали з'являтися згадки про привілейовані вбивства дітей, народжених з фізичними вадами або дітей-виродків, що, до речі, зустрічається в кримінальних кодексах деяких країн і сьогодні. Так, наприклад, у чинному Кримінальному кодексі Болгарії (ст. 121), передбачено відповідальність за вбивство новонародженої потворної дитини: «За убийство на току-що родена рожба с чудовищен вид виновният родител се наказва с лишаване от свобода до една година или с пробация» [8].

У другій половині XIX та у XX столітті риторика вчених повністю змінила свій вектор: вітчизняні та зарубіжні правники почали говорити про те, що не лише сором та страх ганьби мотивують злочинну поведінку жінок-дітовбивць. Обумовленість їх поведінки почали помічати й у своєрідній втраті розуму, що трапляється внаслідок виснаженості тілесними стражданнями, якими супроводжуються пологи. Цей підхід набув розповсюдження та отримав додаткове обґрунтування з боку не тільки представників юридичної науки, а й фахівців з медицини, та залишається актуальним і до сьогодні.

Стислий огляд історичних поглядів на обумовленість існування привілейованої норми, яка стосувалась вбивства матір'ю новонародженої дитини, дозволяє нам глибше зрозуміти її витoki, та прослідкувати як змінювалось ставлення суспільства в різні часи до дітовбивства.

Відомо, що будь-які юридичні норми соціально обумовлені та дієві тоді, коли вони відповідають об'єктивним умовам та закономірностям розвитку суспільства, в якому функціонують, коли їх зміст відповідає суспільній свідомості населення, в першу чергу – моральним принципам та рівню правосвідомості. І така відповідність має встановлюватись щодо реальної дійсності сьогодення та враховувати соціальний розвиток суспільства на даному етапі у певних просторово-часових межах.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини українським законодавством сьогодні визнано привілейованим вбивством, а отже таким, яке містить обставини, що значно знижують суспільну небезпечність і караність відносно основного складу злочину. Відповідна норма закріплена в ст. 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», де зазначено, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк [9]. Такий злочин, відповідно, є злочином середньої тяжкості, в той час як просте вбивство визнається тяжким злочином.

Аналіз диспозиції цієї статті, практики застосування вказаної норми, а також наукових поглядів дозволяють нам зробити висновок про те, що обумовленість існування привілейованого умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в чинному законодавстві не має чіткого визначення. Навколо цього питання сьогодні й точаться суперечки. Традиційно ведеться мова про дві групи факторів, що впливають на можливість визнання такого вбивства привілейованим: перебування матері в особливому психофізіологічному стані та наявність психотравмуючої ситуації, в якій

опинилась мати новонародженого немовляти. Якщо перша обставина сьогодні є менш дискусійною, то друга викликає чимало нарікань.

Щодо перебування матері в особливому психоемоційному стані, маємо погодитися з позицією О. Л. Старко, згідно якої вагітність з медичної точки зору здійснює вплив на психічний стан будь-якої жінки. Емоційне напруження, яке водночас пов'язане зі складною життєвою ситуацією (позашлюбна вагітність, матеріальні нестатки, недостойна поведінка батька дитини тощо), досягає “пікового” рівня в момент пологів, в умовах больової домінанти. На фоні таких обставин здатність породіллі адекватно оцінити ситуацію й вирішити її соціально прийнятним шляхом значно послаблена [10, с. 16]. Імпульсивні дії під час дітовбивства представляються як емоційна розрядка в результаті афективних переживань [11, с. 104].

Єдиним суперечливим питанням серед вчених залишається визнання існування особливого психоемоційного стану у породіль завжди, чи то лише в окремих випадках. Буквальне тлумачення статті, як і аналіз практики її застосування, призводить до висновку, що законодавець та правозастосувачі дотримуються тієї позиції, згідно якої особливий психоемоційний стан притаманний кожній жінці, яка щойно народила дитину. Однак, переважна більшість вчених наголошують на хибності цього твердження, підкреслюючи необхідність внесення відповідних змін до ст. 117 КК України та визначити таку ознаку, як перебування породіллі в особливому психофізіологічному стані, в якості обов'язкової ознаки складу цього злочину, існування якої необхідно доводити під час розслідування кожного випадку дітовбивства.

Друга група обставин, за яких вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини визнається привілейованим видом вбивства, полягає в тому, що інколи вагітна жінка перебуває під тиском чинників зовнішнього характеру, які створюють психотравмуючу ситуацію, а тому вона вважається «змушеною зовнішніми обставинами» до прийняття рішення про дітовбивство. На наш погляд, різноманітні життєві ситуації сьогодні найчастіше використовуються лише як мотивування вчинених дітовбивств,

оскільки не існує в сучасному суспільстві того морального тиску, який відчували матері незаконнонароджених дітей середньовіччя, а розроблена система захисту дітей-сиріт не дає права позбавляти життя немовляти при наявності можливості позбутися її, не позбавляючи її життя у разі перебування жінки в скрутному матеріальному становищі. Такий підхід демонструє певну спадковість, традиційність думки щодо обумовленості привілейованості вбивств матерями своїх новонароджених дітей, проте не відповідає сьогоднішньому суспільному розвитку. Сучасний стан речей вигадає так, що «при вбивстві жінкою своєї новонародженої дитини центр захисту ніби пересувається з постраждалого на винувату особу. Це, мабуть, пов'язано з тим, що жінка вважається начебто вимушеною зовнішніми обставинами вчиняти це і до того ж знаходиться в особливому психічному стані. У дитини ж немає реального захисту. Жінка, що вбиває свою новонароджену дитину, виявляється такою, що заслуговує поблажливості: суспільство відчуває і підсвідомо намагається заглидити свою провину перед нею. Про нещасне дитя майже забувають» [11, с. 112].

Такі точки зору сьогодні непоодинокі. М.Є. Алєнкін, досліджуючи проблеми обумовленості привілейованої відповідальності за дітовбивство в сучасній Росії, приходять до висновків, що час вчинення скоєння вбивства (під час або одразу після пологів), наявність психотравмуючої ситуації, перебування жінки в особливому психофізичному стані не виправдовують віднесення цього вбивства до привілейованого. «Вказані особливості не дозволяють вести мову про суттєве зниження суспільної небезпечності дітовбивства у порівнянні з «простим» вбивством» [12, с. 12, 21–27]. Немає єдності у підході необхідності визнання в якості привілейованого складу вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в країнах Європи. Влада окремих країн взагалі вважає необумовленим існування такої привілейованої норми. Так у ФРН в 1998 році було виключено норму про пом'якшення відповідальності матері позашлюбної дитини при її вбивстві під час пологів або відразу після них, тому що відпала підстава в результаті зміни

громадського статусу матері позашлюбної дитини; Кримінальний кодекс Іспанії від 1995 року, також відносить даний склад до простого вбивства; а у кримінальному законодавстві Франції норма про відповідальність матері за вбивство своєї новонародженої дитини взагалі стоїть в одному ряді з іншими видами кваліфікованих вбивств відносно окремих груп потерпілих [13, с. 277–278].

Підбиваючи підсумки розгляду проблематики соціальної обумовленості визнання умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини в якості привілейованого складу злочину маємо зазначити, що в різні часи на особливе ставлення до такого вбивства впливали різні чинники – економічного, демографічного, морального, соціокультурного, релігійного характеру. Дискусійність теми у колах вітчизняних вчених, різний та часто протилежний підхід у ставленні до дітовбивства в кримінальних законах країн романо-германської правової системи свідчить про необхідність відійти від традиційного підходу та піддати його перегляду з урахуванням сучасних реалій нашого суспільства із застосуванням методів не лише кримінально-правової науки: додатково до вивчення проблеми мають бути залучені кримінологи, соціологи, представники медичної галузі, культурологи. Здійснивши вивчення проблематики, виходячи з предмета свого дослідження та застосовуючи власні методи наукового пізнання, і поєднавши ці знання, можна буде надати остаточну відповідь щодо соціальної обумовленості існування привілейованого складу вбивства – «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» в сучасному українському законодавстві, та внести відповідні зміни до нього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кригер Г. А. Кузнецова Н. Ф. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона. Москва, 1977. 122 с.
2. Пащенко О. О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 41–76.
3. Ригіна О. М. Проблема вбивства матір'ю дитини в США, 2018 р. *Право і суспільство*. № 5. 2018. С. 194–200.

4. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 215 с.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних. Москва, 1995. 304 с.
6. Кант И. Собрание сочинений в 8 томах. Т.6. Москва, 1994. 613 с.
7. Микиртичан Г. Л. Отношение к детям, их праву на жизнь и развитие в России (X – начало XVIII века). *Педиатр*. Том. 5. № 1. 2014. С. 126–131.
8. Наказателен кодекс 01.05.1968 / Българският правен портал. URL: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/1589654529> (дата звернення: 18.04.2019).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.04.2019).
10. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 22 с.
11. Антонян Ю. М., Гончарова М. В., Кургузкина Е. Б. Убийство матерью новорожденного ребенка: уголовно-правовые и криминологические проблемы. *Lex Russica. Закон русский*. 2018. № 3. С. 94-114. URL: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2018.136.3.094-114> (дата звернення: 03.04.2019).
12. Алєнкін Н. Е. Система привилегированных составов убийства в уголовном праве России : проблемы совершенствования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2017. 32 с.
13. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження) : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 424 с.

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ БЮРО БОРОТЬБИ ІЗ ШАХРАЙСТВОМ

У статті розглядаються правові засади співпраці України з Європейським бюро боротьби із шахрайством у контексті дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. Розкриваються особливості такої співпраці та її перспективи.

Ключові слова: шахрайство, кошти ЄС, Європейське бюро боротьби із шахрайством, співпраця України та ЄС, фінансові злочини.

The article discusses the legal framework for Ukraine's cooperation with the European Anti-Fraud Office in the context of EU-Ukraine Association Agreement 2014. The features of such cooperation and its perspectives are revealed.

Key words: fraud, EU funds, European Anti-Fraud Office (OLAF), Ukraine-EU cooperation, financial crimes.

В статье рассматриваются правовые основания сотрудничества Украины с Европейским бюро по борьбе с мошенничеством в контексте действия Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС 2014 г. Раскрываются особенности такого сотрудничества и его перспективы.

Ключевые слова: мошенничество, средства ЕС, Европейское бюро по борьбе с мошенничеством, сотрудничество Украины и ЕС, финансовые преступления.

Однією з ключових засад вітчизняної зовнішньої політики є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. З метою практичної реалізації цього законодавчого пріоритету було укладено низку міжнародних договорів про співпрацю. Серед них центральне місце посідає Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. [1] (далі – УА), яка 01.09.2017 р. набрала чинності у повному обсязі. Вказана Угода визначає низку взаємних прав та обов'язків сторін із метою поглиблення співробітництва та є стратегічним орієнтиром і дороговказом масштабних

політико-правових реформ у нашій державі. Суттєвий вплив вона здійснює на кримінальне право України, розвиток якого відбувається в умовах процесу поступової гармонізації закону про кримінальну відповідальність з *acquis* Європейського Союзу та кращими практиками його держав-членів у боротьбі та попередженні злочинності.

З метою прискорення процесів державотворення та наближення національних інститутів до стандартів Європейського Союзу ще з часів дії Угоди про партнерство і співробітництво 1994 р. було започатковано макрофінансову допомогу для підтримки макроекономічної стабільності України та технічну і фінансову допомогу для активізації процесів інтеграції в окремих сферах (юстиція, міграція, боротьба з корупцією, державне управління тощо). За даними Європейської Комісії, ЄС є найбільшим фінансовим донором України і з 2014 р. обсяг його допомоги становить понад 3,3 млрд. євро [2]. Зазначені кошти виділяються з бюджету ЄС на безповоротній основі, однак мають цільове призначення відповідно до узгоджених Сторонами програм та умов.

Відповідно до ст. 459 УА умовами фінансування є суворе дотримання принципів фінансового управління, співпраця Сторін у сфері захисту фінансових інтересів України та ЄС, впровадження ефективних заходів із метою попередження та боротьби із шахрайством, корупцією та іншою нелегальною діяльністю. З боку ЄС такі завдання покладаються на Європейське бюро боротьби із шахрайством.

Варто вказати, що на сьогодні у вітчизняній науці питання захисту фінансових коштів ЄС, що адресовані Україні, та співпраці з Європейським бюро з боротьби з шахрайством залишаються майже не дослідженими. Можна виділити лише праці О. Я. Костюченка, В. І. Муравйова, С. М. Перепьолкіна, А. В. Савченка, Т. Л. Сироїд, М. І. Хавронюка, Ю. Л. Шуляк, в яких фрагментарно розглядається окреслена проблематика. Зазначене зумовлює актуальність обраної теми.

Європейське бюро боротьби із шахрайством (англ. European Anti-Fraud Office, фр. Office de Lutte Antifraude (далі – OLAF)) – є єдиним органом ЄС, який уповноважений виявляти, розслідувати та припиняти акти шахрайства із коштами Європейського Союзу. Зазначений орган був заснований 28.04.1999 р. як допоміжна установа Європейської Комісії, що на сьогодні має незалежний мандат і співпрацює з національними органами по боротьбі з шахрайством і корупцією.

Правовою основою функціонування OLAF є ст. 325 Договору про функціонування ЄС від 25.03.1957 р. [3, с. 172–173] (далі – ДФЄС), а також низка актів вторинного права ЄС, серед яких найважливішими є Рішення Європейської Комісії 1999/352/ЄС про заснування Європейського бюро боротьби із шахрайством від 28.04.1999 р. [4] (далі – Рішення 1999/352/ЄС), Регламент Європейського Парламенту та Ради № 883/2013 стосовно розслідувань, що проводяться Європейським бюро боротьби із шахрайством, від 11.09.2013 р. [5] (далі – Регламент 883/2013). Крім того, прийняті внутрішні акти OLAF, зокрема, Керівні настанови щодо здійснення розслідувальних процедур для співробітників OLAF від 01.10.2013 р. [6].

Відповідно до ч. 2-4 ст. 2 Рішення 1999/352/ЄС до повноважень OLAF належить: 1) проведення незалежних розслідувань та боротьба з шахрайством, що пов'язане з бюджетними коштами ЄС; 2) розслідування актів корупції, що вчиняються співробітниками установ ЄС; 3) участь у розробці політики та законодавства Союзу із питань боротьби з шахрайством; 4) співпраця з державами-членами ЄС із питань боротьби з шахрайством. З цією метою OLAF може розслідувати злочини, що пов'язані з шахрайством, корупцією та іншими правопорушеннями, що впливають на фінансові інтереси ЄС щодо усіх видатків з бюджету ЄС (видатки із структурних фондів ЄС, видатки у сфері аграрної політики ЄС та розвитку сільської місцевості, прямі видатки та зовнішня допомога) та окремих надходжень до бюджету ЄС (переважно зовнішні митна).

Варто вказати, що поняття «шахрайство» не розкривається у Рішенні 1999/352/ЄС та Регламенті 883/2013. У п. 3 ст. 2 останнього лише вказано, що його зміст є тим самим, що й в інших актах ЄС. На сьогодні його визначення надається у ч. 1 ст. 1 Конвенції, прийнятій на основі ст. К.3 Договору про Європейський Союз, щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств від 26.07.1995 р. [7] (далі – Конвенція 1995 р.). Зокрема, поняттям шахрайство охоплюється:

а) в частині витрат будь-яку умисну дію або бездіяльність, що стосується використання або подання неправдивих, невірних або неповних заяв або документів, які мають наслідком незаконне привласнення або неправомірне утримання коштів із загального бюджету ЄС або бюджетів, якими керують Європейські спільноти; нерозголошення інформації з порушенням конкретного зобов'язання, з таким самим ефектом; неправильне застосування таких коштів для інших цілей, ніж ті, для яких вони були надані;

б) в частині доходів будь-яку умисну дію або бездіяльність, що стосується використання чи подання неправдивих, невірних або неповних заяв або документів, що має наслідком незаконне зменшення ресурсів загального бюджету ЄС або бюджетів, якими керують Європейські співтовариства або від їх імені; нерозголошення інформації з порушенням конкретного зобов'язання, з таким самим ефектом; неправильне застосування одержаної вигоди з таким самим ефектом.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 цієї Конвенції 1995 р. держави-члени зобов'язані імплементувати зазначені положення в національне кримінальне законодавство і, відповідно, передбачити кримінальну відповідальність за такий злочин та забезпечити ефективне покарання. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 325 ДФЄС держави-члени ЄС зобов'язані вживати таких самих заходів для протистояння шахрайству, що зачіпає фінансові інтереси Союзу, як і щодо шахрайства з їхніми національними бюджетними коштами.

Варто вказати, що OLAF отримує інформацію про можливі акти шахрайства та пов'язані з ним порушення з широкого кола джерел. У більшості випадків ця інформація надається за результатами контролю з боку осіб, відповідальних за управління фондами ЄС в рамках європейських інституцій або держав-членів. Усі дані, що надходять до OLAF проходять первинну оцінку на предмет того, чи охоплюються вони мандатом цієї установи та чи є достатні підстави для початку розслідування.

У разі прийняття позитивного рішення розслідування здійснюється за однією із наступних трьох категорій (ст. ст. 3–4 Регламенту 883/2013): 1) внутрішні розслідування – адміністративні розслідування в установах ЄС з метою виявлення шахрайства, корупції та будь-якої іншої незаконної діяльності, що впливає на фінансові інтереси Союзу, включаючи серйозні правопорушення, що пов'язані з виконанням професійних обов'язків його посадовцями; 2) зовнішні розслідування – розслідуваннями поза установами ЄС з метою виявлення шахрайства або іншої неправомірної поведінки фізичними або юридичними особами; 3) координаційні розслідування, що проводиться національними органами влади або іншими відомствами ЄС, щодо яких OLAF здійснює допоміжні функції шляхом сприяння збору та обміну інформацією та контактами. За результатами проведених розслідувань OLAF готує висновки та надає рекомендації, що можуть стати предметом розгляду справи у національному суді або суді ЄС та процедурах, що застосовуються в рамках Європейської комісії або інших уповноважених установах Союзу.

Діяльність OLAF високо оцінюється. Так, за даними офіційного сайту OLAF, у 2010-2017 рр. було проведено близько 1800 розслідувань, за результатами яких виявлено порушення на суму близько 6,6 млрд євро (з них близько 3 млрд євро у 2017 р.), а також надано 2300 рекомендацій національним судовим, фінансовим, адміністративним органам.

OLAF співпрацює з третіми державами, щодо яких реалізуються програми макрофінансової та технічної допомоги. Серед таких країн

особливе місце відведено Україні як найбільшому реципієнту фінансування ЄС. Загальні правові засади співпраці з ЄС визначаються Розділ VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» УА (ст. ст. 453–459) та Додатками XLIII та XLIV. Їхні положення деталізуються у додаткових угодах, в яких розкриваються правові, адміністративні й технічні засади фінансової допомоги та особливості взаємодії компетентних органів України та зазначеної агенції.

Так, відповідно до ст. 459 УА Сторони здійснюють допомогу згідно з принципами належного фінансового управління та співробітничать у сфері захисту фінансових інтересів України та ЄС, як це визначено в Додатку XLIII до цієї Угоди. Сторони зобов'язані вживати ефективних заходів із метою попередження та боротьби із шахрайством, корупцією та іншою нелегальною діяльністю, *inter alia* шляхом взаємної адміністративної допомоги та спільної правової підтримки у сферах, охоплених цією Угодою. Із цією метою Україна зобов'язалася поступово приводить національне законодавство у відповідність до положень, викладених у Додатку XLIV до цієї Угоди. Йдеться про ст. ст. 1, 2(1), 3 Конвенції 1995 р., ст. ст. 1(1)с, 2, 3, 5(1), 7 Протоколу щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств 1996 р., ст. ст. 1–4, 12 Другого протоколу щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств 1997 р. Положення зазначених актів мають бути імплементовані в законодавство України упродовж 5 років з дати набрання чинності УА, тобто до 01.09.2022 р.

На сьогодні відбувається процес розробки законодавства на виконання вищевказаних положень УА та створення відповідних правових інструментів та механізмів, необхідних для забезпечення ефективної співпраці з OLAF. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження національного механізму координації взаємодії органів державної влади з метою захисту фінансових інтересів України та Європейського Союзу» від 25.10.2017 р. № 1110 створено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії порушенням, які впливають на фінансові інтереси України та ЄС

(далі – МКР), а також уповноважено МВС України здійснювати функції Національного контактного пункту з організації взаємодії з OLAF (далі – НКП). Зокрема, п. 4 визначено, що НКП забезпечує комунікацію OLAF, Європейською Комісією та Рахунковою Палатою; отримує, узагальнює інформацію про можливі порушення під час використання в Україні фінансової допомоги, яка отримана від ЄС, та забезпечує її передачу в повному обсязі компетентним органам України та ЄС; проводить аналіз заходів з виконання зобов'язань України, передбачених ст. 459 УА, і за результатами аналізу формує пропозиції стосовно вдосконалення механізму запобігання шахрайству, боротьби з ним та іншими порушеннями, які впливають на фінансові інтереси України і ЄС; взаємодіє з органами державної влади з питань розгляду офіційних запитів щодо наявності фактів порушення вимог законодавства, УА, інших міжнародних договорів, укладених між Україною та ЄС у сфері зовнішньої допомоги ЄС, контрактів, виконання яких здійснюється за підтримки Союзу; має право у разі потреби ініціювати позачергове засідання та вносити МКР пропозиції щодо шляхів та заходів реагування в разі виникнення підозри про вчинення порушення та/або усунення виявлених порушень, які впливають на фінансові інтереси України та Європейського Союзу.

Варто вказати, що посиленню співпраці України з OLAF сприяє Проект співробітництва 2 (Cooperation Project 2) у рамках реалізованої ЄС Програми Hercule III (2014–2020), що спрямована на підтримку діяльності із захисту фінансових інтересів Союзу, яка також дозволяє вивчати досвід та кращі практики держав-членів ЄС у цій сфері. Крім того, з метою надання практичної підтримки правоохоронним органам України, представники яких увійшли до складу МКР, у травні 2018 р. до України було направлено місію OLAF з метою проведення експертних консультацій та обговорення практичних аспектів виконання завдань із протидії шахрайству.

На сьогодні спостерігається посилення співробітництва України з Європейським бюро боротьби із шахрайством. У 2018 р. НКП розпочато

переговори щодо укладення окремої угоди про співробітництво між МВС та OLAF, яка має визначити правові, адміністративні та технічні засади оперативної взаємодії. Водночас для забезпечення належної взаємодії сторін актуальним завданням на найближчу перспективу є запровадження нових правових норм або внесення змін до чинних нормативних актів із забезпечення заходів щодо захисту фінансових інтересів ЄС, у тому числі в рамках національного кримінального та кримінально-процесуального законодавства. З цією метою необхідно здійснити комплексний порівняльний аналіз законодавства України щодо відповідності положенням Конвенції щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств від 26.07.1995 р. та двох додаткових протоколів 1996 р. та 1997 р., а також розпочати процес узгодження пропозицій щодо внесення необхідних змін у чинне законодавство України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. EU approves disbursement of €500 million in Macro-Financial Assistance to Ukraine (30.11.2018). URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-approves-disbursement-%E2%82%AC500-million-macro-financial-assistance-ukraine_en.
3. Право Європейського Союзу: нормат. матеріали / за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 500 с.
4. Commission Decision of 28.04.1999 establishing the European Anti-fraud Office. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999D0352>.
5. Regulation No 883/2013 of the European Parliament and of the Council of 11.09.2013 concerning investigations conducted by the European Anti-Fraud Office. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0883>.
6. Guidelines on Investigation Procedures for OLAF Staff of 01.10.2013. URL: https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/antifraud/files/gip_en.pdf
7. Convention drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the protection of the European Communities' financial interests of 26.07.1995. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41995A1127\(03\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41995A1127(03)).

Дзюба Анастасія

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ФРН: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Розглянуто історичні аспекти розмежування приватного та публічного у процесі формування кримінального права ФРН. Наведено погляди учених з Німеччини та вітчизняних дослідників у питаннях співвідношення приватного і публічного права у інституціональному виокремленні кримінального права ФРН.

Ключові слова: *приватне право, публічне право, кримінальне право ФРН.*

The article summarizes the historical aspects of the distinction between private and public in the process of formation of the criminal law of Germany. The paper considers the views of scientists from Germany and researchers- residents of our country in the questions of the relationship between private and public law in the institutional allocation of criminal law of Germany.

Keywords: *private law, public law, criminal law of the FRG.*

Рассмотрены исторические аспекты разграничения частного и публичного в процессе формирования уголовного права ФРГ. Приведены взгляды ученых из Германии и отечественных исследователей в вопросах соотношения частного и публичного права в институциональном выделении уголовного права ФРГ.

Ключевые слова: *частное право, публичное право, уголовное право ФРГ.*

Згідно з думкою професора Ф. Фельдбрюгге, «для дослідника права існують два важливі питання: коли юристи почали проводити явну відмінність між приватним та публічним правом і в який історичний момент ми спостерігаємо появу норм права, які можуть бути віднесені до приватного та, відповідно, до публічного права? Ці питання вимагають окремих відповідей для кожної правової системи» [1]. Особливий інтерес викликає вивчення еволюції архаїчних німецьких правових систем, в межах яких виокремлення приватної та публічної сфери, у порівнянні з римським правом, носило менш виражений характер.

Дана особливість німецького права мала суттєвий вплив на специфіку існуючих на той час уявлень про сутність злочинного діяння. Аналіз

розуміння сутності злочину у свою чергу дозволить уточнити співвідношення римських та німецьких елементів в становленні континентальних правових систем. Дослідження уявлень про злочинність діяння доцільно почати з реконструкції правової лексики, що відображає уявлення германців про сутність злочинного діяння. Джерелом дослідження можуть служити англосакські королівські закони (*domas*), що виступають одними з найстаріших правових пам'ятників, складених на німецькій мові (на відміну від континентальних пам'ятників записаних на латині), і аутентичні правові, що відображають категорії відповідної епохи [2].

Для визначення різного роду правопорушень в даних пам'ятниках застосовується ціла низка понять, що характеризуються як родовими, так і видовими ознаками. Основним родовим поняттям, що використовується для визначення правопорушень в кодексі короля Альфреда та у відповідних йому англосакських пам'ятниках, є староанглійське слово *dead* («діяння»). Від даного слова утворено таке широко вживане в англійській правовій лексиці поняття як *misdead* (букв, «погана справа», «лиходійство»), що використовується для позначення правопорушень як приватного, так і публічного характеру. Виокремлення приватного та публічного права в даному випадку є умовним, оскільки німецькому праву тих часів воно ще не відоме.

Необхідно відзначити, що в самому понятті складно диференціювати матеріальну і формальну складові, оскільки поняття *misdead* тісно пов'язане як з уявленням про певну шкоду (збиток), «зло», нанесене потерпілій особі (дане поняття по своїй семантиці близьке римському поняттю *maleficium* і російському – зла справа («лихое дело»). Недиференційованість матеріальної і формальної складових простежується і в низці інших понять, що використовувалися в староанглійській лексиці для позначення злочинної дії або делікту.

Правова культура германців дає підстави для висновку про пануюче в минулі часи матеріальне розуміння сутності злочину. Як відзначає Л. фон

Бар, «у відповідності з німецькою концепцією сутність злочину полягає не в порушенні формального права і порядку, а, швидше, в порушенні матеріального права. Ця ідея повинна чітко усвідомлюватися тими, хто сподівається досягти вірного розуміння німецького кримінального права в частині його історичного розвитку. В німецькій концепції закону так званий «формальний злочин», тобто злочин, який не порушує якого-небудь конкретного права, розглядається як спеціальне виключення» [3, с. 65]. Інакше кажучи, принципове значення для німецької правової культури раннього середньовіччя грало не формальна, а матеріальна ознака злочинного діяння. Дана концепція узгоджується з точкою зору російського правознавця В. В. Есипова, який відзначає, що «у германців основою поняття злочину було грубе розуміння шкоди, мірою караності був особистий збиток потерпілого. Злочинне діяння продовжувало залишатися поняттям чисто матеріальним, пов'язаним з ідеєю збитку» [4, с. 22].

Дослідниками також висловлювалася точка зору про те, що злочинне діяння розглядалося у німецькій правовій культурі середньовіччя як правопорушення приватного характеру. Як відзначає в своїй роботі Р. Ч. Чи, «ідея про те, що злочин (crime) є провинною (offence) проти суспільства в цілому, мало простежується в концепціях законодавців варварств. Слабкі соціальні утворення, які змінили Римську Імперію, були засновані на двох основних принципах – незалежності окремого громадянина і солідарності сім'ї; на взаємодії цих двох принципів заснована юриспруденція даного періоду. Злочинець був відповідальний не перед державою, а перед потерпілою стороною. Кожний ніс відповідальність за свої діяння не перед законом, а перед тим, кому завдана шкода» [5, с. 14–15]. Дана точка зору узгоджується з висловленим в роботі Я. Гримма поглядом на сутність давньогерманських уявлень про відповідальність правопорушника [6], [7].

У зв'язку з даними оцінками виникає правомірне питання про коректність вживання сучасного поняття злочину щодо аналізу німецьких правових категорій епохи раннього середньовіччя. Необхідно уточнити, що

підставою для умовного виділення норм кримінально-правового регулювання у німецькому праві тих часів є критерій характеру правових наслідків, передбачених санкціями даних норм.

Традиційно виділяється чотири види таких наслідків, характерних для середньовічного англосакського кримінального права: кровна помста, грошовий штраф, оголошення поза законом і, нарешті, покарання, пов'язане з питанням «про життя і члени». Необхідно відзначити, що еволюція форм відповідальності за вчинення злочинного діяння певним чином відображає процес розвитку сфери публічно-правових відносин у німецьких народів. При розгляді питань становлення ідеї публічно-правової відповідальності у німецькій правовій культурі дослідники зазвичай виявляють тенденцію до поділу злочинів за об'єктом злочинного посягання, виокремлюючи в німецькому праві середньовіччя злочини проти суспільства в цілому (переважно, військові злочини), що каралися в сакральній правовій формі, і злочини проти окремого роду, що припускали кровну помсту або виплату добровільного відшкодування.

Якщо при вчиненні злочину проти суспільства публічний характер правопорушення, підкреслений сакральними санкціями, не викликає сумніву, то у злочинах проти приватної особи публічна відповідальність правопорушника не є очевидною. Як відзначає А. Ф. Бернер, не «потрібно особливої глибокодумності для того, щоб переконатись в тому, що приватна помста повинна бути стародавнішою, ніж публічне право карати» [8].

Під час розгляду питання про становлення публічно-правового регулювання приватних правопорушень дослідники приділяють велику увагу структурі грошового відшкодування за вчинений злочин. На цій підставі у німецьких законодавчих приписах у всі часи існування віри платня за вбивства складалася з двох частин: одна частина належала скривдженому та виникала як наслідок цивільного позову про відшкодування завданої злочином шкоди, а інша частина належала державі або государю.

Отже, платня за вбивство у германців вже в давніших часів однією складовою належить праву цивільному, а інша її половина носить характер суто кримінальний.

З роками кримінально-правова складова посилюється, знищує віру і вже як наслідок вчинення вбивства передбачає смертну кару [9, с. 6–7]. Дана точка зору містить елемент модернізації древньогерманської правової культури, незважаючи на те, що саме по собі порушення закону, без урахування його матеріальних наслідків, ще не могло розглядатися як підстава для правової відповідальності.

Концепція «миру» (fri.) є однією з центральних концепцій архаїчного німецького права, яка мала на увазі розповсюдження норм права, що забезпечували сакральний захист від яких-небудь посягань ззовні, на вільного повноправного члена суспільства, або окремі суспільні інститути і найважливіші події (церква, святі дні, і т.д.). Порушенням миру вважалося здійснення ворожих дій, вчинення розбрату, демонстрація оголеної зброї, скандальна поведінка, вироблені у відповідному крузі якої-небудь людини, в житловому приміщенні або в місці відправлення релігійного культу, або в певний період (наприклад, під час священного поста).

Водночас, суперечливою видається точка зору В. В. Есипова про те, що частина виплати привласнювалася спочатку в якості винагороди. Відомо, що процедура сплати віри в рамках акефальних німецьких суспільств проводилася безпосередньо представникам роду потерпілого, а перемовини про сплату віри велися навіть без послуг посередників. Певна частка майна злочинця відходила на користь певних осіб відповідної адміністративної одиниці у разі оголошення злочинця поза законом. За Тацитом, згідно у древньогерманських суспільствах «з викритих стягувалася певна кількість коней і овець. Частина накладеної на них пені передається царю або племені, частина – потерпілому або його родичам. Як відзначає А. Ф. Бернер, «грошові стягнення були найбуденнішим покаранням. Вони мали подвійне призначення. Частина їх йшла скривдженому, решта – общині, у вигляді суспільного викупу або штрафу. Перша частина називалася «Compositio», друга – «Fredum» або віра» [8].

Самою архаїчною практикою, пов'язаною з виплатою штрафу за вчинений злочин, можна вважати встановлення відповідальності за

порушення сакрального миру (наприклад, внесення розбрату в громадське життя). Порушення сакрального порядку сприймалося як порушення священного права. Відшкодування за його вчинення здійснювалося вже не на користь окремого роду, а на користь громадського зібрання [10, с. 121–123].

У зв'язку з вищевикладеним необхідно звернути увагу на визначення, що зустрічається в англосакських пам'ятниках – «unryhtum daedum» (неправе діяння). Поняття «riht (ryht)» вживалося в староанглійській мові для визначення як об'єктивного, так і суб'єктивного права, а поняття «unriht» означало щось, що виходить за рамки правової норми, що суперечить справедливості і встановленому правовому порядку.

Проте, вказаний термін навряд чи можна розглядати як формальне визначення злочину, оскільки поняття «riht» було тісно пов'язане не лише з ідеєю права в юридичному значенні, але й із ідеєю справедливості, праведності, тобто з категоріями, ще не пов'язані в уявленнях тих часів з позитивним правом. Дана категорія здебільшого відповідає індоєвропейській ідеї природного права, підтвердженням чого може служити законодавство короля Іне, в якому йдеться про справедливі звичаї «ryht» і справедливі закони («ryhte cynedomas») [11, с. 66].

Дослідниками вже наголошувався вплив сакрального права на становлення кримінально-правових норм у індоєвропейських народів, що найбільш чітко простежується в архаїчному римському праві [3, с. 6–7].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що древньогерманське поняття «право» мало сакрально-правові конотації, а поняття «правопорушення» містило в собі як матеріальні, так і формальні ознаки. При цьому домінувала саме матеріальна ознака, що характеризувала сутність правопорушення з точки зору завданої ним шкоди. Формальна ознака поняття правопорушення (злочину) лише почала формуватися, що пояснюється пануючим значенням правового звичаю в системі джерел права в епоху раннього середньовіччя.

Публічно-правове регулювання відносини, що виникали між приватними особами, пов'язується з появою штрафу, що мав сплачуватися на користь громадського зібрання, землі або правителя.

Охоронні за своєю сутністю норми сприяли, у свою чергу, становленню ранньої держави у німецьких народів, і були обумовлені дією архаїчного сакрального німецького права. І саме сакральне право видається первинним джерелом норм, які можуть бути співвіднесені з нормами кримінально-правового регулювання в німецькому праві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фельдбрюгге Ф. Частное и публичное: где пролегает грань между ними? *Юрист*. № 46. 2003.
2. Berl I., Bernhard G. BETWEEN RIGHTS AND REMEDIES. URL: https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/1053218/glj_v053_i04.pdf?sequence=4&isAllowed=y.
3. Bar C. L. A History Continental Criminal Law. *The lawbook exchange, Ltd.* New Jersey, 1999. 561 p.
4. Есипов В. В. Германці. Нариси їх «правового і суспільного життя». Електронна публікація в довідковій правовій системі «Гарант» (Платформа F1 Експерт). С. 22.
5. Lea H. C. Superstition and Force: Torture, Ordeal, and Trial Combat in Medieval Law. *Barnes & Noble; First Barnes & Noble Printing edition*. London, 1996. 480 p.
6. Grimm J. *Deutsche Rechtsalterthumer*. Gottingen, 1881. P. 622.
7. Хатунов С. Ю. Кримінальне право феодальної Англії. *Збірка наукових праць СевКавГТУ*. Серія «Гуманітарні науки» № 10. Ставрополь, 2003. 474 с.
8. Бернер А. Ф. Німецьке право : Підручник німецького кримінального права (Частина загальна) А.Ф. Бернера. З примітками, додатками і доповненнями з історії російського права і законодавству позитивному Н. Неклюдова. Том. I. По виданню 1867. §46. URL: http://www.allpravo.ru/library/doc_101_p0/instrum3264/print3340.html.
9. Иванишев Н. Д. Про платню за вбивство в стародавньому російському і інших слов'янських законодавствах порівняно з німецькою вірою. *Університетська друкарня*. Київ, 1840. С. 6–7.
10. 3 ранньої історії шведського народу і держави. Перші описи і закони. М., 1999. С. 121–123.
11. Російськомовний переклад джерела: Хрестоматія пам'ятників феодального держави і права країн Європи. М., 1961. 950 с.

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЗАСАДИ ОФОРМЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті наголошується на впливові зовнішніх компонентів законодавчої техніки кримінального закону на його зрозумілість. Визначено визначальні засади зовнішнього оформлення тексту кримінального закону, доведено, що дотримання вказаних принципів є запорукою його досконалості.

Ключові слова: законодавча техніка, кримінальний закон, засоби зовнішньої законодавчої техніки, мова кримінального закону, принципи зовнішньої законодавчої техніки.

The influence of external components of criminal law legislative technique and its clearness instrument are investigated in the article. The principles of external text presentation of criminal law are determined, it is proved that the abidance of mentioned principles is the guaranty of its thoroughness.

Key words: legislative technique, criminal law, means of external legislative technique, the language of criminal law, principles of external legislative technique.

В статье акцентируется внимание на влиянии внешних компонентов законодательной техники уголовного закона на его понятность. Очерчены определяющие основы внешнего оформления текста уголовного закона, доказано, что соблюдение указанных принципов является залогом его совершенства.

Ключевые слова: законодательная техника, уголовный закон, средства внешней законодательной техники, язык уголовного закона, принципы внешней законодательной техники.

Роль законодавчої техніки в праві є неоціненною, адже це той інструмент, завдяки якому відбувається своєрідний переклад соціальних потреб на мову права. Напевне, з формуванням зовнішньої форми права з'явилась необхідність у цьому напрямку наукового пошуку. На сьогодні проведення досліджень з питань законодавчої техніки, зокрема техніки кримінального закону, є особливо актуальним у зв'язку з прийняттям величезної кількості законів, які втім є не завжди довершеними з позицій дотримання принципів, правил, засобів, прийомів побудови законів, які

розроблені наукою. В кінцевому рахунку це призводить до численних змін і поправок до щойно прийнятих законів. Стосовно кримінального закону, недосконалість законодавчої техніки є особливо небезпечною, оскільки сформульовані положення закону можуть не відповідати справжньому змісту правової норми, закладеному законодавцем, або викликають подвійність інтерпретацій кримінально-правових норм, неправильну кваліфікацію, необґрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності або звільнення від неї, що є недопустимим, і порушує законні права та свободи людей.

Не можна сказати, що проблеми законодавчої техніки стоять осторонь наукового аналізу. Безпосередньо про специфіку законодавчої техніки кримінального закону, окремих компонентів юридичної техніки кримінального закону йдеться в монографічних працях таких вчених як: А. В. Іванчин, К. К. Панько, О. К. Романов, А. І. Ситникова, С. С. Тихонова та ін.

Дана публікація спрямована на визначення основних принципів зовнішнього оформлення кримінального закону як основу та передумову дотримання інших вимог, правил використання засобів зовнішньої юридичної техніки кримінального закону.

Щоб досягти максимальної відповідності результату інтерпретації суб'єктів змісту кримінально-правової норми, щоб норми бути зрозумілими усім, кому адресовані, законодавець насамперед повинен максимально правильно і точно оформити свою думку. Для цього в арсеналі законодавця існують розроблені наукою і практикою засоби законодавчої (юридичної, правотворчої) техніки кримінального закону.

Погоджуємося з А. В. Іванчиним, що усі компоненти законодавчої техніки кримінального законодавства можна поділити на зовнішню і внутрішню законодавчу техніку. Притому цілком виважений є його досить чіткий розподіл на первинні компоненти юридичної техніки кримінального закону: засоби, які є нематеріальними інструментами законодавця

(наприклад, юридичні конструкції); прийоми, які є дієвими способами побудови нормативних приписів, в тому числі за допомогою використання певного засобу юридичної техніки (наприклад, прийом використання приміток, дефініцій), і похідні компоненти юридичної техніки – правила, які регулюють застосування засобів і прийомів (наприклад, правила побудови дефініцій – у визначенні фіксувати суттєві, яке мають правове значення ознаки, уникати «порочного кола») [2, с. 43–44]. Вказуючи на великий масив цих первинних і похідних компонентів юридичної техніки кримінального закону, автор об'єднує їх у дещо крупніші одиниці – методики (наприклад, методики побудови диспозицій, санкцій), в яких використовуються відповідні засоби, прийоми, правила. Усі компоненти юридичної техніки кримінального закону законодавець використовує комплексно, вони становлять собою систему, а вже підсистемами є внутрішня і зовнішня законодавча техніка, про що зазначалося вище.

Звичайно, при оформленні кримінального закону законодавець використовує увесь арсенал засобів внутрішньої і зовнішньої законодавчої техніки.

Однак, саме компоненти зовнішньої законодавчої техніки є тим інструментом, що визначають його ефективність. Так, сама по собі дефініція, юридична конструкція тощо (як компоненти внутрішньої законодавчої техніки) є лише певними абстрактними моделями, які є своєрідним орієнтиром для наповнення їх змістом, а от конкретним інструментарієм, за допомогою якого втілюється цей зміст у форму, через яку зміст доводиться до суб'єкта, є компоненти зовнішньої законодавчої техніки, передусім мова. Усі інші компоненти законодавчої техніки неможливі без мовного оформлення. Мова – це та річ, яка безпосередньо чуттєво сприймається, яка є формою вираження мислення, тому ефективність кримінально-правової норми проявляється в якісному мовному оформленні кримінального закону.

Мова кримінального закону – першооснова законотворчості, яка може бути представлена цілісним організмом, від поєднання і взаємозв'язку частин

якого залежить здатність закону адекватно виражати думку законодавця, бути зрозумілим, а значить дієвим і ефективним.

Мову закону як одну із складових законодавчої техніки визнають усі теоретики. Проте зазвичай в контексті розгляду цього компонента в літературі не йдеться про поділ на засоби, прийоми, правила. Частіше в межах дослідження законодавчої техніки, вказуються загальні мовні вимоги до тексту нормативно-правового акта, розглядають особливості законодавчого стилю. Про загальні вимоги до мови закону, в тому числі й кримінального, йдеться мало не в усіх роботах, в яких безпосередньо чи опосередковано порушуються питання юридичної техніки. В науці кримінального права здебільшого вказують на такі загальні вимоги до тексту кримінального закону: повнота, простота, доступність, чіткість, точність, ясність, стислість. Однак, ці вимоги є певною мірою синонімічними, при їх розкритті використовуються назви інших вимог.

Зважаючи на досить плутаний підхід до загальних вимог до мови кримінального закону, слід визнати правильною позицію М. Б. Кострової, що оскільки вони поширюються на організацію тексту кримінального закону на усіх мовних рівнях [3, с. 39], їх слід визнати принципами (визначальними засадами) оформлення кримінального закону.

Визначення загальних принципів дозволить об'єднати вимоги, які є подібними при описі правил оформлення кримінального закону. Крім того, дотримання принципів на кожному етапі створення кримінально-правових норм, на кожному мовному рівні, дозволить йти в напрямку досконалості кримінального закону. Назвемо їх принципами зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, оскільки правила структурної організації кримінального закону, розміщення кримінально-правових норм, що є ще одним з двох компонентів зовнішньої законодавчої техніки (поряд з мовою), також спрямовані на точність, доступність, наочність правової форми, які впливають з принципів.

Отже, під принципами зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону слід розуміти основоположні засади, які визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення волі законодавця мовними засобами та структуризацією кримінального закону.

На наш погляд, доцільно виокремити наступні принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, дотримання яких визначає якість кримінального закону, і зрозумілість, як його якісну характеристику.

По-перше, *принцип адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі*. Адекватний означає цілком відповідний, тотожний. Принцип адекватності означає дотримання сукупності вимог, правил на усіх мовних рівнях, спрямованих на відповідність тексту статті кримінального закону думці законодавця. Даний принцип охоплює такі згадувані в науковій літературі вимоги як чіткість, точність, ясність. Відповідно до академічного словника української мови, чіткий – це точно переданий, цілком визначений, недвозначний, певний; точний – який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища; ясний – логічний, переконливий, чіткий. Крім того, на нашу думку, він охоплює і вимогу повноти вираження кримінально-правових норм, адже повнота передбачає відсутність недомовок, пробілів, тобто також спрямована на забезпечення адекватного вираження кримінального закону.

При оформленні закону вимоги чіткості викладення, термінологічної точності займають домінуючу позицію порівняно з мовною доступністю, стислістю, на цьому наголошували неодноразово на сторінках наукових публікацій [1, с. 11]. Тому можемо говорити про основоположний характер даного принципу.

Безперечно, адекватний виклад матеріалу передбачає дотримання правил не лише щодо вибору лексичних засобів, це і відповідна синтаксична організація, і дотримання правил пунктуації. Чіткість кримінального закону визначається тим, як ефективно діє норма, чи виникають помилки при застосуванні, чи допускає норма неоднозначне її тлумачення.

По-друге, *принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону* охоплює такі вимоги як лаконічність, стислість, компактність кримінально-правових норм. Даний принцип не повинен суперечити принципу адекватності вираження норм, адже якнайточніше відображення змісту іноді може порушувати принцип економного використання мовних конструкцій. Втім, це не повинно означати лексичну надмірність тексту, перенавантаження його зайвими зворотами тощо. Задля дотримання певного балансу принципів адекватності і економного використання мовних конструкцій кримінального закону законодавець володіє ще одним засобом зовнішньої законодавчої техніки, крім мовного оформлення – структуризація.

Стислість кримінально-правових норм тісно пов'язана зі зрозумілістю кримінального закону. Дотримання принципу економного використання мовних конструкцій кримінального закону впливає на його сприйняття суб'єктами, а сприйняття – перший крок до з'ясування змісту, а отже, його розуміння.

По-третє, *принцип доступності кримінально-правової норми*. Доступність є частиною законодавчої діяльності (передбачає опублікування норм для широкого загалу). Як принцип оформлення кримінально-правових норм доступність означає дещо інше: легкість сприймання матеріалу будь-яким адресатом, легкість з'ясування кримінально-правових норм. Принцип доступності охоплює такі вимоги, на які вказували криміналісти, як простота викладу кримінального закону, дохідливість.

Згадуючи даний принцип, деякі науковці нехтують ним, вважаючи мовну доступність надуманою, такою що не є важливою в сучасних реаліях. Так, О. І. Ситникова в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук стверджує: «Слід відмовитися від принципу спрощення нормативних текстів, за рахунок якого досягається горезвісна ясність і уявна доступність закону. Рішення проблеми ясності полягає ... в чіткому розумінні того, що правозастосовник і користувач закону в процесі реалізації

кримінально-правових приписів повинні взаємодіяти між собою. Взаємодія правозастосовника і користувача здатне усунути будь-які неясності, які виникають у користувача» [4, с. 26]. Погоджуємося з тим, що правозастосовник може і повинен взаємодіяти з користувачем, однак на думку О.І. Ситникової, користувач – це вже безпосередній учасник кримінально-правових відносин, однак мова йде про специфіку кримінального закону. Для кримінального закону, порівняно з іншими нормативно-правовими актами, принцип доступності форми є особливим з огляду на його завдання. У КК України більшість норм носять забороняючий характер, в яких визначається відповідальність за злочинну поведінку, вони адресовані особам, які попереджаються про кримінальну відповідальність у випадку їх порушення. Саме в цьому проявляється завдання запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Тому не лише доступність для сприйняття (опублікування) кримінально-правових норм усіма суб'єктами є важливим фактором для виконання завдань кримінального законодавства, але й доступність для з'ясування пересічними громадянами змісту норм, в чому проявляється ефективність кримінального закону щодо попередження злочинності.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. *По-перше*, компоненти законодавчої техніки кримінального закону є специфічними, усі вони можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні, саме останні (мова і структуризація кримінального закону) впливають на зрозумілість кримінального закону як його якісну властивість. *По-друге*, досконалість оформлення кримінального закону визначають принципи організації зовнішніх компонентів законодавчої техніки кримінального закону, під яким слід розуміти основоположні засади, які визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення волі законодавця мовними засобами та структуризацією кримінального закону, і до яких відносяться принципи: адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі; економного використання мовних конструкцій кримінального закону; доступності кримінально-правової норми. *По-третє*,

вказані принципи тісно між собою пов'язані, є першим кроком до удосконалення закону, саме їх сукупність впливає на зрозумілість кримінального закону як його якісну характеристику. Якщо норми, сформульовані адекватно, в точній відповідності волі законодавця, вони є стислими, доступними для сприйняття і розуміння більшістю людей, відповідно, кримінальний закон стає зрозумілим суб'єктам, на яких він поширюється, а отже, і ефективним засобом попередження злочинності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бражник С. Д., Касаткина Н. Н. Лингвистические (языковые) правила в законодательной технике. *Юридическая наука*. 2014. № 3. С. 10–12.
2. Иванчин А. В. Внутренняя и внешняя законодательная техника в структуре уголовного правотворчества: монография. Рязань : Издательство «Концепция», 2014. 184 с.
3. Кострова М. Особенности реализации языковых правил законодательной техники в уголовном законе. *Уголовное право*. 2002. № 2. С. 39–45.
4. Ситникова А. И. Законодательная текстология уголовного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Специальность 12.00.08 – Уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право. М., 2013. 47 с.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню поняття, структури та нормативних засад функцій кримінальної відповідальності, які уособлюють основні напрямки здійснення кримінально-правового впливу на осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, з метою досягнення певного позитивного результату. На підставі проведеного аналізу змісту каральної функції зроблено висновок щодо кола соціальних цінностей, які належать людині і гарантуються соціальною державою, вплив на які при застосуванні кримінальної відповідальності в цілому, та такої її форми як покарання зокрема, не допускається.

Ключові слова: *функції, структура функцій, кримінальна відповідальність, каральна функція, виправлення, превентивно-профілактична функція.*

The article is devoted to the study of the concept, structure and normative principles of the functions of criminal liability, which represent the main directions of the implementation of criminal law influence on persons who have committed a criminal offense, in order to achieve a certain positive result. On the basis of the analysis of the content of punitive function, there is a conclusion drawn regarding the range of social values that belong to a person and are guaranteed by a social state, the impact on which during the application of criminal liability in general, and such a form as punishment in particular, is not allowed.

Key words: *functions, structure of functions, punishment function, correction, preventive-prophylactic function.*

Статья посвящена исследованию понятия, структуры и нормативных основ функций уголовной ответственности, которые олицетворяют основные направления осуществления уголовно-правового воздействия на лиц, которые совершили уголовное правонарушение, с целью достижения определенного позитивного результата. На основании проведенного анализа содержания функции кары сделано вывод относительно круга ценностей, которые принадлежат человеку и гарантируются социальным государством, воздействие на которые при применении уголовной ответственности в целом, и такой ее формы как наказание в частности, не допускается.

Ключевые слова: *функции, структура функций, уголовная ответственность, функция кары, исправление, превентивно-профилактическая функция.*

Однією з нагальних проблем сучасного кримінального права слід визнати необхідність підвищення ефективності кримінально-правового впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. При цьому навіть поверховий аналіз судової практики переконує, що кримінальна відповідальність була і продовжує домінувати серед всіх заходів кримінально-правового впливу. Крім того, Кримінальний кодекс України редакції 2001 року (далі по тексту КК України), який виходячи з наданої оцінки його змісту, не випадково характеризується законодавцем як закон про кримінальну відповідальність. Вирішення проблеми забезпечення ефективності кримінальної відповідальності уявляється можливим виключно за умови збереження корисних традицій правового регулювання, що довели свою життєвість та доцільність застосування.

Слід зазначити, що в кримінально-правовій науці існує значна кількість досліджень, предметом яких виступає кримінальна відповідальність у різноманітних формах її прояву. Зокрема, мова може йти про наукові праці таких українських дослідників як Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, Л. С. Белогриць-Котляревський, В. І. Борисов, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, Н. А. Мирошниченко, А. А. Музика, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та багатьох інших. Однак, більшість з указаних та інших дослідників зосереджуються на аналізі або поняття кримінальної відповідальності, виводячи його із змістовних ознак цієї правової реальності, або окремих форм реалізації кримінальної відповідальності. Натомість, враховуючи надбання сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, яка обґрунтовує доцільність поширення категорії «функція» на різні об'єкти наукового інтересу, можна зробити висновок, що аналіз змісту того або іншого поняття стає більш системним, якщо здійснюється через дослідження функцій, притаманних об'єкту дослідження, оскільки функцію не можна

відмежувати від структури, в той час як функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із розумінням природи структури речей.

Аналіз функцій кримінальної відповідальності повинен базуватися на визначенні даного виду юридичної відповідальності, оскільки дослідження динамічних характеристик, якими виступають функції, не можна визнати системним без належного усвідомлення статичних характеристик, якими вважається, в першу чергу, дефініція кримінальної відповідальності.

При всьому різноманітті поглядів на розуміння кримінальної відповідальності, вважаємо, що найбільш перспективною з позиції розбудови соціальної держави в якій не тільки проголошується, але й гарантується домінування принципу верховенства права, є наступна дефініція. Кримінальна відповідальність – це система кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод [4, с. 17].

Натомість, під функціями кримінальної відповідальності слід розуміти основні напрямки правового впливу на суспільні відносини, що виникають у процесі вчинення кримінального правопорушення, що посягають на систему соціальних цінностей, з метою кари, виправлення, попередження та профілактики, створюючи тим самим особливий правовий режим протидії злочинним проявам, який характеризується збалансуванням публічних і приватних засад здійснення кримінально-правового впливу [5, с. 192].

Для визначення змістовних ознак функцій кримінальної відповідальності слід виходити з такого.

По-перше, функції повинні отримувати оцінку на підставі визнання культурологічного виміру кримінальної відповідальності, який забезпечує виділення основних властивостей даного виду юридичної відповідальності та спрямованості її застосування. Так, цілями функціонування кримінально-правових заходів, які об'єднанні категорією «кримінальна відповідальність»

[2, с. 54], справедливо визнається кара, виправлення, превенція і профілактика, кожна з яких представляє «ідеальний образ очікуваного результату у врегульованих суспільних відносинах» [7, с. 17]. При цьому предмет функціонування кримінальної відповідальності визначається вказівкою на суспільні відносини, які виникають у процесі вчинення кримінального правопорушення, що посягає на систему соціальних цінностей, розбудовану на підставі визнання незаперечності природних прав і свобод людини і громадянина та особливостей національної культури.

По-друге, враховуючи мінливий характер культурологічного виміру як вчиненого діяння, так і змісту застосовуваних кримінально-правових заходів, слід визнати, що характер діяльності в процесі здійснення функцій кримінальної відповідальності є похідним від сутності та призначення кримінально-правових заходів у різних історичних типах права, тобто функції даного виду відповідальності є історично і культурно обумовленими. Не тільки потреба в регулюючому впливові на суспільні відносини, але й самі форми та зміст впливу визначені специфікою суспільства, його цінностями, ідеальними, об'єктивними умовами [3, с. 33–71].

По-третє, функції кримінальної відповідальності є похідними від функцій права, репрезентуючи визначальні властивості останніх і одночасно інтерпретуючи функції права, надаючи їм придатність для забезпечення досягнення власних, внутрішньогалузевих цілей. Узагальнений характер функцій права забезпечує ситуацію, за якої одна функція права може формувати підвалини декількох функцій кримінальної відповідальності. Наприклад, каральна і превентивно-профілактична функції кримінальної відповідальності задаються охоронною функцією права, конкретизуючи останню з урахуванням ознак предмета, цілей і характеру кримінально-правового впливу.

По-четверте, функції кримінальної відповідальності, поєднуючись між собою, створюють певний правовий режим правового регулювання

суспільних відносин, які виникли в результаті вчинення кримінального правопорушення.

По-п'яте, функції кримінальної відповідальності не тільки повинні відповідати системі функцій більш високого порядку (функціям права), але й самі одночасно є шаблоном для низхідної системи функцій, притаманних окремим видам заходів кримінальної відповідальності – засудження, покарання, судимість.

По-шосте, структурний елемент кримінальної відповідальності – покарання – характеризується наявною власною системою заходів, що забезпечує багатовекторність функціонування системи кримінально-правових заходів окремого виду (особливий рівень функціонування). Таким чином, окремий кримінально-правовий захід здатен здійснювати декілька функцій, однак, тільки одна з них є репрезентативною для певного виду кримінально-правового заходу, оскільки саме для реалізації провідної функції відповідний захід набуває нормативного закріплення [1, с. 170–171].

Структура функцій кримінальної відповідальності включає в себе такі елементи. По-перше, суб'єктивний склад, який має розгалужений характер, що характеризується наявністю суб'єктів, які піддаються кримінально-правовому впливу в результаті застосування кримінальної відповідальності, а також утворюється участю публічних фізичних та юридичних осіб у процесі реалізації функцій та тих, що здійснюють нагляд та контроль за законністю застосування даного виду кримінально-правових заходів. По-друге, об'єкти кримінально-правового впливу, які знаходяться в логічній єдності з фактичними та формальними підставами для реалізації функцій кримінальної відповідальності, за тих умов, що вони утворюють причинно-наслідковий зв'язок лінійного типу такого змісту: об'єктом функцій кримінальної відповідальності є суспільні відносини, які виникають у момент вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом або в якості злочину або в якості кримінального проступку (формальна підстава). По-третє, способи та засоби впливу визначаються цілями, які поставлені перед заходами

кримінальної відповідальності, з урахуванням тих обмежень, які мають характер культурних та соціальних цінностей і передбачені діючим законодавством. Наприклад, у п.п. 3.8. і 3.9 Мінімальних стандартних правил Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним утриманням («Токійські правила») [6], визначають, що такі заходи виключають можливості залучення осіб, які відбувають покарання, до проведення медичних і психологічних експериментів або допущення невинновданого ризику заподіяння фізичної чи душевної травми.

Як уже зазначалось, сучасному українському кримінальному праву відомі наступні функції кримінальної відповідальності.

Функція кари. Вказана функція кримінальної відповідальності займає особливе і визначальне місце серед основних напрямків впливу на суспільні відносини у зв'язку з вчиненням особою кримінального правопорушення.

У науці кримінального права залишається дискусійним питання визначення властивостей функції кари в процесі застосування покарання та інших форм реалізації кримінальної відповідальності. Так, ціла група науковців, вказують на *примус* як визначальну ознаку покарання і, відповідно, властивість кари. Інший підхід до визначення змісту кари пов'язується з пропозицією вийти за межі кримінально-правових установлень і звернутися до інших галузей права, наприклад, кримінального процесуального, або взагалі до неюридичної сфери людського буття, або синтезувати їх. Так, наприклад, науковці, які виступають апологетами даного підходу, зазначають, що засудження (осуд) особи, яка вчинила правопорушення, є морально-політичним аспектом юридичної відповідальності, який проявляються у різних формах, зокрема, стражданні особи. Вказаний підхід суперечить гуманістичним спрямуванням розвитку сучасного кримінального права з урахуванням наступного. Те, що реалізація функцій кримінальної відповідальності супроводжується фізичними (обмеження свободи, трудових та інших прав) і моральними (сприйняття інформації про осуд власної поведінки у зв'язку із вчиненням злочину)

стражданнями, є безспірним фактом, але страждання не можуть розглядатися як самоціль функціонування, тому що за останніх умов кримінально-правові заходи набудуть виключно репресивного характеру.

У сучасних умовах таким, що відповідає загальним засадам розвитку кримінального права, слід визнати підхід до визначення змісту кари, на підставі якого каральна функція полягає в позбавленні особи можливості користуватися певними благами. У цілому позитивний характер зазначеного підходу вимагає певного уточнення з урахуванням наступного.

Що стосується самого поняття «благо». У тлумачних словниках «благо» розглядається здебільшого з двох позицій: або як мета і ціль устремлінь у процесі існування людини, або як засіб задоволення потреб, те, що приносить благополуччя, благоденствіє, що стало підставою для формування філософського осмислення блага як певної аксіологічної категорії, яка визначає історично похідний, підтверджений життєвим досвідом факт задоволення одвічних потреб, очікувань і бажань людей за умови поєднання їх устремлінь і зусиль. Окрему групу благ утворюють соціальні блага, які представляють цінність для людського суспільства в процесі його розвитку. В межах соціальних благ особливу групу утворюють юридичні блага, які закріплені в праві і виступають цінністю права.

Уявляється, що серед всієї сукупності юридичних благ виділяються такі, на які не може поширюватися функція кари.

Життя людини не може бути тим юридичним благом, яке в процесі застосування кримінально-правових заходів піддається частковому обмеженню або повному позбавленню. У зв'язку з цим слід повністю підтримати домінуючу в науці кримінального права та поширену на законодавство точку зору, відповідно до якої не допускається застосування до визнаної винною у вчиненні злочину особи заходів, орієнтованих на позбавлення життя або на обмеження її життєвого часу. Таким чином, відмова на законодавчому рівні у застосуванні такого виду покарання як

смертна кара повністю відповідає змісту сучасного розуміння функції кари, що здійснюється в процесі притягнення до кримінальної відповідальності.

Функція кари не може бути поширена на обмеження або позбавлення права на здорове буття людини. На підставі комплексного визначення поняття «здоров'я людини», яке охоплює медичну, соціальну і юридичну складову, можна зробити висновок, що під здоров'ям конкретної особи слід розуміти відсутність у неї хворобливого стану, який викликаний наявністю симптомів хвороби або наявними фізичними недоліками, який є основним критерієм народного (національного) і державного благополуччя, що характеризується комплексом соціально-економічних і природних факторів, таких як праця, побут, психоемоційні умови діяльності особи, та який гарантується й охороняється державою із застосуванням цілої низки юридичних засобів, у тому числі й кримінально-правового характеру.

Людська гідність, як особливий вид юридичного блага, повинна залишатися за межами карального впливу в процесі застосування кримінальної відповідальності. У контексті дослідження цілей застосування окремих видів покарань традиційно вказують на два види гідності, які тісно пов'язані між собою, але є такими, що характеризують різні властивості, притаманні людині, – людська гідність та особиста гідність. Людська гідність характеризує людину з її вітальної (фізичної) сторони, а тому набувається людиною з моментом її народження (расова і національна належності, статеві та інші фізичні особливості) або в процесі життя (стан здоров'я, інвалідність). Особиста гідність належить людині як особистості, характеризує її з соціальної точки зору і наповнюється різноманітним соціальним змістом (реалізація права на працю, на академічну свободу та інші). Людська гідність має бути виключеною з кола юридичних благ, на які може бути поширена функція кари у зв'язку із застосуванням кримінальної відповідальності, а особиста гідність може і повинна піддаватися впливові кримінально-правових заходів, оскільки в процесі застосування таких заходів особа переживає певні позбавлення у зв'язку з осудом самої особи, і діяння,

яке вона вчинила. Результатом такого осуду є не тільки визнання особи злочинцем, але й можливість розповсюдження такої інформації на законних підставах, що супроводжується моральними переживаннями винної особи. Таким чином, в процесі здійснення функції кари обмеження або позбавлення мають поширюватися виключно на особисту гідність.

Функція кари не може поширюватися на окремі види правових статусів, як особливий вид юридичного блага, зокрема, на громадянство [5, с. 196].

З урахуванням визначених ознак можна зробити висновок, що функція кари кримінальної відповідальності є певним напрямком правового впливу, який супроводжується позбавленням або обмеженням юридичних благ винної особи, за виключенням її життя та здоров'я, людської гідності, громадянства, здійснюваного в умовах примусового, публічно-правового регулювання.

Функція виправлення. Досліджувана функція набула самостійного характеру після нормативного закріплення відповідної мети покарання в українському кримінальному законі редакції 2001 року, хоча дискусії, які присвячені цій проблемі точилися з початку ХХ сторіччя. Результатом довготривалих дискусій став висновок, відповідно до якого функція кримінальної відповідальності, орієнтована на виправлення особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є особливою формою реалізації регулятивної функції права. Відповідно, кримінально-правові заходи у процесі свого функціонального впливу на свідомість особи, до якої такі заходи застосовуються, забезпечують формування інтелектуальних засад підкорення особою власної поведінки у відповідності до нормативних заборон або дозволів, що й забезпечує приведення виникаючих суспільних відносин у відповідність до правових установлень.

Етимологічне дослідження терміна «виправлення» дає підстави зробити висновок, що під ним розуміють усування хиби, вади, робити правильним, таким, що відповідає певним вимогам. Однак, у контексті функціонування такої правової реалії, як кримінальна відповідальність, мова повинна йти

виключно про юридичне виправлення, оскільки саме останнє відповідає такій поведінці особи, яка зазнала впливу в процесі застосування кримінальної відповідальності, яка не суперечить вимогам кримінально-правових приписів. При аналізі цілей виправної функції слід враховувати, що особа повинна узгоджувати свою поведінку не тільки з кримінально-правовими заборонами щодо вчинення злочинів. Про досягнення мети виправлення може йти мова і при узгодженості поведінки суб'єкта відповідальності і з нормами заохочувального характеру. Однак, слід підкреслити, що і в першому, і в другому випадку йдеться про юридичне виправлення – тобто особа виправляється тоді, коли узгоджує власну поведінку з нормативними приписами. Саме тому таке виправлення слід вважати юридичним, тобто таким що залишається байдужим до виправлення у побутовому, загальнолюдському, соціально узгодженому сенсі.

На підставі зазначеного і враховуючи те, що функція юридичного виправлення забезпечує коригування поведінки особи, а перевиховання впливає на емоційно-вольові засади такої поведінки, будучи одночасно двома сторонами одного явища – виправно-виховного впливу на поведінку особи, доцільно повернути в кримінальний закон вказівку на таку мету застосування кримінальної відповідальності як перевиховання, оскільки досягнення інших цілей, у тому числі й виправлення, без виховного впливу буде позбавлене стабілізуючого фактора.

Таким чином, під функцією виправлення розуміють основний напрямок правового впливу кримінальної відповідальності, який полягає в юридичному виправленні особи шляхом впливу на свідомість такої особи з метою формування позитивного ставлення до загальносоціальних і культурних цінностей, які отримали закріплення в кримінальному законі.

Превентивно-профілактична функція. Зазначена функція веде своє походження від свого призначення – превенції, що в перекладі з латинської означає «попередження». На нормативному та доктринальному рівні йдеться

про два види превентивно-профілактичної функції: загальнопревентивну та спеціально превентивну.

Загальна превенція визначається здійсненням попереджувального впливу на поведінку осіб, які злочин не вчиняли, однак є деліктоздатними особами і потенційно можуть бути суб'єктами застосування кримінально-правових заходів. Особливо слід підкреслити, що коло осіб, на які поширюється вплив загальної превенції, обмежується колом тільки деліктоздатних осіб у силу того, що, по-перше, під превенцією розуміється виключно правовий вплив, навіть за умови виділення його ціннісно-орієнтаційної площини, по-друге, слід враховувати зміст такого впливу. Зокрема, більшість науковців зазначають, що основним проявом загальної превенції слід вважати загрозу застосування кримінально-правової санкції, тобто у спрощеному вигляді – можливості призначення покарання. Однак, подібна загроза може стосуватися виключно осіб, які характеризуються ознаками суб'єкта злочину, тобто досягли певного віку, є фізичними й осудними особами, інакше загроза позбавляється правового характеру, набуває виключно зовнішніх форм функціонування права, а тому не може бути віднесеною до превентивної функції покарання.

Спеціальна превенція кримінальної відповідальності полягає у попередженні вчинення нового кримінального правопорушення особою, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Таким чином, правовий зміст превентивно-профілактичної функції кримінальної відповідальності виражається у здійсненні такого основного напрямку впливу, який характеризується досягненням мети щодо попередження вчинення деліктоздатною особою, та іншими особами, які злочин (кримінальний проступок) не вчиняли, нових кримінальних правопорушень шляхом застосування примусового і заохочувального впливу.

На підставі проведеного дослідження можна зробити загальний висновок, відповідно до якого зміст нормативно визначених функцій кримінальної відповідальності – кара, виправлення, превентивно-

профілактична, що орієнтовані на отримання соціально корисного результату в процесі реалізації самої кримінальної відповідальності, підлягає певному корегуванню з урахуванням домінування принципу верховенства права та використання таких методів наукового дослідження, які орієнтують на врахування здобутків розвитку культури та визнання людини в якості доцентрової сили функціонування кримінального права та його окремих інститутів, серед яких особливе місце займає інститут кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козаченко О. В. Функціональні характеристики системи кримінально-правових заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 170–175.
2. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2(9). С. 42–62.
3. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
4. Кримінальна відповідальність та форма її реалізації : підручник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко, О. М. Сидоренко та інші ; за ред. професора Козаченка О. В. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.
5. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
6. Мінімальні стандартні правила Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним утриманням («Токійські правила») від 14.12.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
7. Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве. Казань: Изд-во Казанского университета, 1984. 264 с.

ІСТОТНІСТЬ ЯК ОЦІННА ОЗНАКА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СТАТТІ 69 КК УКРАЇНИ

В даній роботі визначаються проблемні питання застосування статті 69 Кримінального кодексу України, пов'язані з використанням в тексті даної статті такого оціночного поняття як «істотність». Пропонується конкретизувати норми кримінального закону щодо можливості тих або інших обставин істотно впливати на ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та виступати в ролі пом'якшуючих обставин.

Ключові слова: *призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, істотність.*

In this paper, the problematic issues of the application of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine, related to the use in the text of this article of such an appraisal concept as "substantive" are identified. It is proposed to specify the norms of the criminal law regarding the possibility of certain circumstances significantly affect the degree of social danger of the offense and act as mitigating circumstances.

Keywords: *appointment of punishment, special principles of punishment, more lenient punishment, than prescribed by law, substantive.*

В данной работе определяются проблемные вопросы применения статьи 69 Уголовного кодекса Украины, связанные с использованием в тексте данной статьи такого оценочного понятия как «существенность». Предлагается конкретизировать нормы уголовного закона о возможности тех или иных обстоятельств существенно влиять на степень общественной опасности совершенного деяния и выступать в роли смягчающих обстоятельств.

Ключевые слова: *назначение наказания, специальные правила назначения наказания, назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено законом, существенность.*

У ч. 1 ст. 69 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачається, що «за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційний злочин, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини

статті) Особливої частини Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кодексу за цей злочин». Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, за своєю сутністю вказує на необхідність застосування покарання, але менш суворого, ніж встановлено законом в санкції статті. Це пов'язано з наявністю обставин, що істотно знижують ступінь суспільної небезпеки відповідного злочину та особи, що його вчинила. Проте, як бачимо, дана норма містить ознаку, що за своєю сутністю є оціночною і не може бути однозначно інтерпретована. Мова йде про «істотність» у контексті можливості впливу на тяжкість вчиненого діяння. Саме на розкриття цієї ознаки направлена дана робота.

Дослідженням особливостей застосування більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, займалися такі вітчизняні вчені, як: О. В. Євдокімова, Л. Л. Кругликов, Л. К. Маньковський, О. М. Омельчук, О. В. Татарінова та інші.

У КК України немає чіткого визначення поняття обставин, що пом'якшують покарання. Наука кримінального права визначає, що обставини, які пом'якшують покарання – це фактори об'єктивного й суб'єктивного характеру, встановлені в законі (статті 66 КК України) або визнані такими судом, що не є ознаками складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, але обумовлюють зниження суспільної небезпеки діяння й (або) особи винного, у зв'язку з чим, впливають на ступінь суворості призначуваного покарання [1, с. 111].

У ч. 1 ст. 69 КК України закріплено, що призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом можливо «за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного». Таким чином, обставини, що характеризують сам злочин мають пом'якшувати покарання і істотно знижувати ступінь тяжкості вчиненого. Окрім того, таких факторів має бути

не менш двох. Тільки за наявності таких умов суд має право ставити питання про призначення більш м'якого покарання і застосування ст. 69 КК України.

Якщо говорити про ознаки, що безпосередньо пом'якшують покарання, то особливу увагу слід звернути на їх невичерпний перелік. Ними виступають як ті положення, що передбачені в кримінальному законі (а саме в ч. 1 ст. 66 КК України), так і ті, що в ньому не перераховані. Даний погляд на зміст підстав призначення більш м'якого покарання на сьогоднішній день є домінуючим не тільки в теорії кримінального права, а й у законодавчій і судовій практиці. Так, КК України 2001 року відмовився від ознаки «винятковості» обставин, передбаченої у минулих редакціях кримінального закону, а в ч. 1 ст. 69 КК вказано, що підставами призначення менш суворого покарання визнаються обставини, що пом'якшують покарання, та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого. Тим самим наголошується, що підставами пом'якшення покарання можуть виступати будь-які фактичні обставини провадження, якщо вони істотно зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину.

Дану ситуацію в своїй Постанові коментував Верховний Суд. У п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 зазначено, що суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку вказувати, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину й впливають на пом'якшення покарання [3]. Тим самим Верховний Суд не пов'язує можливість призначення більш м'якого покарання винятково з тими обставинами, що пом'якшують покарання, які передбачені в КК України і покладає на суд обов'язок мотивувати своє рішення по віднесенню тих або інших обставин до кола пом'якшуючих.

Вивчення нами матеріалів судових рішень виявило деяку невідповідність між приписами ст. 69 КК України і практикою їх застосування. У ч. 1 ст. 69 КК України міститься норма, що суд може призначити більш м'яке покарання лише за наявності декількох обставин, що

пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого. Проте на практиці нерідко застосування більш м'якого покарання базувалося на обставинах, що характеризують винятково постзлочинну поведінку винного, що, на наш погляд, не відображає істотного зниження рівня суспільної небезпеки самого злочину. Так, за рішенням Баштанського районного суду Миколаївської області було застосовано положення статті 69 КК України з таким обґрунтуванням: судом встановлено, що умови даної угоди відповідають вимогам Кримінального процесуального кодексу України та КК України, оскільки в угоді про визнання винуватості та обвинувальному акті дійсно вказані кілька обставин, які пом'якшують покарання особи (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину), що вказує на можливість в даному конкретному випадку при призначенні обвинуваченому покарання застосувати ст. 69 КК України, перейшовши до іншого, більш м'якого виду покарання [4]. В даному випадку слід говорити про роль суддівської дискреції у визнанні «істотності» зниження тяжкості злочину.

Судовий розсуд є одним із найважливіших питань у розрізі призначення покарання, адже тільки суд на підставі закону вирішує, чи є особа винною у вчиненні злочину та яке покарання буде призначено в разі доведення її винуватості. Застосування ст. 69 КК України значною мірою залежить від розсуду судді. Зокрема, це зумовлено невизначеністю у законі України про кримінальну відповідальність таких ознак, як істотність впливу обставин, що пом'якшують покарання на ступінь тяжкості вчиненого злочину. Таким чином, роль суду в процесі вирішення питання про застосування покарання більш м'якого, ніж передбачено законом є вирішальною. Але, як стверджує Л. К. Маньковський, повністю покладатися на судовий розсуд при призначенні покарання не можна, адже правосвідомість судді може бути гарантом призначення справедливого покарання лише в поєднанні з висококваліфікованим умінням судді застосувати закон, призначити покарання. Утім, передбачити наявність такого уміння у кожного судді вважається неможливим [2]. З огляду на вищезазначене, вважаємо

необхідним конкретизувати норми кримінального закону щодо можливості тих або інших обставин істотно впливати на ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та виступати в ролі пом'якшуючих обставин. Для цього необхідно дати чітке визначення поняття «істотність» щодо впливу на тяжкість злочину та вказати мінімальну межу даної категорії.

Це може бути здійснено шляхом винесення інтерпретаційного рішення Верховним Судом, в якому дане питання буде детально розглянуте та визначені практичні засоби, якими суддя керуватиметься при аналізі матеріалів провадження та винесенні рішення. Такі кроки повністю відповідатимуть правовій тенденції до обмеження суддівського розсуду у кримінальному провадженні та формалізації діяльності суду з метою недопущення різного трактування положень норми ст. 69 КК України та винесення різних рішень у ідентичних провадженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 211 с.
2. Маньковський Л. К. Вплив обставин, що пом'якшують покарання, на призначення покарання, необхідного й достатнього для виправлення неповнолітнього та попередження нових злочинів. *Право і суспільство*. – 2013. – № 3. – С. 103–110.
3. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 11–12.
4. Рішення Баштанського районного суду Миколаївської області від 12.07.2017 р. по справі № 468/852/17-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67673075>.

МНОЖИННІСТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: ДЕФІНІЦІЯ ТА ОЗНАКИ

В даній роботі досліджено значення як інституту множинності злочинів, так і зміст цієї кримінально-правової категорії. Проаналізовано ознаки множинності злочинів та запропонована дефініція множинності з врахуванням змістовних ознак та властивостей, які їй притаманні.

Ключові слова: *множинність злочинів, ознаки множинності злочинів, категорія множинності злочинів.*

In this project we studied the meaning of multiply crimes as a criminal-law category. The multiple crime evidences are analyzed and the meaning of multiple crimes stated as a criminal-law category.

Key words: *multiplicity crimes, feature of multiplicity of crimes, category of multiplicity of crimes.*

В работе исследовано значение как института множественности преступлений, так и содержание этой уголовно-правовой категории. Проанализированы признаки множественности преступлений и предложена дефиниция множественности с учетом содержательных признаков и свойств, которые ей присущи.

Ключевые слова: *множественность преступлений, признаки множественности, категория множественности преступлений.*

Чинний Кримінальний кодекс України (далі по тексту – КК України) у Розділі VII Загальної частини містить положення, якими регламентує випадки правової оцінки ситуацій, за яких особа вчиняє декілька злочинів, – так звану множинність злочинів, при цьому сам термін «множинність злочинів» в кримінальному законі не використовується та не містить свого легального визначення. Тому, тлумачення змісту та розуміння терміна множинності злочинів віднесено наразі до кримінально-правової доктрини, і потребує свого подальшого дослідження.

У кримінально-правовій науці значний внесок у дослідження множинності злочинів зробили наступні представники української

кримінально-правової доктрини: В. І. Борисов, О. І. Кириленко, О. В. Козаченко, М. Й. Коржанський, В. В. Кузнецов, В. П. Малков, Д. Г. Михайленко, Т. І. Созанський, Є. Л. Стрельцов, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс та інші. Однак, питання визначеності множинності злочинів, попри увагу з боку наукової спільноти, залишається проблемним особливо в контексті визнання верховенства права в якості визначальної засади розбудови кримінального права в соціальній державі.

Досліджуючи поняття множинності злочинів, варто наголосити, що «множинність злочинів» являє собою категорію, зміст якої розкривається через такі елементи як: поняття, правовий інститут кримінального права, соціально-правове явище та поведінку особи. Як правовий інститут множинність злочинів являє собою сукупність кримінально-правових норм, що знайшли зовнішнє вираження в статтях 32–35 КК України, але слід зазначити, що його зміст не обмежується нормами Розділу VII Загальної частини КК України. До інституту множинності злочинів належать, зокрема, і статті 70–72 КК України, які встановлюють особливості призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків, а також положення Особливої частини КК України, де у якості кваліфікуючих ознак конкретних злочинів передбачається повторність та рецидив злочинів. Відповідно множинність, як поведінка особи, передбачає ситуації, випадки, які характеризуються вчиненням особою кількох самостійних злочинів, що тягнуть відповідні кримінально-правові наслідки. Та як соціально-правове явище множинність визначається як негативне соціальне явище, яке характеризується наявністю в діях особи ознак вчинених нею двох або більшої кількості кримінальних правопорушень, передбачених діючим кримінальним законом.

У законі про кримінальну відповідальність відсутнє нормативне закріплення поняття множинності злочинів, а тому видається можливим зазначити, що на нинішньому етапі функціонування кримінального права в Україні множинність злочинів виступає виключно як доктринальна категорія.

Проте, сутність зазначеного кримінально-правового інституту опосередковано відображається у нормах права через свої конкретні форми прояву: повторність, сукупність та рецидив злочинів, які мають своє власне законодавче визначення, на відміну від поняття множинності. Множинність злочинів, як кримінально-правове поняття вперше почало використовуватись у вітчизняній правничій доктрині в кінці 60-х років XX століття, та охоплювало випадки наявності кількох правопорушень, передбачених кримінальним законом, в поведінці однієї особи [1, с. 137].

Варто зазначити, що термін множинність походить з латинської мови від слова «*pluralis*», що в перекладі означає множинність, множинний, різноманітний та множинне число.

Розглядаючи множинність злочинів, доречним буде звернутись до тлумачних словників задля з'ясування значення терміна множинність. Як вже зазначалось, множинність має іноземне походження від слова «*pluralis*», та яке має вітчизняний аналог – плюралізм, та водночас слугує синонімом до слова множинність. У свою чергу Словник української мови тлумачить термін плюралізм, як ідеалістичне філософське вчення, світогляд, за яким в основі світу і його явищ лежать численні, самотійні, незалежні духовні сутності [2, с. 599]. Подібне визначення надає Великий тлумачний словник сучасної української мови, а саме: плюралізм – це множина рівноправно конкуруючих течій, сил у політиці, ідеології, релігії і т. д. [3].

Тож, аналізуючи наведені тлумачення словників, можемо зазначити, що характерною ознакою множинності, як такої загалом, є наявність декількох рівнозначних, подібних складових елементів.

Проаналізувавши термін «множинність» у загальному розумінні, стає очевидним, що він передбачає наявність декількох елементів, кількох зіставних елементів. У кримінально-правовій науці таку доктринальну категорію як «множинність злочинів» вперше було використано О. М. Яковлєвим [4, с. 52].

Серед науковців існує багато думок стосовно того, що слід розуміти під поняттям множинності злочинів. Зокрема, під множинністю злочинів розуміють вчинення суб'єктом злочину самотійно чи у співучасті двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких передбачене в Особливій частині КК України, в якості самотійного складу злочину [5, с. 111]. Окрім наведеного визначення досліджуваного поняття, множинність визначають як один із видів суспільно небезпечної поведінки однієї особи, що у контексті з іншими фактичними обставинами утворює два або більше окремих склади злочинів, кожний із яких, відіграючи роль самотійної фактичної підстави кримінальної відповідальності, тією чи іншою мірою впливає на її обсяг чи зміст [6, с. 2]. Подібне наведеному за своїм змістом визначення множинності пропонує Бажанов М. І., який під останньою розуміє випадки, у яких однією особою або ж співучасниками вчиняється два або більше злочинних діяння, кожне з яких містить ознаки самотійного складу злочину [7, с. 5]. Досить цікавий підхід для визначення множинності злочинів пропонує Магамедов А. А., який робить головний акцент не на юридичній природі даного кримінально-правового інституту, а на його соціальному аспекті, та зазначає, що множинність злочинів – насамперед соціально-правове поняття, головне значення якого полягає у відображенні випадків вчинення однією особою кількох кримінальних правопорушень, незалежно від того притягалась така особа до кримінальної відповідальності одночасно за всі вчиненні суспільно небезпечні діяння, та чи була вона раніше засуджена за деякі з них [8, с. 74]. Зазначений підхід у загальних рисах є прийнятним, але водночас він має суттєвий недолік, який полягає в підміні юридичних ознак інституту множинності соціально-правовими властивостями досліджуваного кримінально-правового інституту, як соціального явища.

Аналізуючи наведені вище визначення поняття множинності злочинів можемо з впевненістю зазначити, що в цілому наведені визначення доволі змістовно розкривають розуміння інституту множинності. Проте, у них відсутня суттєва та змістова ознака досліджуваного кримінально-правового

явища, тобто, те, що всі злочини, які її утворюють, мають бути юридично значущими та зберігати як на момент досудового розслідування, так і судового розгляду свої юридичні властивості.

Кримінально-правовою доктриною прийнято виділяти наступні ознаки, які характеризують множинність злочинів:

- кримінально-правова ситуація, яка передбачена у відповідних положеннях КК України;

- особою вчиняється два або більше злочини, кожен з яких окремо являє самостійний склад злочину (можуть бути як різнорідні, однорідні так і тотожні злочини, але саме злочини, а не будь-які інші протиправні діяння, наприклад, адміністративні правопорушення);

- структурними елементами множинності виступають два або більше одиничних злочини (множинність злочинів буде відсутньою у випадку вчинення кількох особами одного одиничного злочину);

- множинність має місце незалежно від того чи були злочини, які її утворюють, закінченими чи незакінченими (ст. 13 КК України), а також незалежно від виконуваних ролей у вчиненні злочинів, які передбачені ст. 27 КК України;

- злочини, що структурно утворюють множинність, охоплюються злочинною поведінкою однієї особи (може бути як один акт протиправної поведінки, так і певна послідовність діянь, що відокремлені між собою часовими проміжками) [9, с. 100];

- стосовно окремо вчиненого злочину, що входить до множинності, слід зазначити, що зберігається та юридична значущість, яка впливатиме на зміст та обсяг загальної кримінальної відповідальності, що проявляється як під час кваліфікації злочинів, так і під час призначення покарання за їх вчинення;

- злочин, який утворює множинність, повинен відповідати низці вимог, а саме, не повинні закінчитись строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України), не повинні закінчитись строки давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України) або не повинно бути

знято чи не погашено судимість, а також особу не звільнено від кримінальної відповідальності за актом амністії або помилування(ст. ст. 86, 87 КК України);

- множинність злочинів встановлюється не стосовно самих суспільно небезпечних діянь, а стосовно конкретної особи.

Тож, підсумовуючи вищенаведене, стає очевидним, що множинність має місце у разі, якщо судом встановлено в діяннях конкретної особи ознак кількох складів злочинів і лише через це її може бути визнано винною у вчиненні кількох злочинів. Водночас, коли в силу амністії, помилування особи або впливу встановлених законом строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за один або кілька раніше вчинених кримінальних правопорушень така можливість відсутня, то відповідно виключається й сама множинність у діях певної особи, як кримінально-правове явище.

Отже, з впевненістю можемо зазначити, що саме поняття множинності злочинів має виключно доктринальне походження, оскільки вітчизняний законодавець в положеннях діючого КК України закріпив множинність злочинів опосередковано через її види (повторність, сукупність та рецидив злочинів).

Тому, синтезуючи проаналізовані існуючі доктринальні підходи до розуміння поняття множинності злочинів, та враховуючи пануючі розуміння множинності злочинів як певної категорії, а також виокремлені нами характерні ознаки та кримінально-правове значення досліджуваного інституту, пропонуємо під множинністю злочинів розуміти кримінально-правову ситуацію, яка представляє собою суспільно небезпечну поведінку особи, якою вчиняється два або більше одиничних злочини, передбачених відповідними нормами кримінального закону, кожний з яких містить всі ознаки самостійного складу злочину, що зберегли свої юридичні властивості та щодо кожного з них не закінчились строки давності притягнення до

кримінальної відповідальності або строки давності виконання обвинувального вироку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кривошеин П. К. Повторность в советском уголовном праве: теоретические и практические проблемы. К. : Вища школа, 1990. 159 с.
2. Словник української мови : в 11 томах. Том 6. 1975. 832 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – «Перун». – 2005. URL: https://ukrainian_explanatory.academic.ru.
4. Яковлев А. М. Совокупность преступлений, повторность и рецидив преступлений по советскому уголовному праву. *Сов. государство и право*. 1956. – № 10. – С. 48–55.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] 2013. 376 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. К.: Форум, 2001. 388 с.
7. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Х.: Право, 2000. 128 с.
8. Магомедов А. А. Уголовное право России. Общая часть. М., 1997. 209 с.
9. Кримінальне право України : Загальна частина : конспект лекцій – довідник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Іліон, 2017. 298 с.

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОЗНАВЦІВ

УДК 343.91

Белоножко Анастасія

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано торгівлю людьми як сучасний прояв рабства, досліджено засоби правової протидії в рамках національного законодавства. Здійснено аналіз положень кримінального права деяких європейських держав, серед яких: Італія, Франція, Німеччина. Визначено основні причини торгівлі людьми у сучасному світі.

***Ключові слова:** торгівля людьми, протидія торгівлі людьми, біле рабство, контрабанда людьми.*

The article analyzes human trafficking as a modern manifestation of slavery, its legal regulation in the framework of national legislation. The analysis of the provisions of the criminal law of some European countries, including Italy, France, Germany. The main causes of human trafficking in the modern world are identified.

***Key words:** human trafficking, anti-human trafficking, white slavery, human smuggling.*

В статті проаналізована торгівля людьми як сучасне проявлення рабства, досліджено засоби правового протидії в рамках національного законодавства. Здійснено аналіз положень кримінального права деяких європейських держав, серед яких: Італія, Франція, Німеччина. Визначено основні причини торгівлі людьми у сучасному світі.

***Ключевые слова:** торговля людьми, противодействие торговле людьми, белое рабство, контрабанда людьми.*

Основний закон держави регламентує визначальні положення будь-якої реально соціальної держави, визнаючи людину, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку найвищими соціальними цінностями, та передбачаючи визначальними для змісту та спрямованості діяльності

держави права і свободи людини та їх гарантії. Проте, серед найголовніших порушень прав людини у світовому просторі є злочин, який нерідко іменують як «біле рабство», «торгівля людьми», «контрабанда людьми». Так, в останні роки, у часи зростання обсягів нелегальної міграції, дедалі частіше постає питання торгівлі людьми, а зростання масштабів даного явища є однією з найнебезпечніших тенденцій сьогодення.

За даними, що містяться на офіційному веб-сайті посольства США в Україні, (що представлені у вигляді витягів з доповіді Державного департаменту США про торгівлю людьми), протягом останніх п'яти років Україна є джерелом, транзитером та країною призначення для чоловіків, жінок та дітей, які, переважно, піддаються примусовій праці та, меншою мірою, торгівлі з метою сексуальної експлуатації. У доповіді за 2018 рік наголошується, що українські громадяни стають жертвами сексуальної експлуатації та примусової праці як в Україні, так і в Росії, Польщі, Молдові та інших частинах Європи, Казахстану та Близького Сходу. Деяких українських дітей та повнолітніх незахищених верств населення примушують до жебрацтва. Експерти повідомляють, що кількість жертв іноземців в Україні різко скоротилася з початку бойових дій на сході України. Мігранти, які прямують через Україну у незаконний спосіб, є незахищеними перед злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми [1].

Таким чином, вбачаємо дослідження торгівлі людьми як сучасного прояву рабства доволі актуальним на сьогодні, та вважаємо за необхідне проаналізувати правове регулювання протидії торгівлі у національному законодавстві та у нормативно-правових актах деяких європейських країн задля формування пропозицій відносно зменшення негативних проявів загальносвітової проблеми – торгівлі людьми.

Нагально питання торгівлі людьми постало для українського суспільства після розпаду СРСР, адже сукупність соціально-економічних умов, особливості географічного положення та «хаос» на українських кордонах призвели до того, що Україна перетворилася в країну-транзитер «живого

товару». За даними дослідження, проведеного на замовлення Міжнародної організації з міграції, понад 230 000 українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року, що робить Україну однією з основних країн походження постраждалих від сучасного рабства в Європі [2].

Вперше на законодавчому рівні кримінально-правову норму, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми було введено у березні 1998 року. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України», у зв'язку з яким, Кримінальний кодекс України було доповнено статтею, яка передбачала покарання за торгівлю людьми (стаття 124-1 Кримінальний кодекс України 1960 року) [3]. У квітні 2001 року Верховна Рада України приймає новий Кримінальний кодекс України, який набув чинності 1 вересня 2001 року, що містить статтю 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини». Переживши низку змін, вказана норма у поточній редакції представлена під назвою «Торгівля людьми» [4].

Прийнятий Верховною Радою 20 вересня 2011 року Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (далі – базовий Закон) з моменту набуття ним чинності запровадив в Україні статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та досі є головним нормативно-правовим актом у сфері правового регулювання протидії торгівлі людьми і захисту прав постраждалих осіб від цієї діяльності в Україні.

На теоретичному рівні за своєю суттю торгівля людьми полягає у здійсненні щодо потерпілого угоди купівлі-продажу, в якій потерпіла особа виступає як предмет цієї угоди (товар), тобто одна особа (продавець) передає людину у фактичне незаконне володіння та розпорядження іншій особі (покупцю) за певну грошову винагороду. Угода може укладатись як письмово, так і усно. При цьому продавець бере на себе зобов'язання передати людину покупцю, а покупець зобов'язується заплатити за отримане [5, с. 342].

В ст. 1 базового Закону передбачено, що торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [6]. Не беручи до уваги деякі суперечливі та недостатньо конкретні норми, загалом базовий Закон слід оцінювати в якості позитивного кроку в напрямку належного забезпечення прав іноземців і осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми в Україні.

Звернемо увагу на регламентацію відповідальності за торгівлі людьми в деяких європейських країнах. Яскравим прикладом є Італія, яку можна вважати однією з небагатьох держав європейського співтовариства, що має доречно сформовані комплексні правові акти з проблеми торгівлі людьми. За італійським законодавством торгівлею людьми є злочин, що полягає у примусі особи в'їхати на територію іноземної держави для заняття там проституцією шляхом застосування насильства, погроз або обману [7]. Крім того, на території країни діє Закон про торгівлю людьми, спрямований на упорядкування дій різних відомств у сфері боротьби та протидії торгівлі, надання допомоги та забезпечення легального статусу жертв. Кримінальний кодекс передбачає покарати будь-кого, хто поставить іншого в положення раба або в аналогічний стан. В якості кваліфікуючих ознак встановлюються діяння щодо експлуатації дітей та сексуального використання, а також торгівля неповнолітніми з метою вчинити такі злочини [8, с. 23].

Торгівля людьми у Франції виникла на початку 90-х рр., коли масове поширення цього феномена відбулось у загальнодержавному масштабі. Окремо слід зазначити, що Франція – це країна призначення «живого товару», в той час як Україна вважається державою постачання і транзиту.

Так, торгівля людьми у Франції включає не тільки примусову проституцію, котра являє собою найбільш ганебну форму торгівлі людьми, але й має такі прояви: домашнє (побутове) рабство, примусова праця в сільському господарстві, будівництві, примусове жебрацтво тощо.

Кримінальний кодекс Франції в 2003 році було доповнено статтею, що встановлює кримінальну відповідальність безпосередньо за правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми. Визначення поняття «торгівля людьми» сформульовано відповідно до ст. 3 «Протоколу про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покаранням за неї», проте дане формулювання, яке міститься у Протоколі, не відтворено в Кримінальному кодексі Франції дослівно, хоча адаптовано відповідно до французького законодавства. Кваліфікуючими ознаками торгівлі людьми за французьким законодавством є її здійснення стосовно неповнолітніх або уразливих осіб, а також наявність доказів погроз, примусу, насильства чи шахрайства щодо потерпілого або його родичів. Особливо кваліфікуючі ознаки – це торгівля людьми організованою групою. Можна простежити, що дані кваліфікуючі ознаки схожі з тими, що передбачені ст. 149 КК України.

Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини (далі – КК ФРН) містить ряд статей, присвячених торгівлі людьми. Так, відповідно до кримінального законодавства Німеччини, стаття, яка переслідує торгівлю, включає такий склад: вплив заради майнової вигоди на іншу особу, що знаходиться в скрутному положенні, для спонукання цієї особи до заняття проституцією або до продовження цього заняття.

У параграфі 180b КК ФРН передбачається: «Хто впливає на іншу особу заради майнової вигоди, щоб, знаючи про її обмежене положення, змусити її працювати або продовжувати займатися проституцією, підлягає покаранню – позбавленню волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом». Такому ж покаранню підлягає той, хто з метою отримання власної майнової вигоди впливає на іншу особу, щоб, знаючи про її безпорадність, пов'язану з перебуванням в чужій державі, схилити її до сексуальних дій, які вона

повинна вчиняти з третьою особою або перед ним і дозволяти здійснювати їх третій особі по відношенню до себе [9].

Слід наголосити, що поряд з пошуком оптимальних форм протидії торгівлі людьми на державному рівні глобальний механізм протидії торгівлі людьми має фундаментальне політичне значення. Дивлячись на приклади законодавчої регламентації у кримінальних законах країн світу, простежуються намагання окремих держав самотужки боротися з торгівлею людьми. Проте, такі намагання малоефективні без скоординованих міжнародних зусиль. Оскільки проблема досягла глобальних масштабів, що вимагає від усіх причетних до її вирішення об'єднання правових, організаційних, технічних та інших своїх зусиль.

У зв'язку з цим дослідники О. Краєвська та Н. Лукач наголошують, що на міжнародному рівні досі не розроблено єдиного підходу до вирішення проблеми протидії торгівлі людьми. Недостатньо ефективною залишається міждержавна співпраця, насамперед стосовно захисту потерпілих. Спільні заходи (наприклад, між поліцією Польщі і Німеччини, Австрії та Чехії) здебільшого базуються на особистих зв'язках представників правоохоронних органів. Зусилля не скоординовані ні на глобальному, ні на державному рівнях. Лише у деяких країнах існують міжвідомчі органи, які займаються виробленням рекомендацій стосовно змін чинного законодавства, а також забезпечують координацію дій між правоохоронними, міграційними органами, службою зайнятості, соціальними службами і відомствами закордонних справ. Низькою залишається поінформованість населення в цілому щодо проблеми поширення торгівлі людьми [10, с. 87].

На підставі проведеного осмислення міжнародного досвіду протидії торгівлі людьми вважаємо доцільними запропонувати такі напрями оптимізації українського законодавства в рамках подолання цієї глобальної проблеми: внесення змін до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та інших нормативно-правових актів у даній сфері в частині удосконалення процедури виявлення та встановлення статусу особи, яка постраждала від

торгівлі людьми; удосконалення процедури та встановлення чітких критеріїв вдалого та правильного забезпечення взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами влади та місцевого самоврядування в частині протидії торгівлі людьми; удосконалення регламентації надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми та встановлення належного рівня контролю даної процедури; налагодження ефективної співпраці між Україною та європейськими країнами, в тому числі і шляхом прийняття двосторонніх та багатосторонніх договорів, та вироблення міжнародного механізму взаємодії у вказаному напрямку.

Таким чином, збільшення кількості випадків торгівлі людьми в Україні та світі – це прояв негативної тенденції. Ситуація, що склалася, зумовлена не лише кризою та низьким життєвим рівнем, але й наявністю в Україні безконтрольної ділянки кордону з Росією, через яку, окрім зброї та боєприпасів, переміщуються особи, які здійснюють торгівлю, та жертви торгівлі людьми. Особливості геополітичного положення України активно використовуються переважно з метою нелегальної міграції, транспортування мігрантів та торгівлі людьми. В той же час важливу роль Україна відіграє у стримуванні потоків нелегальної міграції зі Сходу до держав Центральної та Західної Європи. Заходи боротьби із цим явищем мають ґрунтуватися перш за все на комплексному підході та реалізовуватись шляхом консолідації зусиль урядових структур, міжнародних організацій, кожного окремого члена суспільства як країн походження, так і країн призначення і транзиту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна – витяги із Доповіді про торгівлю людьми – 2018 рік (українською): офіційні доповіді та звіти [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт посольства США в Україні. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/our-relationship-uk/official-reports-uk/> (дата звернення: 22.03.2019).
2. Протидія торгівлі людьми [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi> (дата звернення: 23.03.2019).

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 2001-05: втратив чинність [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#o982> (дата звернення: 23.03.2019).
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України. 2001. № 21. – Ст. 920.
5. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
6. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI // Офіційний вісник України. 2011. № 80. – Ст. 2936.
7. Уголовный кодекс Италии [Електронний ресурс]. URL: www.europam.eu/data/mechanisms/FD/FD%20Laws/Italy/Italy_Penal%20Code_2007%20last%20amended%202014.pdf (дата звернення – 24.03.2019).
8. Момоток Т. П. Протидія торгівлі людьми на сучасному етапі розвитку цивілізації. Черкаси: ЧОПОПП, 2010. 60 с.
9. Уголовный кодекс ФРГ [Електронний ресурс]. URL: <https://constitutions.ru/?p=5854> (дата звернення – 24.03.2019).
10. Краєвська О., Лукач Н. Міжнародний досвід протидії глобальній проблемі торгівлі людьми. *Вісник Львівського університету*. 2015. Випуск 37. Частина 3. С. 82–93.

ПРАВОВА ПРИРОДА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

У статті розглянуто питання правової природи спеціальної конфіскації. Охарактеризовано різні підходи представників науки кримінального та кримінально-процесуального права щодо спеціальної конфіскації. Проаналізовані міжнародно-правові акти та нормативно-правові акти України щодо визначення та закріплення в них спеціальної конфіскації.

Ключові слова: *спеціальна конфіскація, кримінально-правові заходи, заходи кримінально-процесуального примусу.*

The article deals with the legal nature of special confiscation.

Various approaches of international legal acts, as well as approaches of representatives of the science of criminal and criminal procedure law on special confiscation are characterized.

Various international legal acts and normative legal acts of Ukraine concerning the definition and fixing of special confiscation in them are analyzed.

Key words: *special confiscation, criminal-legal measures, measures of criminal-procedural coercion.*

В статье рассмотрены вопросы правовой природы специальной конфискации. Охарактеризованы различные подходы представителей науки уголовного и уголовно-процессуального права о специальной конфискации. Проанализированы международно-правовые акты и нормативно-правовые акты Украины, относительно определения и закрепления в них специальной конфискации.

Ключевые слова: *специальная конфискация, уголовно-правовые меры, меры уголовно-процессуального принуждения.*

Станом на сьогодні питання правової природи заходів правового примусу досліджуються або в рамках кримінального, або кримінально-процесуального права. Досить часто такий підхід призводить до того, що такі дослідження не узгоджені між собою. Внаслідок цього в науці кримінального та кримінально-процесуального права відсутня єдина концепція розуміння заходів примусу.

У зв'язку з цим встановлення правової природи спеціальної конфіскації, її міжгалузевого характеру, розмежування конфіскації майна як виду

покарання та окремого виду кримінально-правового заходу обумовлює актуальність цього дослідження.

Проблемі спеціальної конфіскації свої праці присвятили І. М. Гальперін, В. К. Грищук, А. А. Дудоров, К. П. Задоя, С. Г. Келіна, С. О. Ковальчук, О. В. Козаченко, Ю. Б. Мельникова, А. С. Михлин, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, В. В. Шпиляревич, А. Н. Яценко та інші.

Метою статті є аналіз підходів щодо змісту та правової природи спеціальної конфіскації.

Конфіскація в загальному розумінні є примусовим безоплатним вилучення майна в дохід держави. Сам термін «конфіскація» латинського походження (*confiscatio*), в дослівному перекладі означає вилучення чогось-небудь в казну.

Конфіскація застосовується як санкція за вчинення злочину або іншого правопорушення. Ця властивість конфіскації відрізняє її від інших підстав примусового вилучення майна у власника: звернення стягнення на майно особи за зобов'язаннями, реквізиції. Конфіскація може бути звернена на будь-яке майно особи або на будь-які спеціальні предмети. Ця обставина є підставою для розмежування «загальної» і «спеціальної» конфіскації. При «загальній конфіскації» законодавець спеціально не визначає, яке саме майно може бути конфісковано [1, с. 132].

А при застосуванні «спеціальної конфіскації», навпаки, коло об'єктів, на які вона може звертатися, визначене. В частині 1 статті 96-2 Кримінального Кодексу України чітко визначено, в яких саме випадках гроші, цінності та інше майно підлягають спеціальній конфіскації.

Сьогодні інститут конфіскації в міжнародному кримінальному праві регулюється універсальними і регіональними конвенціями. У них конфіскація закріплюється в якості обов'язкового елемента боротьби з різними злочинами, пов'язаними з отриманням доходу від злочинної діяльності.

Закріплюючи за державами-учасниками зобов'язання передбачити в національному кримінальному законодавстві конфіскацію, міжнародні конвенції при цьому залишають їм можливість самостійно визначати її юридичну конструкцію, виходячи з місцевих правових традицій. Але в той же час з міжнародно-правових документів з усією визначеністю випливає, що обов'язком держав-учасників є впровадження і застосування інституту спеціальної (а аж ніяк не загальної) конфіскації.

Відповідно до ст. 2 Конвенції ООН проти корупції, а також Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності «конфіскація» означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу. При цьому згідно з п. 1 ст. 12 Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності держави-учасниці цієї Конвенції максимально можливо в межах їхніх внутрішніх правових систем вживають заходів щодо звернення як доходів здобутих злочинним шляхом, так і майна, обладнання або інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання при скоєнні злочинів. У ст. 31 Конвенції ООН проти корупції містяться аналогічні норми [2].

У ст. 1 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом закріплено, що термін «конфіскація» означає не тільки покарання, але й захід, призначений судом в результаті судочинства у кримінальній справі або кримінальних справах і що полягає в позбавленні майна; при цьому під майном розуміється майно будь-якого роду, речі, в тому числі знаряддя злочинів (будь-яке майно, використане або призначене для використання будь-яким способом, цілком або частково, для вчинення злочину). У п. 1 ст. 13 також йдеться про можливість конфіскації «доходу», під яким слід розуміти будь-яку економічну вигоду, отриману в результаті вчинення злочинів [3].

Згідно п. 3 ст. 19 Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію кожна сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб були можливості

конфіскації чи інший спосіб вилучення засобів і доходів від кримінальних правопорушень, визначених як таких в силу цієї Конвенції, або майна, вартість якого відповідає таким доходам [4].

Стаття 31 Конвенції ООН проти корупції та ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності містять ряд гарантій ефективної боротьби з доходами від злочинів, яку б форму вони згодом не прийняли. Так, в разі, якщо доходи від злочинів перетворені (частково або повністю) в інше майно, то конфіскація застосовується щодо такого майна. Якщо ж доходи від злочинів були долучені до майна, придбаного із законних джерел, то конфіскації без шкоди для будь-яких повноважень, що стосуються заморожування або арешту, підлягає та частина майна, яка відповідає оціненій вартості доходів.

Аналогічні заходи діють і стосовно прибутку або інших вигод, отриманих від таких доходів, здобутих злочинним шляхом, від майна, в яке були перетворені одержані злочинним шляхом, або від майна, до якого були залучені подібні доходи від злочинів. При цьому уточнюється, що конфіскація здійснюється відповідно до норм внутрішнього законодавства держави-учасниці. Також конвенції включають положення, що передбачають міжнародне співробітництво у сфері конфіскації майна.

Законом України «Про внесення змін в Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 року № 1019-VIII спеціальна конфіскація була закріплена в Загальній частині КК України в існуючій редакції та виключена із санкцій норм Особливої частини КК України. Це є свідченням того, що законодавець поступово розширює кількість кримінально-правових заходів примусу [5].

Варто звернути увагу на те, що у науковців відсутній єдиний підхід щодо розуміння правової природи спеціальної конфіскації. Це пояснюється тим, що в КК України [6] не встановлено мету спеціальної конфіскації, а також її місце в системі заходів кримінально-правового примусу. У зв'язку з цим, у науці виокремлюють декілька точок зору щодо розуміння такого правового явища як спеціальна конфіскація.

Згідно першого підходу спеціальну конфіскацію спершу розглядали як вид кримінального покарання. Авторами цього підходу є К. П. Задоя та М. І. Хавронюк. Ця позиція щодо розуміння спеціальної конфіскації зумовлена прийняттям КК України 2001 року, так як норми щодо спеціальної конфіскації спершу були закріплені в санкціях Особливої частини.

На думку К. П. Задоя на нормативному рівні спеціальна конфіскація повинна бути змодельована як додаткове покарання, так як самостійно вона не може забезпечити досягнення мети покарання. Однак, в сукупності з покаранням іншого виду спеціальна конфіскація може забезпечити його реалізацію стосовно конкретно визначеного засудженого [7, с. 79]. Втім, у 2013 році законодавець змінив назву Розділу XIV Загальної частини на «Інші заходи кримінально-правового характеру», і доповнив цей розділ вперше нормами, які визначили спеціальну конфіскацію. Законом від 18 лютого 2016 року така спеціальна конфіскація з санкцій виключена, що свідчить про те, що законодавець спеціальну конфіскацію остаточно не розглядає як додатковий вид покарання.

Тому варто співвідносити зміст спеціальної конфіскації і конфіскації майна. Так, основною відмінністю між ними є те, що предметом конфіскації майна при кримінальному покаранні вилучається майно, яке належить на праві власності засудженому. При застосуванні спеціальної конфіскації також вилучають майно, яке може і не належати на праві власності засудженій особі на законних підставах (це майно, як правило, набуто злочинним шляхом).

Згідно другої позиції спеціальну конфіскацію розуміють як інший захід (кримінально-правовий захід). Авторами цієї точки зору є С. Г. Келіна, О. В. Козаченко, Ю. А. Пономаренко, В. В. Шпілярович. Вони трактують спеціальну конфіскацію як інший кримінально-правовий захід, що направлений на запобігання, попередження та припинення порушення права або припинення дій, що здатні порушити права та інтереси інших осіб.

На думку професора О. В. Козаченка, спеціальна конфіскація належить до спеціальних кримінально-правових заходів, що не належать до покарання (позбавленні ознак кари) і підлягають в обмеженні або позбавленні певних прав як наслідок учиненого злочину (кримінального проступку) або іншого об'єктивно-протиправного діяння [2, с. 143].

На думку В. В. Шпілярович спеціальна конфіскація відноситься до заходів безпеки, оскільки про неї відсутня згадка у ст. 51 КК України, в якій визначено систему покарань [8, с. 337].

Відповідно до третьої позиції спеціальну конфіскацію розглядають як кримінально-процесуальний захід. Цю позицію підтримують І. М. Гальперін, В. К. Грищук, Ю. Б. Мельникова, А. С. Михлин. На думку цих вчених підстави для застосування спеціальної конфіскації не закріплені в Особливій частині КК України, а передбачені нормами Кримінального процесуального кодексу України, а отже, вона є заходами кримінально-процесуальним.

Обстоюючи цю позицію, науковці вказують, що незважаючи на те, що предмети, які підлягають конфіскації перераховані в КК України, їх порядок вилучення регламентується КПК України, а відтак визнання спеціальної конфіскації кримінально-правовим інститутом необґрунтовано.

Також в теорії існує правова позиція, згідно якої спеціальну конфіскацію розуміють з підходів подвійної правової природи – кримінальної та кримінально-процесуальної. (А. Н. Яценко, С. О. Ковальчук). На думку А. М. Яценка кримінально-процесуальне законодавство характеризується наявністю спеціальної конфіскації, яка є інструментом розпорядження речовими доказами [9, с. 201].

Також існує підхід, згідно якого аргументується повне виключення конфіскації майна з системи покарань та залишення норм щодо спеціальної конфіскації лише в Загальній частині КК України (А. А. Дудоров, Н. А. Орловська). Так, спеціальна конфіскація за своєю природою – це захід кримінально-правового характеру, яка відрізняється від покарання, і покарання у вигляді конфіскації майна є зайвим додатковим покаранням [10, с. 138]. До речі, деякі країни відмовились від конфіскації майна як виду покарання, залишили лише спеціальну конфіскацію.

На наш погляд, не можна погодитися із фактичним дублюванням положень КК України щодо спеціальної конфіскації у КПК України (у КПК спеціальна конфіскація розповсюджується на більше коло предметів). Вбачається, що остання є кримінально-правовим заходом, адже вона спрямована не стільки на вирішення питання щодо речових доказів, скільки на запобігання вчиненню інших кримінальних правопорушень.

Отже, існує декілька неоднозначних підходів до визначення і розуміння спеціальної конфіскації. Спершу науковці розглядали спеціальну конфіскацію як вид кримінального покарання. Сьогодні учені вважають, що спеціальна конфіскація – це інший захід, однак або кримінально-правовий, або кримінально-процесуальний захід, або такий, що має подвійну правову природу. Крім того, існує думка про виключення конфіскації майна з системи покарань, з якою можна погодитися, і яка потребує свого подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Задоя К. П. Нормативне (законодавче) вирішення питання про юридичну природу спеціальної конфіскації майна *de lege ferenda*. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 2 (10), 2012. С. 76–86.
2. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник. Миколаїв: Іліон, 2015. 143 с.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України*, 2007. № 49.

4. Корнієнко Є. В. Спеціальна конфіскація за кримінальним законодавством України. *Наше право*. 2015. № 1. 68–74 с.
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 25–26. 131 ст.
6. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). *Відомості Верховної Ради України*, 2007. № 47–48.
7. Лащук Є. В. Проблема спеціальної конфіскації в аспекті кримінально-правової політики України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 128–137.
8. Нерсисян А. С. Спеціальна конфіскація активів і захист майнових прав громадян та юридичних осіб. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. 347–354 с.
9. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. 135–144 с.
10. Про внесення змін в Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 11. 127 с.
11. Шпіляревич (Попкова) В. В. Деякі питання дослідження системи кримінально-правових заходів безпеки. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. – 334–342 с.
12. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія. – Юриспруденція. 2014. Вип. 7. 199–202 с.

ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ НАРКОТИЗМУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Охарактеризовано поняття наркоманії яке має базовий характер для сучасного антинаркотичного законодавства. Визначено, що наркоманія має виключно медичний зміст. Запропоновано для використання в якості юридичного поняття наркотизм. Виділені основні змістовні характеристики наркотизму. Досліджено особливості зміни поняття наркотизм в залежності від криміналізації чи декриміналізації «легких» наркотиків.

Ключові слова: наркоманія, наркотизм, медичний зміст, юридичний зміст, соціальний зміст.

The main provisions concerning the notion of drug addiction as the basic concept are described. The medical content of this concept is explored.

The concept of drug addiction is analyzed. The description of this concept in the legal aspect is given. The peculiarities of the change of the concept of narcotomism depending on the criminalization or decriminalization of «light» drugs are investigated.

Key words: drug addiction, drug addiction, medical content, legal content, social content, decriminalization of «light» drugs.

Охарактеризовано понятие наркомании которое имеет базовый характер для современного антинаркотического законодательства. Определено, что наркомания имеет исключительно медицинское содержание. Предложено для использования в качестве юридического понятие наркотизм. Выделены основные содержательные признаки наркотизма. Исследованы особенности изменения понятия наркотизм в зависимости от криминализации или декриминализации «легких» наркотиков.

Ключевые слова: наркомания, наркотизм, медицинское содержание, юридическое содержание, социальное содержание.

У сучасних умовах розбудови правової держави кримінально-правова політика реалізується через систему законів, спрямованих на протидію злочинності в цілому та її різновидів, зокрема наркозлочинності. В окремі періоди розвитку української державності, в першу чергу радянської доби, доцільно було говорити про відсутність послідовної державної політики в області боротьби з наркозлочинністю як такої, тому що прийняті рішення

були багато в чому поверхневими, залежали від випадкових факторів або від простого бажання деяких представників влади [1, с. 227].

Розглядаючи питання боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (далі по тексту статті – предметів наркотизму) слід наголосити, що вони набувають актуальності не тільки внаслідок численних наукових досліджень у галузі кримінального права та процесу, криміналістики та кримінології та інших юридичних наук, але й внаслідок значного негативного впливу на криміногенну ситуацію в країні. Актуальність кримінально-правової протидії вимагає звернення до проблеми нормативного визначення тих або інших понять, зокрема таких як «наркоманія» та «наркотизм», що потребують детального наукового аналізу, оскільки боротьба з розповсюдженням наркоманії буде ефективною у тому числі і за умови формування необхідного понятійного апарату.

У першу чергу необхідно розглянути поняття «наркоманія» як базове, задля належного розуміння відмінності між даним поняттям та іншими категоріями, застосування яких є доцільним з точки зору забезпечення належного розуміння положень антинаркотичного законодавства.

Поняття «наркоманія» розкривається у ст. 1 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ним», під якою розуміють психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною [2].

Загалом перше нормативне визначення наркоманії було представлене Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 1952 році, під якою розуміли певний стан, який викликається періодичною чи хронічною інтоксикацією, шкідливою для людини і суспільства, і який виникає в результаті багаторазового вживання наркотику (речовин). В той же час були сформульовані і базові ознаки наркоманії, що відрізняли останню від інших хворобливих станів: непереборне бажання або потреба продовжувати прийом

наркотиків і отримувати їх будь-яким шляхом; прагнення збільшення дози; залежність психічного (психологічного), а іноді і фізіологічного характеру від впливу вживаного наркотику. Сьогодні деякі міжнародні експерти пропонують термін «наркоманія» замінити на термін «лікарська залежність». Свою пропозицію експерти мотивують тим, що постійно створюються нові види наркотиків і існує нагальна потреба у пошуку такого терміна, за допомогою якого можливо об'єднати всі види зловживань речовинами певної дії, у тому числі і наркотичними під єдиною назвою – лікарська залежність. На наш погляд, така пропозиція не дозволяє вирішити поставлені перед практикою проблеми, оскільки загальновідомо, що лєвова частка наркотичних засобів, які виступають предметом немєдичного вживання не мають безпосередньої медичної цінності, тобто взагалі як лікарські засоби не використовуються, оскільки шкода від їх вживання є більшою від корисних якостей.

Вищезазначене поняття «наркоманія» має досить яскраво виражений медичний зміст, тобто проявляється як певна хвороба, яка виникає у випадку зловживання предметами наркотизму [3, с. 17]. Проте, дане поняття не є зручним для використання у правовій сфері, так як для юристів цікавим і важливим є не стільки медичний, скільки юридичний зміст того або іншого поняття.

Юридичний аспект розуміння наркоманії як певного явища є необхідним, оскільки в Кримінальному кодексі України чи в Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачені протиправні діянннн, за які настає відповідальність відповідно до цього законодавства, а предметом даних злочинів є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори, тобто предмети наркотизму.

Таким чином, задля введення поняття, яке не співпадає з поняттям «наркоманія» і при цьому має не медичний, а саме юридичний зміст в юриспруденцію пропонується ввести поняття «наркотизм», яке включає в себе наркоманію як хворобу – вживання наркотичних засобів, психотропних

речовин внаслідок чого людина стає так званим «наркоманом» (медичний аспект), соціальний аспект (наркоман деградує в інтелектуальному та фізичному сенсі та виступає людиною, яка вже втрачена як суспільно-корисна), а також юридичний аспект (наркотизм відіграє роль криміногенного фактору, оскільки немедичне вживання наркотиків, не будучи кримінально караним, супроводжується численними проявами злочинної поведінки).

Будь-яке поняття в юриспруденції визначається не тільки необхідністю його введення для досягнення певних наукових або практичних цілей, але й особливим змістом (ознаками та властивостями), яке дає можливість їх відмежування від інших однорідних понять.

На сьогоднішній день в юриспруденції висловлюється декілька пропозицій щодо визначення змістовних ознак поняття наркотизм. Так, науковці Т. А. Боголюбова та К. А. Толпекін пропонують розуміти під наркотизмом соціальне явище, сутність якого полягає в залученні до зловживання наркотиків окремих груп населення [4, с. 79]. Український вчений, професор В. М. Смітєнко вважає, що наркотизм – це передбачена законом сукупність діянь, що вчиняються з використанням наркотичних речовин і посягають на здоров'я населення та загальну (громадську) безпеку [5, с. 24].

Професор О. В. Козаченко розглядає поняття «наркотизм» як вчинення дій, які вступають в протиріччя з положеннями антинаркотичного законодавства України, більшість яких тягнуть за собою, у разі їх вчинення, адміністративну або кримінальну відповідальність [6, с. 12].

Щодо різниці між вищезазначеними дефініціями поняття «наркотизм», то вона полягає в тому, що в першому визначенні розкривається більше соціальний й частково юридичний аспект, а в наступному визначенні більше розкривається юридичний аспект.

На нашу думку, актуальним є саме визначення наркотизму як юридичного явища, задля правильного надання оцінки правовідносинам, на

які посягають адміністративні або кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Аналізуючи вищезазначені поняття можливо виділити певні ознаки поняття «наркотизм»: по-перше, це дії, які вступають в протиріччя з положеннями антинаркотичного законодавства України, яке формується в сфері державного управління, протидії злочинності, регулювання відносин на рівні окремих громад або навіть окремих юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності; по-друге, відповідальність за девіантну поведінку передбачена як адміністративним, так й кримінальним законодавством і представляється можливим запропонувати розширити коло галузей права, якими встановлюється відповідальність за рахунок трудового права; по-третє, суб'єктами даної поведінки можуть виступати лише фізичні особи, однак заходи кримінально-правового характеру можуть застосовуватися і до юридичних осіб, якщо буде встановлено, що вчинено діяння на користь або від імені юридичної особи. Тобто, особливість юридичного аспекту полягає у законодавчому закріпленні відповідальності за девіантну поведінку фізичної особи з можливістю поширення правового впливу на юридичних осіб.

В контексті дослідження актуальним сьогодні постає питання щодо розуміння поняття «наркотики», оскільки проблема декриміналізації «легких» наркотиків є досить важливою невирішеною проблемою в Україні, яка останнім часом викликає все більше дискусій серед не тільки науковців, але й політиків країни.

На даний час українське законодавство вже робить перші кроки на шляху легалізації марихуани. Є діюче розпорядження кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 № 735-р «Про задоволення Стратегії державної політики по відношенню до наркотиків на період до 2021 року», воно містить в собі пункт про вивчення перспектив медичного використання канабісу. Дана Стратегія є першим в історії України документом, який, спираючись на світовий і вітчизняний досвід, дійсно містить виважений та збалансований підхід до наркополітики. Однак, на жаль, реалізація цієї Стратегії все ще

перебуває на початковій стадії, і практика в Україні все ще залишається спрямованою на кримінально-репресивний підхід [7, с. 665].

За останні декілька років багато країн легалізували продаж канабісу (марихуани) у медичних цілях. Також сьогодні пропонують ввести в законодавство України такий термін як «розмір менший ніж невеликий», внести зміни в наказ Міністерства охорони здоров'я України 01.08.2000 № 188 у частині щодо канабісу, а саме змінити розміри від 7 до 30 грам та вилучити зі ст. 309 КК України покарання у вигляді арешту, обмеження чи позбавлення волі за порушення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у невеликих розмірах. Також легалізація сприятиме певним чином появі нового джерела прибутку для держави, збільшення контролю держави у сфері обігу наркотичних засобів, а також є можливість виникнення певного корисного економічного ефекту.

Проте, необхідно пам'ятати, що у разі декриміналізації «легких» наркотиків або ж криміналізації певних речовин, поняття «наркотизму» одразу потребує удосконалення, внаслідок того, що предмет наркотизму як частина поняття зазнає змін.

На підставі вищезазначеного можливо зробити висновок, що поняття «наркотизм» та «наркоманія» є доволі різними. На нашу думку, поняття «наркотизм» є більш ширшим, оскільки включає в себе, крім медичного та соціального аспекту як поняття наркотизму, ще й юридичний аспект. Таким чином, доречним було б уніфікувати поняття наркоманії та наркотизму, зокрема вивести єдине поняття наркотизму, яке б включало всі ознаки та було чітко закріплене на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ступник Я. В. Антинаркотичне законодавство в світлі трансформації політики протидії наркозлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 227–231.

2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ним: Закон України від 15.02.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62.
3. Кримінально-правова боротьба з розповсюдженням наркоманії : навч. посіб. / Н. А. Мирошниченко, О. В. Козаченко; Одес. нац. юрид. акад. – 2-е вид., доповн. О. : Юрид. л-ра, 2005. 158 с.
4. Боголюбова Т. А., Толпекин К. А. Наркотизм и наркомания: основные направления борьбы и профилактики. *Советское государство и право*. 1987. № 1. С. 79.
5. Смитиенко В. Н. Преступления против здоровья населения. Омск, 1972. С. 24–25.
6. Козаченко О. В. Поняття предмету наркотизму і його кримінально-правове значення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2000. 21с.
7. Грабовська І. С., Зозуля А. О. Проблема легалізації наркотичних засобів у Кримінальному праві України. *Молодий вчений*. № 4 (56) 2018. С. 663–667.

ПОНЯТТЯ ЗГВАЛТУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Досліджено історичні етапи розвитку українського кримінального закону, що передбачає відповідальність за згвалтування. З'ясовано, що посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи визнавалось протиправним діянням в різні історичні періоди, за вчинення якого встановлювалися достатньо суворі види та розміри покарань.

Ключові слова: *статева свобода, статевая недоторканність, згвалтування, генезис згвалтування.*

The historical stages of the development of the Ukrainian criminal law, which implies responsibility for rape, are investigated. It was found that an attack on sexual freedom and the sexual integrity of a person was found to be an unlawful act in different historical periods, for which sufficiently strict types and penalties were established.

Key words: *sexual freedom and inviolability, rape, the genesis of rape.*

Исследованы исторические этапы развития украинского уголовного закона, предусматривающего ответственность за изнасилование. Выяснено, что посягательство на половую свободу и половую неприкосновенность личности признавалось противоправным деянием в разные исторические периоды, за что устанавливались достаточно суровые меры наказания.

Ключевые слова: *половая свобода, половая неприкосновенность, изнасилование, генезис изнасилования.*

З 11 січня 2019 року набув чинності Закон України № 2227-VIII (2227-19) від 06.12.17 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [1]. Цей акт вносить низку серйозних змін в різні норми кримінального закону, такі як, наприклад, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також змінює підхід до визначення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності і

додатково встановлює окремі кримінально-правові заходи проти насильства в сім'ї. Вказаний Закон втілює положення Стамбульської конвенції (підписана Україною в 2011 році) у національне законодавство, що дає можливість удосконалити кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України у боротьбі з насильством стосовно жінок та домашнім насильством.

Отже, в результаті, Україна стає одинадцятою за рахунком державою в Європі (слідом за Великою Британією, Бельгією, Кіпром, Люксембургом, Ісландією, Німеччиною та іншими), де сексуальні дії, вчинені без добровільної згоди партнера, кваліфікуються як зґвалтування або сексуальне насильство. Як вважають прихильники нововведень, таке трактування буде відповідати позиції Європейського суду з прав людини (в рішенні у справі «М.С. проти Болгарії» №39272/98 від 4 грудня 2003 року), який встановив – держава зобов'язана розслідувати кожен статевий акт, вчинений без згоди потерпілої особи, навіть якщо вона не чинила фізичного опору [7]. Спробуємо з'ясувати, яким чином здійснювався генезис поняття зґвалтування в кримінальному законодавстві України.

Відразу слід наголосити, що у кримінально-правовій норми, яка встановлює відповідальність за зґвалтування, довга історія, в тому числі, і в нашій країні. На території Київської Русі першим відомим нам документом, який передбачав покарання за «пошибання» (термін, який є аналогічний сучасному зґвалтуванню), є Новгородсько-Готська угода 1189 року, в якій злочин тільки називався, без встановлення конструктивних ознак. Наступним кроком у розвитку кримінальної відповідальності за примусові статеві зносини став «Церковний устав Ярослава», який досить чітко визначив розмір покарання – штраф від п'яти гривень золотом до гривні сріблом, залежно від соціального походження жертви, тому зрозуміло, що найгірше в сенсі відповідальності за зґвалтування доводилося, звичайно, холопам і челяді [9, с. 57], але за умови, що саме вони вчинили сексуальне насильство. Щодо випадків, коли представники цих верств населення виступали

потерпілими, ситуація виглядала принципово іншою. В цілому законодавство Київської Русі передбачало, що в разі насильства над цією категорією населення, їх потрібно було відпускати на свободу, але за умови, що холопка сама прийде до суду зі скаргою. І зрозуміло, що знаходячись в неволі, представники даних верст населення не мали реальної можливості звернутися до суду. Таким чином, спеціальні ознаки суб'єкта та потерпілого використовуються законодавцем в якості конструктивних ознак зґвалтування.

Наступними примітними джерелами кримінального права, які діяли на теренах України, були Статути Великого Князівства Литовського в редакціях 1529 р., 1566 р., 1588 р. Взагалі за часів Речі Посполитої, відповідальність за злочини проти моралі регулювалися церковним правом. Натомість зґвалтування регулювалось нормами світського (державного) права. В арт. 6 розділу VII Статуту 1529 р. містилася норма щодо зґвалтування «Про зґвалтування жінок і дівчат», відповідно до якої караним було зґвалтування жінки або дівчини, незалежно від її соціального стану. Оскільки в Литовських Статутах не виділялося чітко кримінальні і процесуальні норми, в цьому ж артикулі йдеться про те, що коли потерпіла кликала на допомогу, її крик почули і вона показала людям сліди насильства, а суду надала двох чи трьох свідків, гвалтівник підлягав покаранню у виді смертної кари. Однак жінка мала можливість сама врятувати йому життя, якщо за власною волею виходила заміж за кривдника [11, с. 254]. Таким чином, кримінальна відповідальність за зґвалтування часів входження України до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої втрачає ознак соціального розшарування, відповідно до чого сексуальне насильство обмежується виключно ознаками статі потерпілої особи, якою завжди була виключно жінка.

Наступне, з хронологічної точки зору, джерело українського кримінального права – Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., вміщали вже цілий розділ «Про страту і покарання прелюбодіїв, блудників, насильників жінок і дівчат, а також мужеложників і

скотоложників». В даному акті, який щоправда так і не набув чинності, однак мав для українського кримінального права велике значення, в статуті 12 «Про насилля дівчини та жони» йдеться, як і в Статутах, про доказування зґвалтування, однак звертається увага на особливості доказування зґвалтування вчиненого в безлюдних місцях. Крім того, на відміну від Статутів, наголошується, що при згоді жінки одружитися, стратою гвалтівник покараний не буде, але іншому «судовому покаранню» все ж підлягає. Особливим видом зґвалтування є зґвалтування монахинь (статут 13), який карався жорстоко – смертною карою шляхом відсічення голови [12, с. 418].

Подальшої систематизації злочини проти статевої свободи набули в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., в якому ознаки зґвалтувань передбачалися в самостійній главі «Про злочини проти суспільної моралі і порушенні таких встановлень», система злочинів якого включала дванадцять розділів, у тому числі й розділ X «Про злочини проти життя, здоров'я, волі й честі приватних осіб» (ст.ст. 1920–2039) і розділ XI «Про злочини проти прав сімейних» (ст.ст. 2040–2093), де зґвалтування згадується як кваліфікуюча ознака іншого злочину [9, с. 59–60]. Але в той період відбувається лібералізація законодавства, тобто, м'якшими стають покарання за злочини в сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи, – перестає застосовуватися смертна кара як покарання за даний вид злочинів.

Визначення, яке є схожим до сучасного, поняття «зґвалтування» з'явилося в Кримінальному уложенні 1903 року [9, с. 59]. Саме тоді законодавець спробував надати вичерпний перелік основних (конструктивних) та обтяжуючих (кваліфікуючих) ознак цього злочинного діяння – насильство, погрози, безпорадний стан жертви. В Уложенні 1903 р. регламентувались злочини проти моральності главами 26 «Про злочинні діяння проти особистої волі» і 27 «Про непотребство». Існувала градація потерпілої особи залежно від її віку, а саме відповідальність передбачалась за «любострасні» дії без згоди потерпілого з особою, що не досягла 16 років, з

особою, що знаходиться під владою потерпілого, шляхом насильства чи погрози, з розбещенням, але без статевих зносин. Законодавець особливо виділяє таку ознаку злочину як стан жертви, який за різних обставин залежить від винного. В якості основного покарання за зґвалтування виступали тримання у в'язниці або у виправному будинку.

У першому радянському Кримінальному кодексі Української РСР 1922 р. злочини у сфері статевих стосунків були передбачені у розділі 4 «Злочини у сфері статевих стосунків» [3]. Відповідно до ст. 169 даного КК УРСР 1922 р., під зґвалтуванням розумілось наступне: «статеві зносини із застосуванням фізичного або психічного примусу або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи», натомість в якості кваліфікуючих ознак передбачалось самогубство і примушування жінки до вступу в статевий зв'язок особою, від якої вона матеріально чи по службі залежна. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року містив статті аналогічні статтям Кодексу 1922 року про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості [4].

У КК УРСР 1960 р. передбачалася відповідальність за зґвалтування в ст. 117, в якій визначалося зґвалтування наступним чином: «Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої» [5]. Як бачимо, на відміну від КК 2001 року (ст. 152) потерпілою особою могла бути тільки особа жіночої статі. А ч. 2, 3, 4 ст. 117 передбачали також низку кваліфікуючих обставин: зґвалтування, вчинене особою, що раніше вчинила такий злочин; вчинене групою осіб; особливо небезпечним рецидивістом та таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої, малолітньої.

Як можна побачити, за останні сто років ставлення українського суспільства до зґвалтування змінилося. Жінки стали набагато захищенішими і юридично, і звичаєво, однак вони й досі живуть під загрозою насилля і в постійному страху за свою статеву недоторканість. Суспільство так само вчить жінок, як їм слід поводитись, щоб уникнути зґвалтування, але мало

приділяє уваги профілактиці серед потенційних агресорів (не вчить не гвалтувати) та оптимізації діяльності правоохоронних органів.

В сучасному кримінальному законодавстві були до останнього часу (до 11.01.2019 р.) дві статті про, фактично, одне й те ж, і третя, яка вказувала на суміжне. Це ст. 152 «Зґвалтування», ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» і ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» [2]. Поділ перших двох не виглядав дійсно обґрунтованим, і крім як невдалим спадком радянської статті за «мужолозство» це важко чимось пояснити. Істотно змінено визначення об'єкта і об'єктивної сторони злочинів зґвалтування (ст. 152) і сексуальне насильство (ст. 153). Об'єктом злочину в даному випадку буде статевая свобода та статевая недоторканість, гарантовані нам Конституцією та КК України. Науковці в коментарях до КК України уточнюють ці поняття, здійснюючи їх тлумачення: «Під статевою свободою слід розуміти право повнолітньої і психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу. Статевая недоторканість – це абсолютна заборона вступати у природні статеві контакти з особою, яка в силу певних обставин не є носієм статевої свободи, всупереч її справжньому волевиявленню» [8].

До внесення змін до ст. 152 КК України передбачався виключно природний спосіб сексуального контакту. Всі інші насильницькі сексуальні дії, склад яких чітко не встановлений законом, зокрема, але не виключно, оральний, анальний секс, проникнення рукою, іншим предметом, а також вестибулярний коїтус та інші дії вважалися «насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом» (ст. 153 КК України) [8].

На даний час з кримінального закону зовсім виключено таку конструктивну ознаку як «природний» та «неприродний» спосіб сексуального насильства. Тому що будь-яке сексуальне насильство не може бути природним, а кваліфікація за ст.ст. 152 та 153 КК України буде здійснюватися відповідно до статті 37 Конвенції, а саме: а) вчинення, без

згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) вчинення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою [6].

Вітчизняне кримінальне право вказувало, що визнати зґвалтування можна тільки таке діяння, яке супроводжувалося: а) фізичним насильством; б) погрозами; в) безпорадним станом жертви. З насильством все більш-менш зрозуміло, а ось з погрозами все ще складніше. З одного боку, це обов'язково повинна бути загроза життю і здоров'ю жертви або третій особі. Якщо це загроза репутації або майну, то це вже ст. 154 КК України. З іншого боку, загроза ця не обов'язково повинна бути виражена вербально. Це може бути не тільки слово або жест, але навіть сама обстановка. Цитуємо з коментаря до КК України: «Про сприйняття погрози як реальної може свідчити, зокрема, сама обстановка, в якій опинилась потерпіла особа (оточення групою осіб, безлюдне місце, нічний час, зухвале, грубе і настирливе домагання вступити в статевий зв'язок тощо). При цьому для визнання психічного насильства способом злочину, передбаченого ст. 152 КК, не має значення, чи мав гвалтівник насправді намір і фактичну можливість реалізувати висловлену ним погрозу» [8].

В даний момент, вказаним вище Законом уточнено поняття зґвалтування. Частина 1 статті 152 КК, вказує, що «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування)» [6]. Зміна диспозиції дозволить поліції реагувати на більшу кількість подій, які раніше неможливо було кваліфікувати як зґвалтування або сексуальне насильство. Вважають, що редакція статті дає можливість реагувати на більшу кількість випадків сексуального насильства, які раніше не були включені в це трактування. Наприклад, використовувати психологічний тиск

або, можливо, матеріальний шантаж або щось інше заради задоволення статевої пристрасті.

Таким чином, аналіз історії розвитку українського кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за зґвалтування, дозволяє зробити загальний висновок про те, що історія людського суспільства свідчить – в усі часи посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи визнавалось протиправним діянням, за яке були встановлені достатньо суворі покарання. Також, помітно, що значно змінюється кримінально-правова норма, розширюється зміст об’єктивної сторони давно існуючого злочину (що пов’язано з урізноманітненням сексуальних девіацій) та удосконалюється розуміння потерпілого від зґвалтування та суб’єкта цього злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210) Стамбул, 11 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341 –ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Кримінальний кодекс Української РСР від 23.08.1922 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922 рік*. Видання Народного Комісаріату Юстиції УРСР. – Харків. – 1922. – С. 583.
4. Кримінальний кодекс Української РСР від 08.06.1927 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік*. Видання Народного Комісаріату Юстиції УРСР. Харків. 1927. № 26–27.
5. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 34.

7. ЄСПЛ в рішенні у справі "М.С. проти Болгарії" №39272/98 від 4 грудня 2003 року [Електронний ресурс]. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/evropejskyj-sud-z-prav-lyudyny-vynis-novi-rishennyasch-mayut-vplyv-na-ukrajinu/>.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України. [Електронний ресурс]. URL: <http://pravoznavec.com.ua/books/162/28/>.
9. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К.: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
10. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі: кінець VIII – початок XIУ ст. К.: Істина, 2007. 128 с.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12> – С. 418–419.
12. Статути Великого князівства Литовського 1529 року / за ред.. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.

Карабаджак Катерина

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У статті досліджено правову природу процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Проаналізовано можливість та необхідність законодавчої регламентації поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням». Співставлено процесуальне керівництво та прокурорський нагляд в діяльності органів прокуратури.

Ключові слова: процесуальне керівництво, прокурорський нагляд, процесуальна функція органів прокуратури, повноваження працівників органів прокуратури, досудове розслідування.

В статье исследована правовая природа процессуального руководства досудебным расследованием. Проанализирована возможность и необходимость законодательной регламентации понятия «процессуальное руководство досудебным расследованием». Сопоставлены процессуальное руководство и прокурорский надзор в деятельности органов прокуратуры.

Ключевые слова: процессуальное руководство, прокурорский надзор, процессуальная функция органов прокуратуры, полномочия работников органов прокуратуры, досудебное расследование.

The article examines the legal nature of the procedural direction of the pre-trial investigation. The possibility and necessity of legislative regulation of the concept of “procedural management of pre-trial investigation” is analyzed. Procedural guidance and prosecutor supervision in the activities of the prosecution authorities are compared.

Key words: procedural guidance, prosecutor supervision, procedural function of the prosecution authorities, powers of the prosecution authorities, pre-trial investigation.

Першочерговою стадією кримінального процесу відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 року № 4651-VI (далі – КПК України) є досудове розслідування, і саме починаючи з неї виникають кримінально-процесуальні відносини між учасниками кримінального процесу. Реформування чинного законодавства на шляху входження України до Європейського співтовариства зумовило надання

прокуророві ключового місця на стадії досудового розслідування, за рахунок покладання на нього самостійної кримінально-процесуальної функції – процесуального керівництва. Так, зміни кримінального процесуального законодавства суттєво вплинули на розуміння основної діяльності прокурора в кримінальному провадженні. Тому, вважаємо питання здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням актуальним на сьогодні й таким, що потребує дослідження ще й у розрізі відсутності вдалої правової регламентації.

Так, предметом даного дослідження є процесуальне керівництво як процесуальна функція прокуратури України. Проблематика полягає у відсутності єдиного розуміння та законодавчої регламентації поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», співставленні процесуального керівництва з прокурорським наглядом, наявності масиву національного законодавства, яке потребує приведення у відповідність до змінених положень Конституції України.

На необхідності здійснення прокурором на стадії досудового розслідування функції процесуального керівництва наголошує численна кількість науковців. Для прикладу, О. П. Бойко, вказуючи це, зазначає, що така необхідність зумовлена низкою чинників: ліквідацією архаїчного кримінально-процесуального інституту додаткового розслідування, визначенням прокурора як ключового суб'єкта досудового розслідування, покладенням на прокурора обов'язку ухвалення кінцевого рішення за результатами проведеного розслідування кримінального правопорушення [1, с. 75].

Підтримуємо позицію М. Р. Руденка, який вважає, що прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування – це самостійний напрямок прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер вказаної прокурорської діяльності [2, с. 20].

Слід зазначити, ч. 2 ст. 36 КПК України регламентує, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Проте, лише з прийняттям Закону України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [3] уперше на конституційному рівні було закріплено таку визначальну функцію прокуратури (п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Основного Закону держави).

Необхідно наголосити, що поняття процесуального керівництва на законодавчому рівні не визначено. Єдина спроба нормативного врегулювання даного поняття була в 2008 році, а саме в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», в якому під процесуальним керівництвом прокурора регламентується організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів України [4].

У свою чергу, не має жодної дефініції «організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням», а у Законі України «Про прокуратуру» даний термін взагалі згадується лише один раз, а саме у ч. 3 ст. 43 вказаного Закону у контексті заборони притягувати до дисциплінарної відповідальності прокурора, який здійснював процесуальне керівництво, у випадках виправдання особи або закриття стосовно неї судом кримінального провадження [5].

Для виконання саме функції процесуального керівництва прокурорам-процесуальним керівникам надається широкий спектр владно-розпорядчих повноважень кримінального процесуального характеру, які перераховано частиною 2 статті 36 КПК України [6].

Однак, прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням повинен лише здійснювати нагляд за розслідуванням кримінального провадження у формі процесуального керівництва, а не

виконувати безпосередньо функції слідчого. Так, прокурор або визнає процесуальні дії слідчого законними і погоджується з ними, або не визнає і використовує надані йому повноваження задля здійснення відповідного впливу на діяльність органів досудового розслідування. Такий вплив на досудове розслідування не є одностороннім, адже слідчий, у свою чергу, обирає тактичні прийоми розслідування злочинів і погоджує їх із прокурором, завдяки чому забезпечується взаємодія слідчого та прокурора, який повинен забезпечити повне, всестороннє, об'єктивне розслідування кримінального провадження.

Разом із цим, посилення функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, забезпечується діяльністю слідчого судді. Так, прокурор повинен обґрунтувати перед слідчим суддею необхідність та наявність законних підстав для проведення слідчих дій чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження і т.д.

У науковій літературі наголошується на тому, що функція процесуального керівництва досудовим розслідуванням за своєю суттю не перестає бути прокурорським наглядом, одним з аспектів якого в цей час є нагляд за виконанням прав людини і громадянина. Повноваження прокурора дозволяють йому здійснювати процесуальне керівництво, що є важливою особливістю прокурорської влади в цій сфері нагляду. Таку діяльність прокурора можна вважати способом забезпечення законності та ефективною процесуальною формою реалізації його конституційної наглядової функції. Так, положення щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням не містить вказівки на нову функцію прокуратури, а лише узагальнює та надає підсумовану назву процесуальної форми реалізації конституційної функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство; по-друге, за своєю природою наведені у ч. 2 ст. 36 КПК України повноваження прокурора є владно-розпорядчими, які притаманні керівництву; по-третє, в сучасних умовах необхідність спеціального виділення «процесуального керівництва як форми

прокурорського нагляду» обумовлена тим, що за правовою ідеологією КПК України 2012 року впроваджується принцип «незмінності прокурора при проведенні конкретного кримінального провадження» [7, с. 19–20].

Так, дивлячись на те, що фактично інститут додаткового розслідування відсутній, персональна відповідальність кожного з працівників прокуратури та органів прокуратури загалом за якість кінцевого результату значно підвищується. А тому, термінологія, що вживається, суттєво підкреслює той факт, що під час здійснення досудового розслідування, виконуючи функцію нагляду, прокурор «керує слідством» задля того, аби самостійно ефективно підтримувати обвинувачення в суді.

Враховуючи вищезазначене, не видається дивним, що чинний КПК України не містить ані визначення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, ані суті та нормативної конкретизації, адже прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням відповідно до КПК України, жодним чином не виходить за межі конституційної функції нагляду.

А. В. Лапкін, наголошуючи на проблемах, що постають перед прокуратурою в процесі здійснення своїх повноважень в рамках здійснення процесуального керівництва, однією з них визнає приведення значного масиву національного законодавства у відповідність до змінених положень Конституції України. Необхідність полягає не лише у перегляді положень Закону України «Про прокуратуру», які досі передбачають функцію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а, передусім, галузевих законодавчих актів, які розкривають повноваження прокурора при її реалізації [8, с. 216].

Таким чином, велика кількість нормативно-правових актів потребує перегляду, враховуючи недосконалість формулювання функції прокуратури на конституційному рівні. Проте зволікання законодавця з приведенням галузевих нормативно-правових актів у відповідність до нової редакції Основного закону держави створює небезпечний правовий вакуум, який

негативно позначається на правозастосовній практиці прокуратури та інших правоохоронних органів.

Сьогодні правозастосовна практика свідчить про наявність залежності процесуального керівника від рішень свого безпосереднього керівництва, а також прокурорів прокуратур вищого рівня, що здійснюють «зональний контроль». Така ситуація склалась попри наявність доволі чітких законодавчих гарантій. На практиці простежується можливість постійного втручання у процесуальну діяльність прокурора.

Таким чином, задля того, щоб конкретизувати положення чинного законодавства стосовно процесуального керівництва необхідно виключити не характерні для процесуального керівництва ознаки нагляду, залишивши єдину функцію прокуратури у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування – процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Окрім цього, правильним є встановлення розмежувань функції керівника органу досудового розслідування (слід наділити його виключно організаційними повноваженнями) та процесуального керівника в частині організації досудового розслідування (слід наділити його виключно процесуальними повноваженнями). Цікавою є ідея розробки критеріїв ефективності процесуального керівництва в конкретному кримінальному провадженні задля чого доцільно ввести систему оцінювання такої діяльності (впровадження регулярних внутрішніх оцінок з боку найбільш досвідчених колег (peer review), формування потреб у навчанні та підвищенні кваліфікації прокурорів – процесуальних керівників і т.д.). Також вважаємо за доцільне затвердити легальне визначення «процесуального керівництва досудовим розслідуванням» шляхом його регламентації у ч. 1 ст. 3 КПК України, виклавши новий пункт даної норми таким чином: «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це форма нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування прокурором конкретного кримінального провадження, діяльність якого полягає у здійсненні повноважень, передбачених ч. 2 ст. 36 КПК України з метою забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування вчиненого

кримінального правопорушення». Це забезпечить формування єдиного розуміння поняття процесуального керівництва досудовим розслідуванням та відсутність прогалини у законодавстві щодо встановлення дефініції вказаної категорії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О. П. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. *Прокуратура України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 334 с.
2. Руденко М. В. Організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова (конституційна) функція прокуратури України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2017. Вип. 24. С. 19–23.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008/ed20080417/find?text> (дата звернення: 15.03.2019).
5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Офіційний вісник України. 2014. № 87. Ст. 2471.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.03.2019).
7. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посіб. / [2-ге вид., переробл.] / Національна академія прокуратури України: Київ, 2016. 796 с.
8. Лапкін А. В. Проблеми формулювання функції прокуратури, визначеної пунктом 2 статті 131-1 Конституції України. *Форум права*. 2017. № 5. – С. 213–218.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ШАХРАЙСТВО

У статті охарактеризовано особливості осіб, що вчиняють шахрайство. Аналізується поняття «особистість злочинця», розкрито основні елементи структури особистості злочинця-шахрая: соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні. Дається кримінологічний портрет злочинця, що здійснює шахрайство.

Ключові слова: *корисливі злочини, злочинність, шахрайство, особа шахрая, кримінологічний портрет.*

The article describes the peculiarities of persons who commit fraud. The concept of "personality of the offender" is analyzed, the basic elements of the structure of the personality of the offender-shamer are revealed: socio-demographic, criminal-law and moral-psychological. Criminological portrait of the criminal executing a fraud is given.

Key words: *mercenary crimes, crime, fraud, fraud.*

В статье охарактеризованы особенности лиц, совершающих мошенничество. Анализируется понятие «личность преступника», раскрыты основные элементы структуры личности преступника-мошенника: социально-демографические, уголовно-правовые и морально-психологические. Дается криминологический портрет преступника, совершающего мошенничество.

Ключевые слова: *корыстные преступления, преступность, мошенничество, личность мошенника, криминологический портрет.*

Шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою. На сьогоднішній день кількісне і якісне перетворення злочинності значно ускладнює роботу правоохоронних органів. Це пов'язано з тим, що шахрайство відрізняється різноманіттям видів, адаптивністю і здатністю до модернізації в залежності від сфер проникнення.

Необхідність кримінологічної характеристики особи шахрая обумовлена поширенням даного злочину у всіх сферах суспільного життя. Визначення причин, обставин, властивостей і закономірностей здійснення шахрайств,

характеристика особистості шахрая – все це має пряме значення не тільки для своєчасного розкриття, а й для запобігання вчиненню злочинів.

Актуальність теми обумовлена тим, що це питання повинно досліджуватися, оскільки в сучасних умовах важливого значення набувають питання щодо права власності, особливо питання дотримання та належної реалізації гарантованого Конституцією України такого права. Вищезазначене й свідчить про актуальність дослідження особливостей кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють шахрайство.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють шахрайство.

Насамперед слід зазначити, що в кримінологічній науці відсутня єдність поглядів щодо понять «особа» та «особистість», тому не зупиняючись детально на цьому питанні, в даній статті будемо використовувати їх як синонімічні, тим більше так само визначається в сучасному академічному підручнику з кримінології, що треба розуміти «особистість (особу) злочинця як типову модель або абстракцію, що утворюється на підставі дослідження соціологічного (психологічного) та кримінально-правового аспектів суб'єктів злочинів» [1, с. 82].

Поняття «особистість злочинця» займає проміжне положення між поняттями людської особистості в цілому і у вузькому розумінні певного суб'єкта злочину, так як відображає незрівнянно більш широкий, різноманітний і деталізований зміст.

Вивчення аспектів особистості злочинця відіграє важливу роль для кримінологічної характеристики шахрайства. Це дозволяє справедливо вирішувати питання про відповідальність за вчинене діяння, розкривати умови і причини, які сприяли вчиненню злочину [2, с. 36].

З огляду на те, що саме особистість злочинця є першопричиною скоєння злочину, її роль в механізмі вчинення злочину є головною. Важливе значення має детальне вивчення кримінологічної характеристики особистості шахрая. Дослідження особистості вважається однією з найскладніших завдань

кримінології. Особистість злочинця, являючи собою різновид більш загальної категорії «особистість», має як загальні ознаки, які характеризують її як розумну істоту, що існує в суспільстві (стать, вік, фах, освіта, соціальний статус тощо), так і специфічні – ознаки, характерні лише для злочинця, що виражають його суспільну небезпечність (ставлення до вчиненого діяння та його наслідків, мотивація, спрямованість тощо) [1, с. 82–83].

Крім того, у вітчизняній кримінології існують і різноманітні підходи до вивчення особистості злочинця. Залежно від них різні вчені виділяють наступні структури особистості злочинця:

- соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, соціальні прояви в різних сферах суспільного життя, моральні якості, психологічні особливості, фізичні (біологічні) характеристики;
- соціально-типологічна, морально-психологічна і соціально-рольова характеристики;
- соціологічні, правові та психологічні ознаки (риси) [3, с. 114];
- інтеріндивідуальна підструктура, що складається із сукупності зовнішніх соціальних проявів людини як одного з елементів соціального цілого, і інтраіндивідуальна підструктура, що складається з властивостей, що утворюють внутрішній світ людини як продукт його різноманітних зв'язків з суспільством в цілому, різними соціальними групами та інститутами [3, с. 115].

Під час дослідження варто звернути увагу на психологічний портрет особи шахрая. Так, особа шахрая відзначається достатньо високим професіоналізмом, злочинною спеціалізацією, наявністю навичок та звичок. Важливого значення набувають комунікативні риси шахрая, уміння встановлювати психологічний контакт, входити в довіру до інших людей [4, с. 9]. Такі особи мають широкий кругозір, високий інтелектуальний рівень, добре орієнтуються в економічних і юридичних питаннях.

Кримінологічна характеристика особи, яка вчинила шахрайство, відрізняється від злочинців, які вчинили інші злочини. Особи, дії яких

кваліфікуються за статтею шахрайство, вміють привернути до себе увагу і підлаштуватися під обставини, мають егоїстичні моральні принципи і, в більшості випадків, мають високий рівень освіти в міру витонченості способів скоєння шахрайств.

Багато авторів сходяться на думці, що для визначення кримінологічної характеристики злочинця необхідно розглядати такі складові:

- 1) соціальний статус особистості (соціальний шар, група з соціально-демографічною характеристикою);
- 2) соціальні функції особистості (рівень розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички);
- 3) морально-психологічні ознаки, серед яких моральні якості, ціннісні орієнтири, поведінку в суспільстві на підставі соціально-демографічних ознак [5, с. 129].

Розглянемо більш докладно соціально-демографічну характеристику шахраїв, яка найбільш коректно може дати оцінку особистості злочинця з точки зору кримінологічної науки.

Середньостатистичний вік шахрая знаходиться в діапазоні від 26 до 35 років – понад 36%, від 35 до 50 – 61%.

Найбільш специфічним ознакою при вивченні соціально-демографічної характеристики шахрая є стать. Жінки, у порівнянні з чоловіками, відрізняються меншою кримінальною активністю. Злочинність жінок нижче злочинності чоловіків в 5–7 разів [5, с. 131]. Так, серед шахраїв переважають чоловіки (близько 75%). Однак кількість шахрайських діянь, скоєних жінками, протягом останніх років неухильно зростає. В середньому відсоток у вчиненні шахрайства, що скоюється жінками, понад 25%.

Загальною відмінністю злочинців-чоловіків від злочинниць-жінок є емоційна нестійкість і залежність других від сформованих ситуацій, велика заглибленість у свій внутрішній світ, більш бурхливе реагування на дійсність, свідомість вини.

Морально-психологічну підструктуру особистості шахрая характеризують, зокрема, мотиви (користь і недостатня матеріальна забезпеченість).

Шахрайство є високоінтелектуальним злочином, так як його здійснення здебільшого залежить від вправності і розуму злочинця, оскільки майно або право на майно передається потерпілими з повним відчуттям правомірності дії, з власної волі [6, с. 83].

Крім того, шахрайство досить часто ретельно планується. А.В. Швець у своєму дослідженні стверджує, що в 70% випадків у шахраїв протягом одного місяця формувався умисел на вчинення злочину, у 22% – до півроку [7].

Професійна орієнтація шахраїв досить стійка. На формування їх особистості досить великий вплив мають соціальні та економічні суперечності, соціальна розрізненість в суспільстві, а також відчуття особистої незахищеності.

Важливими для характеристики особистості шахрая є кримінально-правові характеристики, які учені також відносять до структури особистості злочинця.

Повнолітні шахраї як правило, не вчиняють злочини в співучасті з неповнолітніми, в той час як 2% від загального числа злочинців вчинили злочини саме спільно з ними. Для неповнолітніх шахраїв також нехарактерне вчинення злочину разом з однолітками.

Для шахрая з усіх видів сп'яніння більш характерне алкогольне, але в його стані вчинили шахрайство всього 4% осіб, що в 8 разів нижче за аналогічний показник серед всіх злочинців.

На момент скоєння злочину тільки 19% шахраїв були раніше судимими. Даний показник істотно нижчий, ніж у загальної маси злочинців (30%).

Досліджені ознаки особистості злочинця, взяті у взаємозв'язку, з урахуванням специфіки протиправного діяння дозволяють виділити умовні типи шахраїв.

Беручи до уваги, що при скоєнні шахрайства злочинець, діючи умисно, переслідує в якості основної корисливу мету, варто зупинитися на тому, що ж спонукало його вчинити злочин, тобто на мотиві. В даному випадку доречно навести думку Ю. М. Антоняна і В. Е. Емінова: «... Мотив найбільш яскраво характеризує людину, і особистість така, які її мотиви» [8, с. 106].

Виділяють наступні типи корисливих злочинців по провідним мотивам:

- корисливий;
- самоствердження;
- дезадаптований;
- сімейний;
- ігровий;
- алкогольно-наркотичний [8, с. 109].

В науковій літературі склалися підходи, що дозволяють виділити найбільш поширені умовні типи шахраїв по мотивам:

1. користолюбні – особи (32% шахраїв), які скоюють злочини для досягнення своїх особистих корисливих цілей, отримане майна та цінності вони накопичують, мають постійне місце роботи, професійні знання, навички та вміння, досвід роботи.

2. з мотиву самоствердження – особи (19% шахраїв), які скоюють злочини для самоствердження. Слід звернути увагу, що самоствердження відбувається не тільки в очах інших осіб, тобто співучасників злочину, а й у власних, в силу того що для деяких шахрайських дій необхідна наявність не тільки особливих знань, умінь, навичок, а й хоробрості [9, с. 277].

3. Сімейні – особи (24% шахраїв), які вчинили злочин для забезпечення потреб свого оточення. Оточенням в даному випадку слід визнавати не тільки близьких родичів, а й інших осіб, які перебувають з ними у родинних стосунках, а також осіб, життя, здоров'я і благополуччя яких злочинцям значиме в силу сформованих особистих відносин.

Потреби, заради яких особа вчиняє злочин, можуть бути дуже різними, від покупки продуктів харчування до придбання елітних речей, нерухомості.

Даний тип шахрая скромний, отримане майно витрачає не на себе, а на потреби інших.

4. Ігрові – особи (14% шахраїв), які володіють низьким морально-культурним рівнем, обумовленим їх індивідуальною психологією. Таким шахраям притаманні ігнорування недоторканності чужого майна, негативні антигромадські риси характеру (нахабство, зухвалість, заздрість, егоїзм), а також негативні емоційні і вольові якості. Бажання отримати чуже майно виникає заради розваги, пустощів або гри.

5. дезадаптовані – особи (9% шахраїв), для яких вчинення шахрайств стало основним або єдиним джерелом доходу. До таких, як правило, відносять раніше судимих осіб або шахраїв-професіоналів [10, с. 243].

Алкогольно-наркотичний тип зустрічається вкрай рідко (не більше 2% шахраїв).

Підводячи підсумок проведеного дослідження, відзначимо що виявлені типологічні особливості особистості шахрая дозволяють скорегувати комплекс заходів, спрямованих на ранню профілактику, що надають випереджаючий вплив на осіб, схильних до вчинення шахрайств, а також розробити додаткові заходи попередження шахрайств з урахуванням особистісних особливостей злочинців, які їх вчинили.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів : за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
2. Афанасенко С. І. Особливості поведінки та типологія злочинця-шахрая. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 34–37.
3. Запорожець Р. А. Характеристика особи злочинця, який учиняє шахрайство у сфері іпотечного кредитування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 111–120.
4. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. Л. Мусієнко. Харків, 2007. 21 с.

5. Кримінологія (Особлива частина) : навч. посіб. / кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 347 с.
6. Бишевец О. В., Романенко Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 81–87.
7. Швец А. В. Состояние и динамика мошенничеств, совершаемых женщинами. *Российский следователь*. 2014. № 9.
8. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование. М., 2010. 368 с.
9. Чуприна А. О. Особа злочинця у системі емпіричного дослідження запобігання шахрайству з нерухомістю у житловій сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 274–281.
10. Яцков М. В. Щодо характеристики особистості шахраїв. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 242–246.

ЗЛОЧИННІСТЬ ТА БЕЗРОБІТТЯ

У статті розкриваються особливості безробіття як однієї з глобальних проблем світу, що може породжувати злочинність. Здійснено аналіз негативних соціальних явищ у кримінології. З'ясовано, що одним із чинників, що сприяє скоєнню злочинів та дестабілізує моральний порядок у суспільстві, є трудова незайнятість працездатних осіб, а саме – безробіття. Проаналізовано заходи, які необхідно проводити з метою зниження рівня безробіття, а отже, і злочинності.

Ключові слова: злочинність, безробіття, умови злочинності, структура злочинності, профілактика злочинів.

The article reveals the peculiarities of unemployment as one of the global problems of the world, which can give rise to crime. The analysis of negative social phenomena in criminology is carried out. It is revealed that one of the factors contributing to the commission of crimes and destabilizing the moral order in society is the unemployed unemployed of able-bodied people, namely unemployment. The measures to be taken in order to reduce unemployment, and hence crime, are analyzed.

Key words: crime, unemployment, conditions of crime, structure of crime, prevention of crimes.

В статье раскрываются особенности безработицы как одной из глобальных проблем мира, что может порождать преступность. Осуществлен анализ негативных социальных явлений в криминологии. Установлено, что одним из факторов, способствующих совершению преступлений и что дестабилизирует нравственный порядок в обществе, является трудовая незанятость трудоспособных лиц, а именно – безработица. Проанализированы меры, которые необходимо проводить с целью снижения уровня безработицы, а следовательно, и преступности.

Ключевые слова: преступность, безработица, условия преступности, структура преступности, профилактика преступлений.

У сучасному суспільстві дослідження проявів злочинності та їх класифікації є самостійним питанням, значним за обсягом і науковим навантаженням. Будь-який злочин завжди зумовлений причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину (криміногенним факторами). Звідси

актуальним видається дослідження безробіття як однієї з глобальних проблем світу, що може породжувати злочинність.

Наразі наша держава переживає досить складний період: економічна криза, нестабільна політична ситуація, високий рівень безробіття. Усі ці небажані явища впливають на загальний рівень злочинності, який за останні роки зростає в Україні. Одним із поширених видів злочинів є корислива злочинність, яка становить небезпеку для суспільства [1, с. 146].

Серед негативних соціальних явищ у кримінології виокремлюють групу таких, які тісно пов'язані зі злочинністю. До них належать: пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, безробіття, бродяжництво, жебрацтво. Названі явища ніби обрамляють злочинність, тому їх ще називають «фоновими» [2, с. 256]. Одним із чинників, що сприяє скоєнню злочинів та дестабілізує моральний порядок у суспільстві, є трудова незайнятість працездатних осіб, а саме – безробіття. Не маючи можливості гідно забезпечувати себе і свою сім'ю, а іноді й задовольнити потреби в найнеобхідніших речах, особи штовхають себе на вчинення крадіжок, грабежів та інших, переважно корисливих злочинів.

Причини конкретного злочину – це явища та процеси, що породили антигромадські погляди даної особи та викликали її злочинні дії чи бездіяльність [3, с. 36]. Умови злочинності – це такі суспільні явища, які безпосередньо не впливають на скоєння злочину, але є своєрідною умовою для механізмів формування і дії причини, полегшуючи і посилюючи їх функціонування. Умова – сама по собі не породжує злочинність або злочин, але впливає на процеси породження і бере участь в детермінації злочинності [4, с. 120].

Отже, умови, на відміну від причини, самі по собі не мають генетичної властивості, не здатні до породження, а служать тільки його фоновими обставинами, що сприяють або, навпаки, перешкоджають процесу продукування причинного наслідку [5, с. 8–18]. Тобто умова – це відносно пасивний фактор, який тільки сприятливо впливає на розвиток причинного зв'язку, але безпосередньо не породжує наслідку злочину [6, с. 341].

Умови, що сприяють учиненню злочину (пасивні фактори), утворюють його навколишню обстановку. У кримінології умови прийнято поділяти на суб'єктивні та об'єктивні [7, с. 126]. Суб'єктивні умови – це негативні психологічні та моральні якості людей, що оточують злочинця, і своєю поведінкою сприяють учиненню ним протиправних дій. Об'єктивними умовами злочинності прийнято вважати соціальні суперечності, які безпосередньо не залежать від свідомості та волі населення.

Розмаїття причин і умов, що породжують індивідуальну злочинну поведінку або сприяють її здійсненню, поділяють на: умови несприятливого морального формування особистості, які призводять до виникнення в її свідомості потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, що створюють основу антигромадських установок поведінки, та на конкретні умови, що сприяють реальному вияву антигромадської установки, а також відчуженість (відсторонення) громадян від управління державою й суспільством, антигромадський спосіб життя, негативний вплив мікросередовища тощо [8, с. 109]. Очевидно, така класифікація умов конкретного злочину цілком прийнятна.

Причинами зростання рівня та підвищення небезпеки злочинності є низка чинників, а саме: докорінне переоцінювання колишніх цінностей і моральних принципів, визнання масовою свідомістю “влади” грошей, матеріального фактора як єдиної цінності і, як наслідок, знецінення людського життя, якщо воно не підкріплене високими матеріальними показниками; загальне розмивання меж моральності, морального і аморального; посилення масштабів і ступеня соціальної конфліктності у суспільстві у зв'язку з безпрецедентним зростанням соціально-економічної диференціації населення; виникнення жорстокості у суспільстві та переорієнтація на будь-які засоби досягнення мети, а також відчуття нестійкості й непередбачуваності [9, с. 45]. По суті, це специфічні причини поширення насильства, однак вони цілком характерні як для насильницької злочинності, так і злочинності загалом.

В узагальненому контексті визначають такі причини (фактори) злочинів [10, с. 149]: недоліки сімейного та шкільного виховання; нерозвиненість сфери дозвілля; алкоголізація і наркотизація молоді; деградація вітчизняної культури на тлі експансії кримінальної культури з культом насильства та індивідуалізму; негативна роль засобів масової інформації; криза ідеології, моральності; політична та економічна кризи; соціальна нерівність; втрата авторитету батьків, закону, влади; неефективне функціонування правоохоронної системи; нездатність держави ефективно контролювати незаконний обіг зброї; нерозвиненість системи віктимологічної профілактики злочинів [11, с. 229].

Так, наприклад, переважна більшість злочинів, вчинених повторно, є корисливими або насильницько-корисливими. Тобто серед причин їх вчинення домінує корислива спрямованість злочинної поведінки. Це свідчить про те, що основними причинами злочинної поведінки таких осіб є деформація їхньої економічної свідомості, яка проявляється насамперед як розбіжність економічних цілей і поглядів та можливостей їх задоволення. У зв'язку із цим в особи виникає корислива спрямованість поведінки, за якої вона переконана в тому, що її проблеми не можна вирішити правомірним шляхом. Формуючими умовами у цьому контексті є суперечності, що склалися у соціально-економічній сфері суспільства (зокрема, інфляція, безробіття).

Упродовж останніх років у нашій державі на появу деформацій в економічній сфері впливає збільшення рівня безробіття у державі, в тому числі й серед жінок. У цілому безробіття є одним із проявів, що характеризує негативні зміни в соціальній структурі суспільства. Негативні наслідки безробіття безсумнівні. Воно тягне за собою зниження мотивації праці, поширення алкоголізму, іншої девіантної поведінки осіб, а також спонукає їх не визнавати, відсутність можливості забезпечити собі життєво необхідний мінімум потреб. Науковці, які досліджували злочинність безробітних, встановили, що зростання чисельності безробітних є однією з причин збільшення рівня злочинності [12, с.23]. На думку І. О. Неупокоевої,

безробіття завжди кримінологічно пов'язане зі злочинністю, воно перестала бути її фоновим явищем. Безробіття слугує однією з причин злочинності у сучасному суспільстві [13, с. 4].

Відомо, що рівень добробуту населення та рівень злочинності нерозривно пов'язані між собою, економічна криза в державі безпосередньо впливає на зростання кількості злочинів. Задоволеність матеріальних потреб суспільства залежить від стану безробіття та розміру заробітної платні, яка, у свою чергу, повинна розраховуватися відповідно до купівельної спроможності громадян. Бідність – економічне становище, за якого особа чи група осіб не можуть задовольнити визначений мінімум потреб, необхідних для життя, збереження здоров'я та працездатності.

Економічний і соціальний фактори, внутрішня міграція, безробіття – сукупність чинників, які впливають на злочинність. До речі, 85% злочинів припадає на людей, в яких немає роботи. Війна також породжує сприятливі умови для злочинності [14, с. 61].

За даними Державної служби статистики України, після 2011 р. рівень безробіття скорочувався до 2013 р., а протягом 2014–2016 рр. рівень безробіття в Україні уповільнено, але зростав. За Методологією Міжнародної організації праці (далі – МОП), 2013 р. питома вага безробітних становила 7,2% економічно активного населення віком 15–70 років, у 2016 р. вона зросла до 9,4%, тобто за 3 роки в країні відбулося збільшення рівня безробіття на 2,2%, або на 115 тис. осіб. Аналогічна тенденція спостерігається щодо рівня і кількості безробітних серед населення працездатного віку. Україна у 2014–2015 рр. втратила 3 млн. робочих місць внаслідок окупації Донбасу і Криму. Станом на 1 квітня 2017 р. офіційна кількість безробітних, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості, знизилася до 406,8 тис. осіб, що на 13% менше, ніж у відповідний період минулого року (467,5 тис. осіб).

За даними Генеральної Прокуратури України, за січень – грудень 2017 р. серед 130 524 осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, працездатних осіб, які не працюють та не

навчаються, – 79 895, безробітніх осіб – 11 620. Отже, частка осіб, які в момент вчинення злочину були фактично не зайняті становить трохи більше 70%. У свою чергу, у 2018 р. серед 144 012 осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, працездатних осіб, які не працюють та не навчаються, – 85 126, безробітніх осіб – 14 712 (фактично незайнятих – 69%).

За даними Державної служби зайнятості, частка осіб, які були зареєстровані безробітними у 2016 році, становила 52,7% від загальної кількості зареєстрованих безробітних за цей період, у 2017 році – 53,8%, а 2018 р. – 62,7%. Окрім того, найбільша частка зареєстрованих безробітних осіб припадає на молодих осіб віком 30–34 роки. За даними Державної служби зайнятості, їх питома вага становить близько 16–17%. Отже, з огляду на зазначене доходимо висновку, що особа найбільш активного працездатного віку не може задовольнити свої навіть мінімальні побутові проблеми, оскільки не має роботи. А відтак безробіття є однією з причин рецидивної злочинності.

Також, за даними Генеральної Прокуратури України відомості про зайнятість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, складають наступні дані. Так, у 2016 р. всього складає 11 499 безробітних осіб, з них, вчинили кримінальні правопорушення – 3 207 осіб, в тому числі правопорушення проти основ національної безпеки України – 9, правопорушення проти життя та здоров'я особи – 1 969, правопорушення проти волі, честі та гідності особи – 24, правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – 39, правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 166, правопорушення проти власності – 6 195 (в тому числі крадіжку – 5 082) (53,9 % від усіх вчинених безробітними), правопорушення у сфері господарської діяльності – 366, правопорушення проти довкілля – 85.

Далі у 2017 р. всього складає 11 620 безробітних осіб, з них, вчинили кримінальні правопорушення – 3 248 осіб, в тому числі правопорушення проти основ національної безпеки України – 11, правопорушення проти

життя та здоров'я особи – 1 808, правопорушення проти волі, честі та гідності особи – 39, правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – 17, правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 140, правопорушення проти власності – 6 141 (в тому числі крадіжку – 4 984) (52,8% від усіх вчинених безробітними), правопорушення у сфері господарської діяльності – 368, правопорушення проти довілля – 82.

І насамкінець у 2018 р. всього складає 9 505 безробітних осіб, з них, вчинили кримінальні правопорушення – 2 431 осіб, в тому числі правопорушення проти основ національної безпеки України – 12, правопорушення проти життя та здоров'я особи – 1 583, правопорушення проти волі, честі та гідності особи – 22, правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – 20, правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 157, правопорушення проти власності – 4 886 (в тому числі крадіжку – 4 127) (51% від усіх вчинених безробітними), правопорушення у сфері господарської діяльності – 342, правопорушення проти довілля – 78.

Отже, як бачимо за 2016-2018 рр. переважна більшість злочинів, вчинених безробітними, є корисливими (більше 50 % щороку) або насильницькими.

Результати кримінологічних досліджень свідчать про те, що збільшення безробіття на 1% призводить до зростання рівня злочинності на 6% [14, с. 61].

Упродовж останніх трьох років у нашій державі на появу деформацій в економічній сфері впливає збільшення рівня безробіття у державі. У цілому безробіття є одним із проявів, що характеризує негативні зміни в соціальній структурі суспільства. Негативні наслідки безробіття безсумнівні. Воно тягне за собою зниження мотивації праці, поширення алкоголізму, іншої девіантної поведінки жінок, а також спонукає їх не визнавати відсутність можливості забезпечити собі життєво необхідний мінімум потреб.

Безробіття серед основної працездатної частини населення неминуче тягне за собою неможливість громадян чесно працювати, згубно впливає на інститут сім'ї, виховання дітей. Безробітні легко втягуються в кримінальне середовище різної спрямованості. Безумовно, на першому місці серед вчинюваних ними злочинів є крадіжки, грабежі, розбої та шахрайства, досить висока частка насильницьких злочинів, а також злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків та зброї.

Варто зазначити, що сьогодні спостерігається тенденція зменшення кількості працівників, оплата праці яких перебуває в межах мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством.

Розподіл працівників за розмірами заробітної плати свідчить про відсутність залежності розміру зарплати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників як у сфері послуг, так і на виробництві. Наприклад, в установах освіти, де працівники мають високий кваліфікаційний та професійний рівні, забезпечені вищою освітою, у грудні 2012 р. лише в третини нарахована заробітна плата була понад 3 000 грн., в установах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги ще менше – у 25,6% працівників. Серед зайнятих у сфері фінансової діяльності зазначена категорія становила майже дві третини [14, с. 61].

Коли йдеться про злочинність, очевидними постають такі фактори, як: низький рівень правової культури та виховання громадян, високий відсоток безробіття, масовий алкоголізм, фрустрація (пригнічений психічний стан, який виникає через неможливість задоволення людиною своїх потреб). Проте найбільший вплив на рівень, структуру та динаміку злочинності в Україні здійснюють економічні чинники.

Враховуючи, що останніми роками в загальній структурі злочинності злочини проти власності становлять понад 50%, очевидно, що в Україні більшість суспільно небезпечних діянь мають матеріальне підґрунтя, тобто є злочинами економічного характеру, а їх сукупність відповідно утворює «економічну злочинність». Отже, дедалі небезпечна стабільність кількості вчинюваних економічних злочинів чітко вказує на термінову необхідність

правильного і обміркованого розвитку та регулювання економічної системи України.

Сучасні проблеми злочинності пов'язані з корінними соціально-економічними та політичними перетвореннями, які закономірно відображаються на всіх сторонах життя українських громадян. На жаль, реформи завжди несуть певний потенціал негативного, створюють ґрунт для розвитку нових кримінальних явищ. Україна в цьому сенсі не виняток. Тому цілком логічно, що негаразди економічних змін безпосередньо пов'язані з відповідним продукуванням злочинності. До негативних наслідків розвитку ринкових відносин, як відомо, належить і безробіття, яке визнається однією із класичних факторів злочинності.

До заходів, які необхідно проводити з метою зниження рівня безробіття, а отже, і злочинності, варто віднести такі: розвиток розгалуженої системи державної служби зайнятості професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів; реформування трудового законодавства; розвиток взаємодії державного управління з територіальними громадами, органами місцевого самоврядування для підвищення ефективності планування ринку праці; створення єдиної загально доступної бази даних робочої сили; регулювання можливості працевлаштування за кордоном, приєднання України до міжнародного ринку праці тощо [14, с. 63].

Таким чином, безробіття як фонове для злочинності явище має згубний вплив на молодь, стимулює її кримінальну активність. Фонові явища взаємопов'язані зі злочинністю і дуже часто саме безробіття називають однією з причин злочинності в сучасному світі. Таке фонове явище, як безробіття, сприяє злочинності, а як детермінант – обумовлює її. Тому одним із першочергових завдань держави є подолання економічної кризи та максимальне зниження рівня безробіття в державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. 248 с.
2. Курс кримінології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; під заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 352 с.
3. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты М. : Юрид. лит., 1974. 224 с.
4. Неживець О. М. Основні причини, умови та механізм, що детермінують злочинну поведінку жінок. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 3. С. 119–122.
5. Ярмыш Н. М. Соотношение категорий «причина» и «условие» как проблема уголовного права и философии. *Вісник Луганської Академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 3. С. 8–18.
6. Криміналістична профілактика економічних злочинів : [наук.-практ. посіб. / С. В. Веліканов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. А. Журавля. Х. : Харків юридичний, 2006. 236 с.
7. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. М. : Наука, 1976. 287 с.
8. Криминология / под ред. Н. В. Кузнецовой и Г. М. Миньковского. М. : Бек, 1998. 236 с.
9. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под ред. А. И. Долговой. М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 286 с.
10. Иншаков С. М. Криминология : учеб. / С. М. Иншаков. М. : Юриспруденция, 2000. 144 с.
11. Гумін О. М. Характеристика деяких причин та умов вчинення насильницьких злочинів у сім'ї у стані агресивної поведінки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2015. № 813. С. 225–231.
12. Солодилова Ю. А. Эконометрическое моделирование зависимости между численностью безработных и числом преступлений в Оренбургской области. *ФЭН-Наука*. 2014. № 1 (28). С. 21–23.
13. Неупокоева И. А. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений среди безработных: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Омск, 2004. 19 с.
14. Гумін О. М. Йосипів А. О. Злочинність та безробіття: актуальні проблеми та взаємозв'язок. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 7. С. 59–63.

ПОЧАТОК ЖИТТЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І МІЖНАРОДНИМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМИ АКТАМИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та процесуальних положень щодо моменту початку життя людини, як показника, що впливають на кваліфікацію злочинних дій. Автором проаналізоване українське та зарубіжне законодавство, а також міжнародні акти щодо даного питання.

Ключові слова: *початок життя, життя, людина, дитина, народження, переривання вагітності.*

In the article speech goes about theoretical and procedural provisions regarding the moment of the beginning of human life, as an indicator that influences the qualification of criminal acts. The author describes the positions of Ukraine and foreign countries on this issue.

Key words: *beginning of life, life, person, child, birth, abortion.*

Статья посвящена исследованию теоретических и процессуальных положений относительно момента начала жизни человека, как показателя, который влияет на квалификацию преступных действий. Автором проанализировано украинское и зарубежное законодательство, а также международные акты по данному вопросу.

Ключевые слова: *начало жизни, жизнь, человек, ребенок, рождение, прерывание беременности.*

Життя людини визнається найвищою соціальною цінністю майже у всіх країнах сучасного світу. На підвищення рівня життя, забезпечення здоров'я і благополуччя населення направлена політика усіх найрозвинутіших держав. Дане право людини є невід'ємним і забезпечується низкою нормативних актів (Загальна Декларація прав людини, Декларація прав, свобод людини і громадянина, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та ін.), а також організаційними утвореннями, робота яких направлена на його охорону. Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то там життя визнається способом або періодом існування кого-небудь [12], тому, без сумніву, момент початку життя є дуже важливим як з теоретичного боку, так і з правового, особливо з тої причини, що цей момент, як правило,

законодавчо неврегульований. Крім того, це впливає на кваліфікацію злочинних дій у кримінальному праві.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених темі захисту права на життя і моменту його настання, слід відокремити праці таких науковців: Т. Ліснич, А. Соловйов, В. Трубников, Л. Остапенко, Л. Заболоцька, П. Рабінович, О. Лукашова, В. Денисов, О. Шевченко та інші.

Мета даної роботи – дослідити теоретичні та практичні положення, зокрема доктринальні положення, норми вітчизняного законодавства, практику Європейського суду з прав людини і законодавство зарубіжних країн щодо питання моменту початку життя і визнання особи живою.

Початок життя за законодавством України. Стаття 3 Конституції України визначає життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю [5]. Право на життя – це фундаментальне право людини, що закріплене у безлічі нормативних актів та конституціях більшості демократичних країн світу. Існує багато визначень поняття «життя»: форма існування матерії; складний біологічний процес; явище що за сукупністю фундаментальних біологічних ознак відрізняє живе створіння від неживого; проміжок часу між народженням і смертю тощо [13, с. 12, 13, 38, 73], однак нормативного визначення даного поняття немає, хоча дана тема вже багато років залишається актуальною і дискусійною.

У зв'язку з відсутністю нормативного регулювання з даного питання практика Конституційного суду та Європейського суду з прав людини має вагоме значення. Якщо говорити про Європейський суд, то дана тема дійсно періодично підіймається і висувається на розгляд різними європейськими країнами (Норвегія, Франція), однак в Конституційному суді України практика з даного питання майже не зустрічається, окрім справи КСУ від 29.12.1999 року № 11-рп/99, яка призвела до скасування смертної кари, як виняткового виду покарання, було запропоновано розширене тлумачення статей Конституції, що стосуються права на життя, його охорону і недоторканість, але саме питання моменту настання життя в даній справі розглянуто не було [9].

На сьогоднішній день сучасне українське законодавство за загальним правилом визнає права дитини від моменту народження (п. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України, далі ЦК), але Цивільний кодекс України так само передбачає і можливість ненародженої дитини мати права спадкоємця (ч. 1 ст. 1222 ЦК). Частина 6 статті 281 ЦК України та ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначають: організм, що розвивається в тілі матері не вважається дитиною до моменту народження, він – частина організму жінки. Це доводить право жінки за власним бажанням перервати вагітність до 12 тижня і в окремих, визначених законом випадках, навіть до 22 тижня [7]. Даний граничний термін штучного переривання вагітності встановлений наказом МОЗ України від 20.07.2006 року № 508.

Цікавим є те, чому законодавець визначає саме такі строки вагітності (0–22 тижні) як можливі для проведення її штучного переривання за власним бажанням жінки, або за іншими можливими обставинами. Тобто ембріон або плід до даного граничного строку не вважається живим? Адже за його «вбивство» не настає жодного виду юридичної відповідальності, окрім як за ст. 134 КК України, якщо аборт проводиться особою, яка не має спеціальної освіти, і в тому випадку об'єкт охорони – здоров'я жінки, а не плоду [6].

У даному випадку доцільно буде зазначити, що відповідно до медичної науки життя людини поділяється на два періоди: внутрішньоутробний і поза утробний. Перший період розпочинається від моменту запліднення і триває до закінчення фізіологічних пологів, тобто повного виокремлення плода з тіла матері. У свою чергу внутрішньоутробний період поділяється ще на два: ембріональний і плідний. Ембріональний характеризується активним діленням клітин, формуванням органів і частин тіла, його тривалість складає приблизно 8 тижнів і він вважається найважливішим. Після нього настає плідний період, під час якого вже сформований плід із частинами тіла та зачатками органів продовжує розвиватися, набирає вагу і збільшується у розмірах, його тривалість з 8 тижня до народження (зазвичай пологи відбуваються на 38–42 тижні вагітності) [13, с. 448].

У статті 6 ЗУ «Про охорону дитинства» зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [8]. Народження – це складний етап, що вважається проміжком часу між початком фізіологічних пологів і моментом самостійного дихання людини. Живонародженість можливо визначити лише після повного вилучення плоду з тіла матері за такими ознаками, як: серцебиття, дихання, пульсація пуповини, рухи скелетних м'язів, реагування на зовнішні подразники (світло, дотики, звуки) та ін. [10]. Життєздатним вважається немовля 7-го місяця внутрішньоутробного розвитку, довжина тіла якого не менше 35 см, а вага не менше 1 кг [11, с. 68].

Вищезазначені норми так само не дають точної відповіді на питання визначення моменту початку життя і набуття права на нього, адже чи можна вважати дитину народжену раніше 7 місяця вагітності (що з медичної точки зору не є життєздатною) носієм права, тобто правоздатною? Наприклад, 24 жовтня 2006 жінка зі штату Флорида народила доньку Амілію на 22 тижні вагітності. При народженні її вага складала всього 284 грама, а довжина тіла – 24 см [16].

Тобто, як можна побачити з проаналізованого вище матеріалу, українським законодавством не встановлено чіткого і сталого моменту, з якого плід вважається живим і правоздатним і за різних випадків можуть охоронятися як інтереси виключно народженої дитини, так і тої, що ще знаходиться в утробі, хоча він є дуже важливим, особливо у кримінальному праві в процесі кваліфікації злочинного діяння.

Кримінальний кодекс України своїми нормами визначає, що людське життя підлягає охороні незалежно від громадянства, національності, статі, політичних і релігійних переконань. Як зазначалося вище, даним нормативним актом не встановлено чіткої думки з приводу того, коли посягання на життя ненародженої дитини буде вважатися злочинним, тому, щодо кваліфікації таких видів злочинів, можна погодитися із думкою М. Короленко, який вважає, що посягання, які спрямовані на заподіяння

смерті плоду до початку фізіологічних пологів кваліфікуються як аборт і відповідно не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (якщо ця дія здійснюється суб'єктом, що має медичну освіту), а заподіяння смерті плоду під час пологів – як вбивство [15, с. 30].

Початок життя за законодавством зарубіжних країн та міжнародними актами. Проблемне питання визначення моменту початку життя виникло задовго до того, як було прийнято першу у світі Конституцію. Так, ще у II ст. н.е. римський юрист Тертулліан писав, що «той, хто буде людиною – вже людина», саме тому до нас із римського права дійшли правила спадкування, за якими ще ненароджена дитина мала право бути спадкоємцем [18, с. 84]. Якщо говорити за більш сучасний період, то право на життя, як таке, вперше було закріплено у 1984 році у Загальній декларації прав людини [2]. Тоді, під час розробки тексту статті 3 вищезазначеного акта почалися перші суперечки щодо тлумачення її тексту. Наприклад, представник Чилі запропонував доповнити статтю таким чином, щоб вона поширювала права на життя з моменту зачаття, однак датські представники дотримувалися протилежної думки і висловили вагомий аргумент проти даного включення, що полягав у тому, що законодавство більшості держав не забороняє на певних строках добровільне переривання вагітності.

Після даної спроби чітко визначити момент настання правоздатності було прийнято ще низку нормативно-правових актів, що торкалися у своєму змісті права на життя, однак жоден з них не забезпечив врегулювання даного проблемного питання. Так, наприклад, Декларація з прав дитини 1959 року визначає «...дитина, зважаючи на фізичну і розумову незрілість, потребує соціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження...» [3]. Ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначає: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше» [4]. Ст. 6 вищезазначеної конвенції гарантує невід'ємне право дитини на життя та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини. Статтею 3 Директиви № 94/33 ЄС від 22 червня

1994 року «Про захист молоді, що працює» передбачено, що дитина – особа до 15 років, що підлягає загальнообов’язковому шкільному навчанню на певний час, згідно національного законодавства [1].

Така невизначеність притаманна майже усім міжнародним документам, окрім положень Американської конвенції про права людини 1969 року (ст. 4), що визначає зачаття відповідним моментом початку життя, але навіть таке чітке закріплення не є абсолютним. Це доводить рішення Міжамериканської комісії 1977 року, яким встановлено, що право на життя не є абсолютним, відповідним виключенням є штучне переривання вагітності, тому легалізація його не порушує.

Продовжуючи розглядати думку США щодо даного проблемного питання також доцільно буде зазначити рішення Верховного суду США 1973 року, у якому було встановлено право жінки на аборт у перші 3 місяці вагітності, що нічим не обмежується [21]. При цьому Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк передбачає відповідальність і визнає вбивством позбавлення життя дитини, що не народжена, але віком більше 24 тижнів.

Якщо говорити про країни Західної Європи і їх думку щодо правоздатності ненародженої дитини, то у Франції ембріон має права з 10-го дня після зачаття, у Данії з 12-го тижня, а у Швеції з 20-го тижня вагітності. У Китаї і Японії дотримуються думки щодо визнання народження моментом початку життя.

У зв’язку з тим, що країни світу, в тому числі країни Західної Європи не можуть дійти згоди щодо початкового моменту правоздатності, то поширеною є практика Європейського суду з прав людини. Таким чином, існує декілька цікавих рішень, що безпосередньо регулюють дане питання. Перше з них *Vo v. France* від 8.07.2004 року, що стало досить дискусійним. Позивачем у даній справі була жінка, що втратила дитину на 6 місяці вагітності внаслідок помилки лікаря. Так, громадянка Франції, що перебувала у лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, котрій була призначена операція за медичними показниками. Таким чином, внаслідок усіх дій, проведених лікарями, вагітність перервалася, а плід

врятувати не вдалось. Жінка звернулася до Суду з питань порушення її прав працівниками лікарні, який, розглянувши усі висунуті сторонами докази, дійшов до висновку, що у даному випадку дійсно мало місце порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дане рішення стало резонансним з тієї причини, що раніше суд неухильно дотримувався думки, що право на життя не розповсюджується на людський ембріон, однак у даному випадку за обставин цієї справи життя плода було безпосередньо пов'язано з життям матері і могло бути захищено нею, а його втрата була викликана ненавмисними діями третіх осіб. Отже, з цієї ситуації можна зробити висновок, що штучне переривання вагітності не визнається порушенням права на життя, однак може бути визнано порушенням лише за певних специфічних обставин, шляхом виявлення причинно-наслідкового зв'язку що призвів до смерті плода [22].

Ще однією резонансною справою є «Бруггеманн та Шойтен проти ФРН». Тоді Європейська комісія з прав людини встановила, що заборона штучного переривання вагітності стала б порушенням ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, як втручання в особисте життя жінки. Крім того, комісія вирішила, що не вважає для себе обов'язковим розглядати питання статусу ненародженої дитини, а також зробила припущення, що термін «кожен» не поширюється на дитину, що не народилася [19].

У Норвегії мала місце справа «Н проти Норвегії», коли жінка і чоловік, що не перебували у шлюбі, вирішували між собою долю ненародженої дитини. Так, чоловік вмовив свою кохану не робити аборт і взяв на себе зобов'язання піклуватися про дитину і самотійно, в разі чого її виховувати. Проте, через деякий час пара розпалася, а жінка позбавилася дитини. Чоловік, будучи заявником по даній справі наполягав, що у даному випадку ненароджена дитина залишається незахищеною по праву Норвегії, що суперечить ст.2 Конвенції. Європейська комісія, у свою чергу, не виключила, що у певних випадках зародок дійсно може охоронятися відповідною статтею, однак все ж таки нею був зроблений висновок, що в таких

делікатних справах кожна держава повинна мати свободу вибору. Так як аборти за законодавством Норвегії дозволені за бажанням жінки до 12 тижнів, а за медичними показниками – до 18 тижнів (з дозволу медичної комісії), то Європейська комісія не знайшла в діях держави-відповідача порушення вищезазначеної статті.

Мала місце і справа *Raton v. UK* Європейського суду, у якій Суд визначив, що право на життя, передбачене ст. 2 відповідної Конвенції передбачає для жінки мати право на аборт на різних етапах вагітності, як захист її життя і здоров'я [20].

Не менш цікаве рішення виніс Вищий апеляційний суд Франції стосовно права дитини НЕ бути народженою. Таким чином, діти, що народилися інвалідами або з серйозними вадами мають право на компенсацію у разі, якщо лікарі не надали їх матерям правдиву інформацію про стан здоров'я і розвитку плода, та, відповідно, про можливість у даному випадку штучно перервати вагітність [17].

Таким чином, питання початку життя, штучного переривання вагітності і правоздатності плода є дискусійними насамперед через моральні та релігійні устої, що склалися у суспільстві, однак якщо абстрагуватися від стереотипів і переконань і розбирати дане питання з суто юридичної точки зору, то стає зрозумілим, що початковим моментом життя людини є саме народження. Це можна довести, зважаючи на наступне. По-перше, констатувати здатність бути носієм відповідних прав можливо виключно після народження, в іншому випадку, закріпивши права ембріона, вони повинні будуть захищатися на рівні із правами людини, тобто у випадку штучного переривання вагітності лікарі будуть нести кримінальну відповідальність за вбивство, крім того, якщо життя виникає з моменту зачаття, то відповідальності підлягають і лікарі – репродуктологи, що роблять штучне запліднення, оскільки у пробірці відбувається селекція і 2 з 4 запліднених яйцеклітини, що є більш слабкими відсіюються [14]. Так само важко уявити відповідальність жінки за «вбивство» ембріона у разі викидню за певними зовнішніми необережними обставинами. По-друге, момент

зачаття ніяк не фіксується і жінка може тривалий час не знати про свою вагітність. По-третє, при визнанні у ембріона права на життя і, відповідно, встановленні заборони на проведення абортів чи не обмежуються у цьому випадку права жінки на можливість самостійно розпоряджатися власним тілом? Зрештою, у разі виникнення загрози життю матері чи плода, кого з них слід рятувати в першу чергу, повністю сформований організм і рівноправного члена суспільства, чи майбутню людину, що не здатна до самостійного існування і в силу багатьох факторів може не народитися взагалі, адже на кожному з етапів вагітності існують ризики випадкової смерті плода. Отже, найраціональнішою і найбільш прийнятною є дана позиція, однак у той же час, з розвитком медицини і репродуктивних технологій у міжнародних правових документах закріплені біотичні норми, що вказують на те, що поводження з майбутньою дитиною має бути гідним людини, тому існує лише 1 право, яке набуває зародок з моменту зачаття – право на гідне поводження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Директива Ради Європейського Союзу № 94/33/ЄС «Про захист працюючої молоді» від 22 червня 1994 року.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103
3. Декларація прав дитини (ООН, 1959 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
4. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 р. *Збірник міжнародних договорів СРСР*, випуск XLV1, 1993.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, тлумачення від 30.09.2016. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III, редакція від 11.01.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Цивільний кодекс України від 01.01.2004 № 435-IV, редакція від 04.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. №2402, редакція від 01.01.19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 №11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.
10. Наказ МОЗ України від 24.05.2013 № 423 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13>.
11. Офіційний Вісник України. 2006. № 15. Ст. 1150.
12. Академічний тлумачний словник української мови: веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/zhyttja> (дата звернення 12.02.2019).
13. Антропология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов / Авторы-составители: канд. биол. наук, доц. Л. Б. Рыбалов, канд. биол. наук, доц. Т. Е. Россолимо, И. А. Москвина-Тарханова. 4-е изд., стер. М. : Из-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 448 с.
14. Голиченков В. А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993 / В. А. Голиченков, Д. В. Попов. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html> (дата звернення 12.02.2019).
15. Короленко М. Об'єкт злочинів проти життя людини. *Економіка. Фінанси. Право*. 2001. № 4. С. 29–31.
16. Недоношенные дети: рекорды вживаний: веб-сайт. URL: <http://med-info.ru/content/view/1290> (дата звернення 12.02.2019).
17. Приходько О. Право стать жертвой аборта. *Зеркало недели*, № 34 (358), 1–7 сентября 2001.
18. Тертуллиан. Апология VIII в., 8 / Богословские труды. 1984. С.180.
19. Bruggemann and Scheuten v. FRG (1976). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-56643> (дата звернення 13.02.2019)
20. Paton v. United Kingdom: Judgment of 01 January 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58975> (дата звернення 13.02.2019).
21. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973) (USSC+). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-54864> (дата звернення 13.02.2019).
22. Vo v. The France: Judgment of 8 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887> (дата звернення 13.02.2019).

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті розглянуті питання щодо правової природи, цілей, регламентації спеціальної конфіскації за кримінальним законодавством інших країн як романо-германської, так і англо-американської правової сім'ї.

Ключові слова: спеціальна конфіскація, покарання, заходи кримінально-правового характеру, заходи безпеки, наслідок злочину.

The article deals with the legal nature, objectives, regulation of special confiscation under the criminal law of other countries, both Romano-Germanic and Anglo-American legal families.

Key words: special confiscation, punishment, measures of criminal law, security measures, the consequence of a crime.

В статье рассмотрены вопросы правовой природы, целей, регламентации специальной конфискации по уголовному законодательству других стран как романо-германской, так и англо-американской правовой семьи.

Ключевые слова: специальная конфискации, наказание, меры уголовно-правового характера, меры безопасности, следствие преступления.

Останнім часом тема спеціальної конфіскації вважається однією з найбільш дискусійних і неоднозначних серед правознавців і юристів України.

Окреме нормативне врегулювання спеціальна конфіскація отримала з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18.04.2013 року. Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 96-1, в якій вперше було дано визначення спеціальній конфіскації на законодавчому рівні, і яка неодноразово зазнавала змін (останніх – 18.02.2016).

Незаперечним залишається факт про необхідність удосконалення механізмів повернення активів, отриманих злочинним шляхом. Враховуючи це, актуальним є аналіз норм зарубіжного законодавства з цього питання.

Проблемі спеціальної конфіскації свої праці присвятили Винник А. О., Ковальова С. С., Корнієнко Є. В., Лащук Є. В., Пироженко О. С., Шаблистий В. В. та багато інших, однак питання регламентації інституту спеціальної конфіскації потребують від науки кримінального права подальших наукових опрацювань.

Метою даної публікації є вивчення досвіду регламентації спеціальної конфіскації за законодавством зарубіжних держав.

Сучасне кримінальне законодавство зарубіжних країн не передбачає конкретно визначеної моделі регламентації інституту спеціальної конфіскації та чіткого алгоритму дій для вдосконалення кримінально-правових норм з питання регулювання цього інституту. Законодавець кожної держави має своє бачення з питань правового регулювання спеціальної конфіскації майна, його поняття, ознак, правової природи [5, с. 131].

У свою чергу, спеціальна конфіскація є в законодавстві багатьох країн світу. В Україні, а також в пострадянських і деяких інших країн, спеціальна конфіскація визначається як окремий кримінально-правовий інститут [6, с. 319]. Варто відзначити, що в ряді країн вони створюють різні кримінально-правові інститути (наприклад, США, Англія, Швейцарія).

За відповідними міжнародними конвенціями та кримінальним законодавством зарубіжних країн, які передбачають спеціальну конфіскацію, сфера застосування цього заходу не пов'язується з караністю вчиненого протиправного діяння. У деяких КК, як і в КК України, безпосередньо закріплюється її незалежність (автономність) від покарання, що проявляється у можливості її застосування як одночасно з будь-яким видом покарання, так і самостійно. Наприклад, у ст. 127 КК Королівства Іспанії зазначається, що усі покарання, призначені за скоєння злочину або умисні проступки, тягнуть за собою вилучення всього майна, отриманого внаслідок скоєного злочину. У ч. 4 ст. 106 КК Республіки Молдова передбачено, що спеціальна конфіскація може застосовуватися, якщо винному не призначається покарання [7].

Як правило, спеціальна конфіскація розглядається як додатковий захід державного примусу. Так, в країнах колишньої республіки Югославії

(Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина та ін.) конфіскація знарядь вчинення злочину – це захід правової безпеки, а конфіскація майна, здобутого злочинним шляхом – це інший кримінально-правовий захід. У свою чергу застосування спеціальної конфіскації можливо незалежно від її наявності в санкції статей Особливої частини. Це характерно і для країн, де вона виступає як інститут кримінально-процесуального права. Особливістю спеціальної конфіскації є можливість вилучення майна не тільки у винного, а й у третіх осіб, які володіють цим майном [6, с. 250].

Кримінальний кодекс Бельгії в розділі 2 передбачає спеціальну конфіскацію серед видів покарань, які призначаються за вчинення злочинів, проступків та поліцейських правопорушень. При цьому спеціальна конфіскація застосовується до речей, які становлять предмет злочину і були використані для вчинення злочину, а також майна та майнових прав, що здобуті злочинним шляхом.

Спеціальна конфіскація може здійснюватися не тільки щодо майна, отриманого в ході вчинення злочину, але і того майна, в яке об'єкт злочину був перетворений. У ряді країн (наприклад, Австрія, Німеччина, Швейцарія), виходячи з принципу гуманізму, якщо особа, вчинила злочин, перебуваючи в матеріально складному становищі, спеціальну конфіскацію майна замінюють більш дрібним штрафом [6, с. 252].

Правова природа спеціальної конфіскації не однакова і в тих країнах, де кримінальне законодавство не містить спеціальної термінології у визначенні поняття «спеціальна конфіскація», а охоплюється загальним терміном «конфіскація майна».

Так, в ст. 67 КК Литовської республіки передбачено, що конфіскація майна становить собою міру покарання і означає обов'язкове безоплатне вилучення у власність держави майна у будь-якому вигляді, яке підлягає до такої конфіскації і знаходиться у злочинця [10].

Кримінальним законодавством Італії конфіскація майна віднесена до заходів безпеки. Так, згідно положень ст. 236 КК Італії конфіскація відноситься до майнової міри безпеки [11].

Заходи безпеки в Італії застосовуються тільки до суспільно небезпечних осіб, які вчинили діяння, передбачене законом як кримінальне правопорушення, як додаткове покарання. Конфіскація речей призначається при засудженні особи за кримінальне правопорушення щодо речей, отриманих завдяки здійсненню кримінального правопорушення або тих, що стали або призначалися для здійснення кримінального правопорушення. Обов'язковій конфіскації підлягають предмети, виробництво, використання, носіння, зберігання або відчуження яких утворює кримінальне правопорушення, навіть якщо вирок стосовно такого діяння відсутній (ст. 240 КК Італії) [11].

Питанням конфіскації майна в КК Австрії присвячений розділ III під назвою: «Покарання. Отримання вигоди, вилучення предметів та примусові заходи». Зокрема глава 20 КК Австрії передбачає такий захід впливу як отримання виплати, як незаконного грошового збагачення. Саме тому конфіскації за КК Австрії підлягають предмети, що використовувалися особою для здійснення злочину та були отримані в ході вчинення такого злочину [6, с. 251].

Згідно п. 4 ст. 39 КК Польщі конфіскація майна передбачена в системі кримінальних заходів і полягає у конфіскації (вилученні) предметів, що були створені внаслідок вчинення злочину [4].

У кримінальному законодавстві Німеччини заходи конфіскаційного характеру регулюються розділом третім КК Німеччини. «Правові наслідки діяння» (§§ 38–76) [12]. Він регламентує застосування покарання, заходів безпеки та виправлення. У ньому сім глав, в тому числі і «Конфіскація прибутку і конфіскація окремих предметів» (§§ 73–76) [9, с. 218]. Тобто, на відміну від більшості кримінальних кодексів, КК Німеччини не визначає конфіскацію як покарання (основне чи додаткове), а розглядає її як захід, який застосовується у відповідність з тими наслідками, який заподіяні злочином.

Слід зазначити, що французьке законодавство поряд з поняттям «покарання» використовує також категорію «заходи безпеки», які спрямовані

на усунення потенційної небезпеки і, як правило, виражаються в конфіскації шкідливих чи небезпечних предметів, які можуть бути використані як засіб скоєння протиправних дій.

У французькому Кримінальному кодексі передбачається можливість заміни конфіскації предметів стягненням грошової суми у випадках, передбачених в ст. 131-21 (абз. 3) [8].

Спеціальна конфіскація – досить прогресивний інститут, так як: по-перше, вилучається знаряддя вчинення злочину, а по-друге, здійснюється принцип справедливості, а саме: вилучається майно, яке було здобуто в ході вчинення злочину, з метою подальшого регресного відшкодування потерпілій стороні.

Цікавим є також такий аспект застосування конфіскації, який має місце в кримінальному праві Англії і стосується напрямку не тільки на покарання винного, але і, що, вважаємо, є дуже важливим для України, на компенсацію шкоди, заподіяної злочином [3, с. 72].

Цікавим є підхід англійського законодавця до визначення того, на кому лежить тягар доведення законності отриманих доходів, заснований на прецедентному праві, яке є одним з джерел права Великобританії. Суд має право виходити з припущенням про те, що активи, які підсудний отримав за останні шість років, що передували суду, придбані виключно в результаті здійснення незаконної діяльності, наприклад торгівлі наркотиками. Тягар доказування легальності джерел походження майна покладається на обвинуваченого. Крім того, необхідно відзначити, що покарання у вигляді конфіскації майна в Англії спрямоване не тільки вилучення певного майна у особи, яка вчинила надходження, а й відшкодування державі завданих злочином збитків [5, с. 134]. Також можна відзначити, що в англійському законодавстві конфіскація широко використовується в боротьбі з економічною злочинністю.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що поступово конфіскація в Англії від засобу повного знищення економічного становища особи стала дієвим засобом боротьби з тими чи іншими злочинами. Також

слід звернути увагу на те, що і в даний час конфіскація як кримінальне покарання втратила і свою, відверто кажучи, цивільно-правову природу, особливо, коли мова йде про відшкодування заподіяної злочином шкоди.

У науковій літературі щодо характеристики конфіскації в США відзначено, що конфіскація – це додаткова майнова санкція. Але загальна конфіскація фактично не передбачена федеральним законодавством США, проте, якщо, суд визнає, що власність була придбана на кошти, отримані в результаті здійснення злочинної діяльності, він може винести рішення про її конфіскацію (§ 982 розділу 18 Зводу законів). Це і є саме спеціальна конфіскація, при цьому спеціальна конфіскація, передбачена законодавством, як федеральним, так і всіх штатів, широко застосовується на практиці [12, с. 136].

Крім того, що є підстави для виділення загальної та спеціальної конфіскації, законодавство США дає підставу і для виділення ще таких двох різновидів конфіскації як кримінальна та цивільно-правова.

Застосування кримінальної конфіскації пов'язують з тим, що держава повинна довести за результатами розгляду справи, що призначена для конфіскації власність (майно) отримана саме від незаконної діяльності, або пов'язана з незаконною діяльністю. Наприклад, Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк передбачає вилучення і конфіскацію обладнання, що використовується для виготовлення і поширення порнографії; наземних, водних і повітряних транспортних засобів, що використовуються для перевезення або приховування документів про азартні ігри [1, с. 276].

Застосування цивільно-правової за своїм характером конфіскації обумовлює перехід обов'язку доведення легальності джерел отримання майна, власності від держави до особи, якій інкримінують вчинення злочину, і в разі, якщо особа під час судового розгляду не надасть переконливих доказів законного походження власності – власність конфіскується державою. При такій конфіскації може бути вилучена: власність, прямо або побічно отримана в результаті порушення законодавства про «відмивання» грошей; власність, яка є доходом від продажу або розповсюдження

наркотичних речовин; готівкові гроші, частка в загальній власності, пов'язана з порушенням законів про банківську справу.

Так, § 60.30 Глави 40 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк називається «Цивільно-правові санкції» і встановлює, що: «Дана стаття не позбавляє суд права, наданого законом, прийняти постанову про конфіскацію майна, про скасування або призупинення дії дозволу, звільнення від посади або застосування будь-якої іншої цивільно-правової санкції, і будь-який відповідний наказ, яким реалізується таке право, може бути включений в рішення про засудження в якості його складової частини» [6, с. 255].

Порівняльний аналіз кримінального законодавства деяких зарубіжних країн дозволяє зробити наступні висновки щодо доцільності впровадження та подальшого вдосконалення інституту спеціальної конфіскації в кримінальному законодавстві України.

Так, інститут спеціальної конфіскації існує в більшості сучасних держав. Аналіз окремих кримінальних кодексів зарубіжних держав дає змогу дійти висновку, що в цих законодавчих актах самого поняття «спеціальна конфіскація» не міститься, найчастіше зустрічається термін «конфіскація майна». Природа спеціальної конфіскації в законодавстві зарубіжних країн відрізняється, однак спільним є те, що спеціальну конфіскацію розглядають як захід впливу, додаткове покарання за наслідок злочину, захід майнової безпеки, захід для відшкодування завданої шкоди тощо.

У вигляді покарання спеціальна конфіскації передбачена законодавством лише деяких країн. Однак, і в цьому випадку розуміння спеціальної конфіскації в зарубіжних країнах відрізняється від теоретичних підходів до розуміння покарання в Україні. Спеціальній конфіскації підлягає не все майно, що належить особі, яка вчинила злочин, а тільки те, що має «злочинний характер», тобто було засобом злочину чи отримане внаслідок злочинних дій і належить особі-злочинцю без достатніх правових на те підстав.

У цілому норми кримінального законодавства України щодо спеціальної конфіскації відповідають вимогам міжнародного права та досвіду

провідних зарубіжних країн щодо окремих аспектів регулювання вказаного інституту в рамках гармонізації законодавства та інтеграції України в Європейський Союз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Винник А. О. Соціально-правова обумовленість спеціальної конфіскації майна як іншого заходу кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. серія юридична. 2017. Вип. 2. С. 267–281.
2. Ковальова С. С., Шпак Ю. С. Кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації (аналіз ст.ст. 96-1 та 96-2 КК України). *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. 2015. Вип. 213 (1). С. 217–225.
3. Корнієнко Є. В. Спеціальна конфіскація за кримінальним законодавством України. *Наше право*. 2015. № 1. С. 68–74.
4. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред.. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч. К. : ОВК, 2016. 138 с.
5. Лашук Є. В. Проблема спеціальної конфіскації в аспекті кримінально-правової політики України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 128–137.
6. Пироженко О. С. Спеціальна конфіскація за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2014. № 4(2). С. 248–257.
7. Уголовный кодекс Республики Молдова: Кодекс № 985 от 18.04.2002 / Парламент Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.
8. Уголовный кодекс Франции. URL: <http://www.crimpravo.ru/codecs/france/2.doc>.
9. Уголовный кодекс ФРГ: URL: <http://www.crimpravo.ru/codecs/germany/2.doc>.
10. Уголовный кодекс Литовской Республики URL: <https://drive.google.com/file/d/1fKAAt2p7VGgdRFpMZ2SO9e9TImhr--Ro/view>.
11. Уголовный кодекс Италии URL: <http://platanclub.ru/ugolovnyj-kodeks-italii-na-russkom-jaz/>.
12. Шаблистий В. В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 130–138.

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ЗУМОВЛЯЮТЬ ЖІНОЧУ ЗЛОЧИННІСТЬ

Стаття присвячена аналізу та кримінологічній характеристиці жіночої злочинності. Досліджено причини та фактори, які впливають на вчинення злочинів жінками. Виокремлено основні блоки причин жіночої злочинності, зокрема: в сімейно-побутовій сфері, соціально-політичній сфері, сфері праці, знецінення соціальних функцій жінки.

Ключові слова: злочинність, жінка, жіноча злочинність, детермінанти злочинів, причини жіночої злочинності.

The article is devoted to the analysis and criminological characteristics of female crime. The causes and factors that influence the commission of crimes by women are investigated. The main blocks of causes of female crime, in particular in the family - home sphere, social - political sphere, the sphere of justice, depreciation of women 's social functions, are singled out.

Key words: crime, woman, female crime, determinants of crime, causes of female criminality.

Статья посвящена анализу и криминологической характеристике женской преступности. Исследованы причины и факторы, влияющие на совершение преступлений женщинами. Выделены основные блоки причин женской преступности, в частности в семейно-бытовой сфере, социально-политической сфере, сфере труда, обесценивания социальных функций женщины.

Ключевые слова: преступность, женщина, женская преступность, детерминанты преступлений, причины женской преступности.

За часів існування суспільства злочинність набирає все більших обертів. Вчиняються нові злочини або вже існуючі, але злочини як вчинялися, так і вчиняються, і вчинення злочинів жінками – не виключення. Злочинність загалом – негативний фактор, який за своєю природою має високий суспільно небезпечний характер. На даний час, жіноча злочинність існує у різних сферах суспільного життя, десь більше, десь менше, але проблема така є.

Однією із складних проблем у кримінології є причини вчинення злочинів. Вчені розглядають причини злочинності з різних боків, але досі

відмінність причин вчинення злочинів чоловіками і жінками залишається мало дослідженою проблемою.

Ми звикли, що жінка – це щось загадкове, тендітне та чарівне, але не все так «світло» як малює наша уява. Жінка, в силу якихось причин, також здатна вчинити злочин. Тому аналіз та дослідження цієї проблеми є актуальним на сьогоднішній день і потребує детальної уваги з боку вчених та спеціалістів.

Аналізуючи офіційну статистику Генеральної прокуратури України за останні три роки (2016 р., 2017 р., 2018 р.) простежується те, що відсоток вчинення злочинів жінками порівняно із загальною кількістю осіб майже не змінюється. Так, за вказані три роки відсоток злочинів, які вчиняються жінками становить приблизно 11-12 % від усіх виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Розглянемо детальніше сфери, де жінки частіше за все можуть вчинити злочини.

Кількість вчинення жінками злочинів проти життя і здоров'я за три роки суттєво не підвищилась на загальному фоні. Тут все стабільно – 11% за кожний рік.

Аналізуючи статистику злочинів проти власності, можна спостерігати тенденцію до підвищення вчинення злочинів жінками у цій сфері. Так, у 2016 році кількість жінок, які вчинили злочини проти власності складає 2768 осіб (5% від загальної кількості осіб), у 2017 році – 7956 осіб (13% від загальної кількості осіб), у 2018 році – 8718 осіб (14% від загальної кількості осіб). Це можна пояснити тим, що за останні роки жінки більше стали освоювати виробничі професії. Вони працюють на виробництві, у магазинах, на малих підприємствах, на малооплачуваних роботах та інше, це і зумовлює вчинення крадіжок, грабежів та інших корисливих злочинів.

Ще однією сферою, де суб'єктом злочину часто стають жінки, можна назвати сферу обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Останніми роками нагальною проблемою стала наркотизація

суспільства, жінки не виключення. Особи жіночої статі, в силу своїх біологічних особливостей, швидше звикають до наркотику, аніж особи протилежної їм статі. Звідси і породжується жіноча злочинність у даній сфері. Порівняно із 2016 роком у 2017 та 2018 роках кількість жінок, які вчиняють «наркотичні» злочини стала більшою: 2016 рік – 846 осіб, 2017 рік – 1898 осіб, 2018 рік – 1283 особи.

Але є сфери, де жінки практично не вчиняють злочинів. Наприклад, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, самі жінки у таких злочинах часто стають потерпілими.

Загалом, жіноча злочинність з кожним роком набирає все більших обертів. Це пов'язується з тим, що вони вступають у злочинні угруповання, не можуть належним чином себе забезпечити, жінки не знають законних способів і методів для виживання. Це є проблемою і з цим потрібно боротися.

Чимало вчених досліджували детермінанти вчинення злочинів жінками, зокрема, Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, А. Б. Блага, О. М. Гаргат – Українчук та інші. Серед дослідників і досі ведуться суперечки та дискусії з приводу психологічної або вродженої біологічної схильності жінки до вчинення злочинних дій.

Професор Н. В. Кузнєцова стверджує, що соціально – психологічні причини включає в себе деякі фактори. Серед них деформація групової та індивідуальної свідомості у економічному, моральному та сімейно – побутовому житті. Їх потрібно розцінювати як безпосередні причини злочинності [4, с. 62].

Серед причин злочинності у жінок виділимо наступні:

- активізація участі жінок на виробництві;
- значне послаблення основних соціальних інститутів, перш за все – це сім'я, а також інших соціальних цінностей;
- суспільна ворожнеча між людьми, зростання конфліктів та війн;
- зростання рівня алкоголізації, наркоманії, проституції та жебрацтва.

Розглянемо кожну з причин більш детально.

Деформація групової та індивідуальної економічної свідомості виявляються у різних видах користі, у впевненості, що законними шляхами неможливо гідно забезпечити себе та свою родину.

Демократичні погляди на життя зумовили значне підвищення кількості працюючих жінок. Прагнення жінок брати участь у суспільному житті зумовило те, що на даний час вони обіймають посади у різних сферах: освіті, культурі, мистецтві, охороні праці, науці, торгівлі та багатьох інших. Немало жінок займають керівні посади на малих та середніх підприємствах, очолюють цехи та інші структурні підрозділи.

Кримінологічна значимість таких обставин полягає у тому, що більшість жінок працюють на важких, малооплачуваних та непрестижних роботах. Вони не витримують великих навантажень, з цього випливає те, що жінка не дорожить своїм місцем, може з легкістю кинути роботу, а тоді основним їх заробітком стають крадіжки, проституція та інше. З цього можна зробити висновок – якщо жінка працює на важкій некваліфікованій роботі, це дає їй поштовх для зайняття злочинною діяльністю, адже вона не може забезпечити собі нормальне існування.

Займаючи виробничі посади, жінка забуває, що вона слабка стать. Намагаючись забезпечити себе та родину, вона починає працювати нарівні з чоловіками. Нестійка економічна ситуація у країні підштовхує жінку до вчинення крадіжок і грабежів. Перевантаження, втому та велике нервово напруження у поєднанні з виконанням своїх основних функцій – вихованням дітей та зайняттям домашніми турботами призводять до нервового зриву жінки. Це теж зумовлює злочинну жіночу поведінку. Поширеними злочинами серед жінок є крадіжки, розкрадання та насильницькі злочини.

Такі умови як неспроможність забезпечити сім'ю, скрутне матеріальне становище, бажання розбагатіти породжують і сприяють зростанню корисливої, корисливо – насильницької та насильницької злочинності, в тому числі і жіночої [3, с.11].

У житті жінки сім'я займає важливе місце. З дитинства родина впливає на формування у жінки особистості. Проте це може проявлятися як у позитивному плані, так і в негативному. Родинні проблеми виявляються у низькому культурному та освітньому рівні, неширокому та примітивному колі інтересів, деформації правових та моральних поглядів, відсутності сімейних цінностей та інше. Деякі вчені говорять про те, що антисуспільна поведінка є спадковою закономірністю [2, с. 312]. На нашу думку, сімейне виховання та спадковість дає вагомий вплив у формуванні злочинної поведінки у жінки. Якщо з дитинства жінка виховується у родині, де батьки мали судимість або притягувалися до кримінальної відповідальності, то не виключенням є те, що у дорослому житті вона піде по «стопам» своїх батьків.

Насильство в сім'ї вражає не тільки неблагополучні родини, воно також виявляється у так званих «зразкових» сім'ях. Матеріальна залежність від чоловіка, страх самотності та інші фактори породжують велику латентність у цій сфері [2, с. 121].

Як відомо, жінки набагато емоційніші за чоловіків, вони більш вразливі до зовнішніх факторів впливу на них. Навіть банальна образа може стати мотивом вчинення злочину. Через ревності, знущання, сімейні негаразди жінки частіше за все заподіюють шкоди здоров'ю інших. Серед мотивації жіночих злочинів прослідковується зв'язок користі та помсти, тобто особистий та матеріальний інтерес збігаються.

Війни, міжнаціональні конфлікти, які є одним із найбільших криміногенних явищ значною мірою впливають на поведінку жінки. Це зумовлено тим, що під час військових конфліктів жінки часто втрачають своїх чоловіків або родичів. Нерідко такі втрати стають великою психологічною травмою для жінки. Наслідком цього стають знущання, які все більше підривають психіку жінки, після чого у жінки знижується можливість керувати та усвідомлювати свої дії.

В Україні несприятлива соціально-економічна обстановка зумовила зниження морального та психологічного стану у суспільстві. Проявом духовної кризи нашого суспільства постає проблема зростання алкоголізму, наркоманії та проституції. Наркотики – це не просто залежність, а хвороба. Наркомани без певного роду занять створюють велику небезпеку, адже іншого способу, окрім як вчинення злочину, вони не бачать для задоволення власних потреб. Більшість з них не мають ані освіти, ані роботи.

Відомо, що жінки швидше звикають до алкоголю, набувають алкогольної залежності. Часто виникають такі ситуації, що залежні від алкоголю чи наркотиків жінки піддаються впливу з боку інших людей щодо скоєння злочину. Так, їм обіцяють пляшку горілки або якийсь наркотик взамін того, що вони підуть на злочин. Це показує те, що у таких жінок відсутні суспільні цінності, вони зневажливо ставляться до суспільства.

Крім вищезгаданих факторів, на думку Благи А. Б., злочинність у жінок обумовлюється:

- 1) пропагандою у засобах масової інформації культу багатства, грошей, матеріальних благ;
- 2) неефективною роботою суб'єктів боротьби зі злочинністю;
- 3) недоліками роботи пенітенціарної системи тощо [1, с. 214].

Аналізуючи детермінанти жіночої злочинності можна виділити чотири групи факторів, які впливають на неї:

1. Сімейна та побутова сфера:
 - конфлікти в родині (з дитинства у батьківській або у власній);
 - відсутність постійного місця проживання, засобів для існування, як наслідок матеріальна залежність від чоловіка;
 - негативний вплив з боку чоловіка – сімейне насилля (знущення, побої, підбурювання до вчинення злочину).
2. Соціально-політична атмосфера у країні:
 - безробіття, криза економіки, доведення суспільства до бідності;

- неспроможність населення забезпечити нормальне існування законними способами;

- нав'язування з боку засобів масової інформації.

3. Знецінення поняття «жінка», її основних функцій:

- недооцінка з боку суспільства основних жіночих функцій (народження і виховання дітей, зберігання добробуту у родині та інше);

- перевага чоловічих видів діяльності;

- схиляння жінок до виконання чоловічої роботи.

4. Сфера праці:

- невисокий рівень соціальної підтримки з боку держави (відсутність соціальних пільг, недостатня охорона праці);

- недостатність правового регулювання жіночої праці (проблеми з працевлаштуванням на достойні посади, низька заробітна плата).

У сукупності всі ці фактори впливають на жіночу злочинність у тому, що в останній час рівень вчинених злочинів саме жінками зростає.

Підсумовуючи все вищевикладене можна зробити висновок про те, що детермінанти вчинення жінками злочинів є невичерпними. Вивчаючи та знаючи причини жіночої злочинності можна попередити вчинення нових злочинів. Безумовно, це буде великим плюсом для всього суспільства.

Серед основних причин злочинності з боку жінок можна виділити такі: скрутне економічне положення країни, зниження головних соціальних та культурних цінностей та підвищення ворожнечі у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блага А. Б. Жіноча корислива насильницька злочинність в Україні : сучасний стан проблеми. *Вісник Луган. інституту внутр. справ МВС України*. 2000. Вип. 1. С. 214–222.

2. Габіані А. А. Про правові заходи з обмеження проституції. Київ: Одиссей, 2011. 160 с.

3. Карпец И. А. Современные проблемы уголовного права и криминологии. М. : Юрид. лит., 2008. 289 с.

4. Кузнецова Н. Ф. Предупреждение и преступность. М., Наука 1966. 326 с.

ПОРІВНЯННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття присвячена аналізу законодавчих актів України та зарубіжних країн щодо протидії домашньому насильству. Проаналізовано основні законодавчі нововведення в Україні, їх доцільність та механізм реалізації. Здійснено порівняння українського та зарубіжного досвіду кримінально-правових і кримінологічних заходів протидії насильству в сім'ї.

Ключові слова: протидія насильству, законодавство, домашнє насильство, злочин, сім'я.

Статья посвящена анализу законодательных актов Украины и зарубежных стран по противодействию домашнему насилию. Проанализированы основные законодательные нововведения в Украине, их целесообразность и механизм реализации. Проведено сравнение украинского и зарубежного опыта уголовно-правовых и криминологических мер противодействия насилию в семье.

Ключевые слова: противодействие насилию, законодательство, домашнее насилие, преступление, семья.

This article analyzes legislative acts of Ukraine and foreign countries to the prohibition of violence. The fundamentals of the new legislation in Ukraine, the evaluation of this mechanism of realization are analyzed. In addition, this work includes comparison of Ukrainian and foreign experience in criminal law and criminological measures counteracting domestic violence.

Key words: protests of violence, legislation, domestic violence, offender, crime, family.

Попередження насильницької злочинності, яку здійснюють в сім'ї – одне із завдань будь-якого суспільства і держави. Актуальність проблеми протидії насильству в сім'ї визначається тим, що не дивлячись на відмінність в культурі і правових системах багатьох країн, було сформовано єдину і однозначну точку зору про необхідність розробки і впровадження комплексних заходів попередження насильства в сім'ї, що включає формування нового підходу до виховання, розвитку правової свідомості та правової культури населення країни; вироблення спеціальної програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насильства в сім'ї; створення

норм, що передбачають суворе, але справедливе покарання за вчинене насильство по відношенню до членів своєї сім'ї та (або) близьких родичів; консолідацію зусиль усіх суб'єктів, які здійснюють профілактику даного виду злочинності.

Багатьма країнами світового співтовариства було розроблено спеціалізовані нормативно-правові акти, що мають на меті попередження насильства у сім'ї та усунення негативних наслідків від нього. Можна з упевненістю сказати, що домашнє насильство займає одне з перших місць серед тих видів злочинів, про вчинення яких не інформують правоохоронні органи.

Необхідно зазначити, що відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. У разі здійснення насильства у сім'ї відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, створюється загроза життю особи, заподіюється шкода фізичному та психічному здоров'ю, яка в подальшому може негативно вплинути на життя потерпілої особи. Особливо тяжкі наслідки насильство завдає особистості дитини, яка стала його свідком або жертвою.

07 січня 2018 року набув чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3] та 11 січня 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [4] (далі – Закон про внесення змін до КК України і КПК України). Прийняття законів дозволило імплементувати міжнародні стандарти протидії насильству, які визначені Стамбульською конвенцією, виконати Україною свої зобов'язання щодо попередження насильства у сім'ї, забезпечити комплексний підхід до запобігання та профілактики будь-яких форм насильства в сім'ї.

Отже, законодавчими нововведеннями насильство у сім'ї тепер криміналізоване. До Кримінального кодексу України введено статтю 126-1,

яка чітко визначає, що домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [4].

Тепер за вчинення домашнього насильства щодо подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває чи перебував у сімейних чи близьких до них стосунках, покарання призначається суворіше, ніж якщо потерпілою була б випадкова людина. Прикладом може слугувати притягнення до кримінальної відповідальності за зґвалтування незнайомої особи за статтею 152 Кримінального кодексу України, за яким призначається покарання від трьох до п'яти років позбавлення волі [2]. А якби жертвою гвалтівника стала його нинішня чи колишня дружина або особа, з якою він спільно проживає або проживав, то відповідно до Закону про внесення змін до КК України і КПК України пропонується призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років [4].

Сфера дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству визначена статтею 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3], у якій наводиться невичерпний перелік осіб, пов'язаних або не пов'язаних умовою спільного проживання.

Якщо Україна робить тільки перші кроки у протидії домашньому насильству, то в Європі є держави, в яких накопичений достатній досвід ефективному протистоянню насильству в сім'ї.

Франція одна з європейських країн, де особлива увага приділяється протидії насильницькій злочинності в сім'ї. На законодавчому рівні це питання висвітлено, перш за все, в чинному КК Франції, який містить главу 7 «Про посягання на неповнолітніх осіб та сім'ю». Ряд статей передбачає в якості особливих суб'єктів злочину подружжя, а також родичів по висхідній і низхідній лінії, а також осіб, що мають владу над дитиною (усиновителі, педагоги, лікарі тощо). Цими суб'єктами в якості спеціальних можуть

вчинятися такі злочини як вбивство, катування, акти жорсткості, сексуальне насильство [7, с. 46]. Застосування до неповнолітніх так званого «щоденного насильства», в незалежності від ступеня тяжкості заподіяної шкоди, кваліфікується також як особливе правопорушення [8, с. 42]. Виділяючи зазначені суб'єкти, КК Франції переводить ці злочини в розряд особливо тяжких і посилює покарання за їх вчинення.

Аналізуючи діяльність органів і організацій, які займаються дослідницькою та профілактичною діяльністю у сфері насильства в сім'ї, відзначимо спеціальні відділи в системі поліції і жандармерії, до компетенції яких входить розслідування справ про насильство, а також які мають право негайного влаштування дітей, які постраждали від домашнього насильства в іншу сім'ю, з метою захисту дитини [8, с. 44]. Крім поліції, роботу з неблагополучними сім'ями веде і благодійна організація «Четвертий світ». Її робота полягає в тому, щоб в першу чергу надати допомогу дітям, які зазнали насильства в сім'ї.

Франція, як і багато країн, постійно модернізує як законодавство у сфері насильства в сім'ї, так і органи, що займаються боротьбою з цим негативним явищем. Пріоритетним напрямком стало припинення сімейного насильства щодо неповнолітніх, про що свідчать не тільки окремі нормативно-правові акти, а й мережа спеціальних організацій.

Наступна європейська країна, яку ми проаналізуємо на предмет кримінально-правової і кримінологічної політики в сфері сімейного насильства – Німеччина.

Кримінальним кодексом ФРН параграф 225 «Жорстоке поводження з підопічними», передбачений наступний склад злочину: мука, або катування, або заподіяння шкоди здоров'ю за допомогою зловмисної зневаги обов'язком піклуватися про особу, що не досягла вісімнадцятирічного віку, або беззахисного в силу безпорадності або хвороби, яка: 1) підлягає з боку винного піклуванню або нагляду; 2) відноситься до його домашнього кола; 3) щодо якого йому поставлено обов'язок піклуватися; 4) тягне за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до десяти років [7, с. 200].

На недосконалість цієї норми по колу потерпілих звертає увагу С.Н. Ситников: «По КК ФРН воно значно вужче, до нього віднесені тільки підопічні, а також ті, що відносяться до домашнього вогнища (спільно проживають) особи, яким не виповнилося вісімнадцять років або які є беззахисними на ґрунті фізичних вад або хвороби. Насильства проти людини, яка не перебуває під опікою і не є в силу зазначених в статті обставин беззахисною, цей склад не охоплює» [5]. Тим самим не захищені інтереси всіх членів сім'ї.

Кримінологічна політика Німеччини щодо сімейного насильства більш різноманітна. По-перше, існує мережа жіночих притулків, розташованих у багатьох населених пунктах. Телефон притулків можна дізнатися в поліції або довідковій службі. Проживання в жіночих будинках супроводжується навчанням за принципом, який використовують французькі соціальні служби – «допомога до самопомогі». По-друге, поширені безкоштовні 24-годинні телефонні консультації, які проводяться анонімно. По-третє, в усіх містах Німеччини є служби допомоги дітям, які працюють з «соціально слабкими сім'ями» і сім'ями, де зафіксовані факти насильства. У ці служби діти можуть звернутися самостійно, а також за допомогою поліції, педагогів, лікарів [5]. За аналогією з іншими країнами в Німеччині існує широка мережа соціальних центрів, покликаних надати не тільки оперативну допомогу жертвам насильства, а й навчити їх жити за іншими правилами.

Продовжуючи аналіз, відзначимо досвід Іспанії. В Іспанії поряд з КК, в якому ряд норм відноситься до сімейного насильства, з 2004 року діє закон про сімейне насильство, що свідчить про висунення даної проблеми в якості пріоритетних для держави.

Стаття 24 КК Іспанії має кваліфікований склад, якщо потерпілі є подружжям або особами, які перебувають в близьких відносинах з винним. Стаття 153 КК Іспанії кваліфікуючи фізичне і психічне насильство, виділяє спеціальні суб'єкти: «Хто звично вчиняє фізичне чи психічне насильство проти кого-небудь, хто є або був його подружжям, або проти особи, яка з ним тривало тісним чином емоційно пов'язана або була пов'язана, або проти власних дітей або дітей подружжя або дітей співмешканця, або проти

підопічних, нащадків або недієздатних, які з ним живуть або підпорядковані його владі, опіці, піклуванню або фактичному нагляду або прийняті ним в будинок, підлягає покаранню від шести місяців до трьох років позбавлення волі. Під звичним вчиненням розуміється деяке число скоєних насильницьких дій, що враховуються тільки в тимчасовій близькості, незалежно від того, чи були ці дії вже предметом вироку в рамках одного процесу» [6].

Питаннями профілактики насильства в сім'ї в Іспанії займаються правоохоронні органи, місцева влада та громадські організації. У поліції існує гаряча телефонна безкоштовна лінія, що працює 24 години на добу. Зателефонувавши, можна не тільки попросити про негайну допомогу, а й отримати корисну інформацію про найближчий кризовий або реабілітаційний центр, що існують в більшості провінцій.

Окремо слід зазначити, що стаття 192 Кримінального кодексу Іспанії встановлює право судді або суду призначити додаткове покарання у вигляді позбавлення батьківських прав, опіки, піклування, захисту, звільнення з посади або позбавлення права займатися певним видом діяльності.

Досвід боротьби Іспанії з сімейним насильством доводить особливе ставлення як державних структур, так і суспільства до даного антисоціального явища. Вирішення питань захисту від насильства в сім'ї, як спеціальним нормативно-правовим актом, так і кримінальним законом, дозволяє врегулювати більшість питань, пов'язаних з насильством одних членів сім'ї стосовно інших її членів.

Завершуючи дослідження українського та зарубіжного потенціалу кримінально-правових і кримінологічних заходів протидії насильству в сім'ї, виділимо наступні моменти: 1. Україна пішла по вірному напрямку у протидії домашньому насильству, посилюючи кримінальний закон, та законодавчими нововведеннями насильство у сім'ї тепер криміналізоване. 2. Боротьба Іспанії з сімейним насильством доводить особливе ставлення як державних структур, так і суспільства, наявністю як і кримінального закону, і широкої мережі профілактичних суб'єктів, дозволяє зробити допомогу жертвам насильства в сім'ї більш доступною. 3. В Німеччині велику увагу

приділено мережі соціальних центрів, покликаних надати не тільки оперативну допомогу жертвам насильства, а й навчити їх жити за іншими правилами. 4. Франція, як і багато країн, постійно модернізує законодавство. Пріоритетним напрямком стало припинення сімейного насильства щодо неповнолітніх, про що свідчать не тільки окремі нормативно-правові акти, а й мережа спеціальних організацій.

Аналіз окремих нормативно-правових актів, присвячених сімейному насильству в досліджуваних країнах, показав, що у всіх розкривається понятійний апарат, властивий тій чи іншій країні, а також відображені питання компетенції суб'єктів профілактики цього негативного явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-111. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 року №2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2018. № 5.
5. Ситников С. Н. Протидія насильницькій злочинності в сім'ї: міжнародні стандарти та зарубіжне законодавство. *Міжнародне кримінальне право і міжнародна юстиція*. 2009. № 2.
6. Кримінальний кодекс Іспанії / під ред. Н. Ф. Кузнецової і Ф. М. Решетнікова. М.: «Зерцало», 1998.
7. Кримінальне право зарубіжних країн в 3-х томах. Том 2. Загальна частина. Франція, Німеччина, Італія, Японія. Підручник для бакалаврату та магістратури / Крилова Н. Є., 5-е вид., М.: «Юрайт», 2016.
8. Уветта Б. Захист прав неповнолітніх у Франції. Історія питання. *Питання ювенальної юстиції*. 2007. № 3.

ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СМІЛИВИЙ КРОК ВПЕРЕД ЧИ НЕДОСКОНАЛІСТЬ ЗМІН?

В статті проведено детальний аналіз досліджень щодо застосування відеоконференції у досудовому розслідуванні та під час судового провадження. Проаналізовано переваги та недоліки застосування технічних засобів зв'язку у кримінальному провадженні. Запропоновано рекомендації щодо законодавчого закріплення положення про залучення спеціаліста з метою фахового проведення відеоконференції.

Ключові слова: *відеоконференція, технічні засоби зв'язку, дистанційне досудове розслідування, дистанційне судове провадження, телекомунікаційна технологія.*

The detailed analysis was done at the branch of using video conference during pre-trial and during judicial proceeding. Advantages and disadvantages of applying the technical means of communication at criminal proceeding were analyzed. In order the videoconference will be professional we recommend the legislative involvement of the specialist at this branch.

Keywords: *videoconference; technical means of communication; remote pre-trial investigation; remote legal proceedings; telecommunication technology.*

В статье проведён детальный анализ исследований по применению видеоконференции в досудебном расследовании и во время судебного производства. Проанализированы преимущества и недостатки применения технических средств связи в уголовном производстве. Предложены рекомендации относительно законодательного закрепления положения о привлечении специалиста с целью профессионального проведения видеоконференции.

Ключевые слова: *видеоконференция, технические средства связи, дистанционное досудебное расследование, дистанционное судебное производство, телекоммуникационная технология.*

Час – це найцінніший та найнеобхідніший ресурс, який є у людини, але, на жаль, його завжди не вистачає. Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) передбачає забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до кримінальної відповідальності [1]. Проте, в силу різних обставин, виконання вказаного

завдання обтяжується браком часу. З метою подолання зазначеної проблеми, в ході складання КПК України було включено можливість проведення досудового розслідування та судового розгляду за допомогою відеоконференції. Між тим, дане положення є неоднозначним. У зв'язку з цим точиться багато спорів навколо такого явища, як «відеоконференція».

Досить багато вчених досліджували окремі питання застосування відеоконференції, зокрема, Л. М. Алексєєва, М. І. Пашковський, М. Я. Сегай, М. І. Смирнов, В. М. Тертишник та інші. Зважаючи на велику теоретичну та практичну зацікавленість, застосування відеоконференції у кримінальному процесі залишається майже недослідженою науковою проблемою. Тож виходячи з цього, є необхідність у визначенні переваг та недоліків відеоконференцзв'язку, а також у відповіді на головне запитання: «Відеоконференція – сміливий крок вперед чи недосконалість законодавства?».

Починаючи розгляд даного питання, необхідно розтлумачити таку дефініцію, як «відеоконференція». В юридичній літературі не досягнуто єдності щодо визначення даного поняття, адже часто вживають такі терміни як відеотрансляція, відеоконференцзв'язок, відеоконференцмережа, відеозв'язок, відеоконференція, телебачення замкнутого циклу, замкнуті телемережі, дистанційне судове провадження та ін. Проте, аналізуючи КПК, можна побачити, що в п'яти статтях міститься поняття «відеоконференція» (ст. 232, 336, 351, 354, 567 КПК). Тож відповідно до положень Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженої Наказом Державної судової адміністрації № 155 від 15.11.2012 року, відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних [2]. Провівши аналіз спеціальної літератури, можна побачити, що поняття

«відеоконференція» трактується як: телекомунікаційна технологія [3]; інформаційна технологія [4]; комп'ютерна технологія [5]; сеанс двосторонньої інтерактивної комунікації [6] тощо. Отже, виходячи з вищевказаної інформації, великі розбіжності у визначенні поняття «відеоконференція» свідчать про те, що дане питання залишається відкритим до тих пір, поки не існуватиме єдності або дане поняття не закріпиться на законодавчому рівні, а саме у частині 1 статті 3 КПК України.

Не дивлячись на те, що законодавство не дає легального визначення відеоконференції, КПК України визначає чіткі підстави для застосування відеоконференції під час досудового розслідування. Так, відповідно до положень частини 1 статті 232 КПК України [1], проведення відеоконференції можливе у випадку:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Такі ж підстави передбачені для застосування відеоконференції під час судового провадження (ч.1 ст.336 КПК). Чіткі підстави визначено у ч.1 ст.567 КПК України для проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом застосування відео- або телефонної конференції:

- 1) неможливості прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави;
- 2) для забезпечення безпеки осіб;
- 3) з інших підстав, визначених слідчим суддею (судом).

Визначивши всі тонкощі такої дефініції як «відеоконференція» та підстави для її застосування, необхідно розглянути переваги та недоліки використання режиму відеоконференцзв'язку. Перш за все, вважаємо необхідним звернути увагу на позитивні аспекти використання вказаного режиму. Тож до позитивних аспектів можна віднести:

1) Зручність – проявляється в підвищенні економії використання часу, фінансових та людських ресурсів. Насамперед, даний фактор корисний тим, що учасники досудового розслідування та судового засідання, які знаходяться на значній відстані від органів досудового розслідування чи суду, в якому відбувається розгляд чи розслідування кримінального провадження, за наявності поважних причин мають змогу брати участь в слідчих діях або судовому засіданні за місцем свого проживання, що значно економить час та фінансові витрати осіб.

2) Ефективність та швидкість – використання вищевказаного режиму дає змогу збільшити кількість розглянутих кримінальних проваджень за певний проміжок часу, оперативно та продуктивно розглядати провадження, а також скоротити строк їх розгляду.

3) Сучасність – полягає в тому, що зважаючи на науково-технічний прогрес та світовий досвід використання відеоконференції, маємо змогу перейняти для себе щось корисне та нове, раніше не запроваджене. Використовуючи відеоконференцзв'язок, правоохоронні та судові органи так би мовити «йдуть у ногу з часом».

На підтвердження вказаних тверджень можна навести приклад з власного досвіду. Під час проходження практики я була присутня на судовому засіданні в Снігурівському районному суді, у якому використовувався режим відеоконференції під час проведення допиту потерпілих, які знаходились на значній відстані, а саме в місті Києві, Полтаві та Рівному. Потерпілі у провадженні виявляли бажання брати участь в судовому засіданні, їх свідчення є важливими, але в силу обставин, зазначених в пункті 1 частини 1 статті 336 КПК України, не мали змоги

з'явитись до Снігурівського районного суду, тож було прийнято рішення застосувати режим відеоконференції. На нашу думку, це є забезпеченням прав потерпілих, тобто надання можливості брати участь в кримінальному провадженні, а також реалізація переваг застосування відеоконференцзв'язку.

Проте, на кожен плюс обов'язково знайдеться свій мінус. Тож не можна оминати й негативний прояв режиму відеоконференції. До недоліків використання відеоконференцзв'язку належить:

1) Складність використання – насамперед, це досить часті збої в роботі мережі Інтернет, низька обізнаність працівників у роботі програм, що використовуються, неякісна передача зображення та звуку. У свою чергу, в ч. 3 ст. 232 КПК України, ч. 3 ст. 336 КПК України наголошується, що використання у дистанційному розслідуванні чи дистанційному судовому провадженні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку. Виникає риторичне питання: чи визнавати отримані внаслідок проведення відеоконференції докази допустимими, якщо не забезпечена належна якість зображення і звуку?

2) Порушення прав учасників процесу – полягає у загрозі інформаційної безпеки. Зважаючи на те, що відеоконференція застосовується з використанням мережі Інтернет, є велика загроза «хакерського» вторгнення, внаслідок якого усі дані про учасників процесу та матеріали кримінального провадження можуть бути використані з корисливим мотивом або бути розповсюдженими. Хоча знову ж у вищезазначених статтях КПК України йде мова про необхідність забезпечення інформаційної безпеки. У зв'язку з можливістю недотримання цієї вимоги, в 2013 році народним депутатом України Г. Г. Москалем було внесено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування відеоконференцій» [7], який було передано до комітету з питань верховенства права та правосуддя. Комітет вирішив рекомендувати Верховній Раді України повернути цей законопроект суб'єкту права

законодавчої ініціативи на доопрацювання. У подальшому даний законопроект було відкликано.

3) Складність передачі всього обсягу інформації – дану тезу можна розкрити на прикладі допиту підозрюваного. Проводячи допит підозрюваного, нам необхідно встановити належний психологічний контакт, що у випадку застосування режиму відеоконференції виявляється досить складним. Постає проблема в діагностуванні істинності показань, забезпеченні їх достовірності, а також недостатності способів викриття завідомо неправдивих показань. Такий дефіцит пояснюється домінуванням вербальної складової спілкування над невербальною, яка включає в себе зовнішність підозрюваного, одяг, пози тіла, жести, міміка, інтонація під час дачі показань.

Необхідно зазначити, що негативний аспект включає в себе дві проблеми: нормативну та практичну. Нормативна проблема полягає у відсутності чіткої законодавчої регламентації щодо технічних засобів, які можуть використовуватись для проведення відеоконференції із забезпеченням чіткого та якісного зображення, а також належною інформаційною безпекою. До практичної проблеми зазвичай відносять несприйняття населенням нововведень; досить великі інвестиції в обладнання та навчання персоналу; складність створення та обслуговування програмного забезпечення, яке змогло б вберегти від «хакерського» вторгнення; відсутність загальних стандартів та форматів аудіо- та відеоданих, що використовуються у системі електронного документообігу кримінальної юстиції.

Отже, на підставі всього вищевикладеного, можу зазначити, що режим відеоконференції має свої особливості та труднощі у використанні, але не зважаючи на це, забезпечується отримання вагомих доказів для кримінального провадження, які не можна було б отримати, обравши інший спосіб. Необхідно зауважити те, що забезпечення якісного використання відеоконференцзв'язку потребує чималих коштів та ресурсів, а також

прийняття більш розгорнутої та чіткої інструкції щодо використання режиму відеоконференції. Тож маємо відповідь на головне запитання: відеоконференція є досить неоднозначним явищем сучасності, але з кожним днем набуває все більшого вжитку. Вважаємо, що для підвищення ефективності застосування та забезпечення більш високого рівня інформаційної безпеки необхідно законодавчо закріпити положення щодо залучення спеціаліста для проведення відеоконференції під час досудового розслідування або судового розгляду кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 26.02.2019).
2. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження) : Наказ Державної судової адміністрації від 15 листопада 2012 р. № 155 : веб-сайт. URL : <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1552012/> (дата звернення 26.02.2019).
3. Пашковський М. І. Відеоконференція у кримінальному судочинстві URL: <https://docs.googlecom/document/d/1JEUC4BFLZNPxNzscOyadevJSXJbkihlVpxJnLjlvqk/edit?hl=uk&pli=1> (дата звернення 26.02.2019).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. –Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 786 с.
5. Волеводз А. Г. Правовые основы взаимной правовой помощи по уголовным делам с использованием видеоконференцсвязи URL: <http://www.mgimo.ru/files/114971/114971.pdf> (дата звернення 26.02.2019).
6. Мурадов В. Проблеми використання відеоконференцзв'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ. *Право України*. 2011. № 7. С. 235–240.
7. Проект Закону України про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування відеоконференцій від 15.02.2013: веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45773 (дата звернення 26.02.2019).

НАШІ АВТОРИ:

Адаменко Катерина Андріївна – магістр права.

Белоножко Анастасія Юріївна – студентка 4 курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Василяка Олеся Костянтинівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Горта Олена Милославівна – помічник судді Заводського районного суду, м. Миколаїв.

Гунішева Анастасія Андріївна – студентка 4-го курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Дзюба Анастасія Юріївна – молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, м. Харків.

Захарчук Віктор Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права.

Зуєва Анастасія Сергіївна – студентка 4 курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Іваніщева Інна Іванівна – студентка 4 курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Карабаджак Катерина Вячеславівна – студентка 3-го курсу 301 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Сидоренко Олена Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Колбіна Катерина Олександрівна – магістр права.

Костогриз Ксенія Вікторівна – студентка 4-го курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мисливий Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Мірошник Інна Миколаївна – студентка 4-го курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мороз Валерія Анатоліївна – студентка 3-го курсу 301 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Навроцька Віра Вячеславівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Назарій Інна Василівна – студентка 4-го курсу 401 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Осіпова Катерина Андріївна – студентка 4-го курсу 402 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Покрасов Максим Олександрович – магістр права.

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Пономарьова Тетяна Ігорівна – кандидат юридичних наук, судовий експерт сектору досліджень зброї Донецького НДЕКЦ МВС України.

Сакун Олександра Анатоліївна – студентка магістратури групи КЮ-1/3 Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Козаченко Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Самотієвич Валерія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ.

Скоробогата Юлія Сергіївна – студентка 3-го курсу 301 групи Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий керівник: Мусиченко Ольга Михайлівна – викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Спінатій Володимир Валерійович – магістр права.

Стрельцов Євген Львович – доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Ткаля Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

Христич Інна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків.

Хряпінський Петро Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Чорнозуб Лариса Василівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія».

ЗМІСТ

Розділ І ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Стрельцов Євген</i>	
Правовідносини як предмет правової регламентації (галузевий погляд)	4
<i>Козаченко Олександр</i>	
Обмежувальні заходи в системі заходів кримінально-правового впливу	11
<i>Мисливий Володимир</i>	
Співзаподіяння у необережному злочині	20
<i>Хряпінський Петро</i>	
Звільнення від кримінальної відповідальності: питання матеріального та процесуального права	31
<i>Захарчук Віктор</i>	
Розмежування умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, із суміжними складами злочинів	42
<i>Навроцька Віра</i>	
Поняття потерпілого від злочину у ст. 46 КК України та відшкодування заподіяної шкоди у разі смерті потерпілого	55
<i>Козаченко Олександр, Горта Олена</i>	
Засади гуманізації кримінального права	63
<i>Ткаля Олена</i>	
Щодо розуміння транснаціональної організованої злочинності	74
<i>Христич Інна</i>	
Проблеми дослідження корупції у приватній сфері України	85
<i>Василяка Олеся</i>	
Суб'єктивна сторона злочинів, пов'язаних з незаконним використанням комерційної або банківської таємниці	92
<i>Козаченко Олександр, Адаменко Катерина</i>	
Сучасне розуміння кримінального закону	99
<i>Пономарьова Тетяна</i>	
Кримінально-правовий захист дитинства в Україні	109
<i>Самотієвич Валерія</i>	
Соціальна обумовленість кримінально-правових норм на прикладі ст. 117 Кримінального кодексу України	119
<i>Чорнозуб Лариса</i>	
Співпраця України з Європейським бюро боротьби із шахрайством	129
<i>Дзюба Анастасія</i>	
Про співвідношення приватного та публічного у кримінальному праві ФРН: історичний еккурс	137
<i>Мусиченко Ольга</i>	
Визначальні засади оформлення кримінального закону	144
<i>Козаченко Олександр, Колбіна Катерина</i>	
Репрезентативні функції кримінальної відповідальності	152
<i>Покрасов Максим</i>	
Істотність як оцінна ознака при застосуванні статті 69 КК України	164
<i>Спінатій Володимир</i>	
Множинність у кримінально-правовій доктрині: дефініція та ознаки	169

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВознавців

Белоножко Анастасія

Протидія торгівлі людьми в Україні та європейському просторі:
порівняльно-правовий аспект176

Гунішева Анастасія

Правова природа спеціальної конфіскації184

Зуєва Анастасія

Доцільність застосування поняття наркотизму
в сучасному кримінальному праві192

Іваніщева Інна

Поняття згвалтування в кримінальному праві України:
генезис та сучасний стан199

Карабаджак Катерина

Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням
як процесуальна функція прокуратури України208

Костогриз Ксенія

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють шахрайство215

Мірошник Інна

Злочинність та безробіття223

Мороз Валерія

Початок життя за законодавством України і міжнародними
нормативно-правовими актами233

Назарій Інна

Спеціальна конфіскація у кримінальному праві зарубіжних країн243

Осіпова Катерина

Детермінанти, які зумовлюють жіночу злочинність251

Сакун Олександра

Порівняння законодавства України та законодавства зарубіжних країн
у сфері протидії домашньому насильству258

Скоробогата Юлія

Відеоконференція у кримінальному провадженні:
сміливий крок вперед чи недосконалість змін?165

НАШІ АВТОРИ272

Наукове видання

Новітні кримінально-правові дослідження – 2019

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формат 60x84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 32,3.

Виготовлювач

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.